

Audyt finansowy
we współczesnych
systemach społecznych

Dorota Dobija

Audyt finansowy we współczesnych systemach społecznych

Funkcje i praktyka

Wydanie publikacji zostało dofinansowane przez Akademię Leona Koźmińskiego
Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki

Recenzenci

prof. dr. hab. Wiktor Gabrusewicz

prof. dr hab. Magdalena Jerzemowska

Wydawca

Magdalena Przek-Ślesicka

Redaktor prowadzący

Janina Burek

Opracowanie redakcyjne

Renata Włodek

Korekta i łamanie

WYDAWNICTWO

JAK

www.wydawnictwojak.pl

Projekt graficzny okładki

Studio Kozak

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

Szanujmy prawo i własność.
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer SA, 2014

© Copyright by Akademia Leona Koźmińskiego, 2014

ISBN 978-83-264-3343-6

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Miejsce audytu finansowego w organizacjach	17
1.1. Audyt finansowy jako czynnik integrujący rynki finansowe	17
1.2. Audyt finansowy w środowisku organizacji	19
1.3. Audyt finansowy jako element ładu korporacyjnego.....	22
1.4. Komitet audytu, kontrola wewnętrzna i audytorzy finansowi	25
1.5. Sprawozdawczość finansowa jako narzędzie ładu korporacyjnego.....	34
2. Teorie popytu na usługi audytorskie	40
2.1. Klasyczne teorie audytu finansowego Limperga oraz Mautza i Sharafa	40
2.2. Zapotrzebowanie na usługi audytorskie	42
2.3. Luka oczekiwań odnośnie do audytu finansowego	47
2.4. Hipotezy wyjaśniające popyt na usługi audytorskie	50
2.5. Audyt finansowy a teoria agencji.....	54
2.6. Audyt finansowy w teoriach behawioralnych	56
3. Rozwój modeli i standardów audytu finansowego	60
3.1. Rozwój praktyki audytu finansowego – rys historyczny.....	60
3.2. Międzynarodowa harmonizacja standardów audytu finansowego – projekt IFAC.....	67
3.3. Wykorzystanie informacji o ładzie korporacyjnym w procesie audytu finansowego	73

4. Efekty pracy audytora – zmiany w modelu sprawozdawczości audytu finansowego	80
4.1. Ewolucja modelu sprawozdawczości audytu finansowego	80
4.2. Obszary badań w zakresie modelu sprawozdawczości audytora finansowego	88
4.3. Użyteczność sprawozdań audytora finansowego w warunkach polskich	92
4.4. Kierunki reform w zakresie modelu sprawozdawczości audytu finansowego.....	98
5. Zagadnienia (samo)regulacji usług audytorskich.....	104
5.1. Podejścia do regulacji usług audytorskich w gospodarce rynkowej.....	104
5.2. Ustawa SOX jako pierwowzór zmian regulacyjnych audytu finansowego.....	107
5.3. Rozwój regulacji dotyczących usług audytorskich w Unii Europejskiej – perspektywa historyczna	116
5.4. Regulacje dotyczące audytu finansowego w Polsce	124
5.5. Porównanie struktur regulacyjnych w Polsce i USA	129
6. Firma audytorska jako organizacja wiedzy.....	132
6.1. Niezależność jako podstawowa koncepcja wpływająca na jakość świadczonych usług.....	132
6.2. Standardy etyczne audytorów jako mechanizm budowania reputacji.....	137
6.3. Wybrane zagadnienia związane z zarządzaniem wiedzą w firmach audytorskich.....	145
Podsumowanie wyników badań	153
Bibliografia.....	161
Indeks	181

Wprowadzenie

Przedmiotem rozważań w niniejszej książce są zagadnienia związane z rosnącą rolą audytu finansowego we współczesnych systemach społeczno-ekonomicznych. Obserwator życia społeczno-gospodarczego może łatwo zauważyć dwa zjawiska. Pierwsze to swoista eksplozja audytu, opisywana w *The Audit Society* przez Michaela Powera ((1997). Zdecydowana większość czynnych zawodowo ludzi jest systematycznie, zarówno świadomie, jak i nieświadomie, angażowana w procesy monitorowania i weryfikacji działań innych. Nie budzi to sprzeciwu, ponieważ zdawanie sprawy z powierzonych zadań, działań czy zasobów ekonomicznych przeważnie jest uznawane za racjonalne i uzasadnione, o ile obie strony podejmują określone ryzyko w procesach społecznej wymiany ekonomicznej.

Metody monitorowania i weryfikacji mogą być różne – od mniej lub bardziej prostych po złożone – ale zawsze generują określone koszty. W związku z tym pojawia się konieczność optymalizacji działań audytorskich. Jak wiadomo, nie sposób wyobrazić sobie funkcjonowania społeczeństwa, którego cechą charakterystyczną byłby całkowity brak zaufania, a wszystkie działania podlegałyby procesowi monitorowania i weryfikacji. Jednocześnie równie trudno jest zaakceptować obraz społeczeństwa, w którym wszyscy całkowicie ufaliby innym, a uzyskane „sprawozdania o stanie rzeczy” byłyby zawsze przyjmowane i aprobowane bez cienia wątpliwości. W efekcie we współczesnych społeczeństwach potrzeba monitorowania i weryfikacji działań innych mieści się między dwoma wyżej wskazanymi przypadkami. Grupy społeczne bądź jednostki podejmują działania sprawdzające i weryfikujące szczególnie w sytuacjach, gdy pojawiają się wątpliwości, nadmierne ryzyko, konflikt, brak zaufania czy jakieś niebezpieczeństwo. Warto także zauważyć, że weryfikacji wraz z biegiem czasu podlegają coraz to nowe obszary życia społeczno-ekonomicznego.

„Audyty” nie jest już tylko zarezerwowany dla audytu finansowego, polegającego na weryfikacji sprawozdań przekazywanych przez zarządzających spółką jej akcjonariuszom, a pośrednio – pozostałym interesariuszom. Różnego rodzaju „audyty”, jak np. audyt ekologiczny, audyt energetyczny, audyt personalny, audyt komputerowy, to już codzienność współczesnego społeczeństwa. Powodem tego mnożenia audytów są zwiększające się oczekiwania w zakresie nadzoru oraz odpowiedniego rozrachunku, zwłaszcza w sferze publicznej. Wszystkie te „audyty” mają wszakże jedną cechę wspólną: prekursorem i pierwowzorem różnych form współczesnego audytu był audyt sprawozdań finansowych. W miarę rozpowszechniania się „audytów” przybierają one nowe formy, które częściowo przypominają swój pierwowzór w pewnych aspektach i wprowadzają nowe rozwiązania w innych obszarach. Audyt finansowy także ulega przeobrażeniom – gdy do analizy włączymy perspektywę czasu i perspektywę międzynarodową, łatwo zauważymy istotne różnice w podejściu do niego i technice jego przeprowadzania.

Inne współczesne zjawisko to obarczanie audytu finansowego i audytorów finansowych winą za pojawiające się cyklicznie zjawiska kryzysowe. Dzisiejsze rynki finansowe oferują wiele projektów inwestycyjnych. Racjonalny inwestor spośród tych wielu różnych możliwości alokowania swojego kapitału zwykle wybiera tę, która zapewni mu optymalną relację ryzyka i oczekiwanej stopy zwrotu. Jednocześnie przedsiębiorcy poszukujący kapitału na realizację swoich projektów mają możliwość obniżenia postrzeganego przez inwestorów ryzyka związanego z konkretnym przedsięwzięciem. Tego rodzaju poprawa relacji jest możliwa dzięki dostarczeniu wysokiej jakości informacji finansowej. Dlatego w razie niepowodzeń audytorzy oskarżani są o różne straty związane z niewystarczającą pewnością i wiarygodnością informacji finansowej przedkładanej przez organizację jej interesariuszom. Stąd obserwatorzy życia społecznego i gospodarczego mogą także dostrzec, że ostatnich kilkanaście lat to okres intensywnego rozwoju regulacji dotyczących audytu finansowego. Standardy audytu finansowego coraz bardziej szczegółowo określają działania podejmowane przez audytora w procesie audytu finansowego. Ulegają także zmianie procesy nadzoru nad audytorami i firmami audytorskimi. Państwo w coraz większym stopniu ingeruje w domenę w przeszłości pozostawioną organizacjom zawodowym zrzeszającym audytorów finansowych.

W klasycznej pracy z teorii audytu finansowego E. Flint definiuje audyt jako mechanizm kontrolny polegający na monitorowaniu działań i dokonań oraz amplifikujący rozrachunek społeczno-ekonomiczny (Flint, 1988, s. 12). Zdaniem Flinta audyt został stworzony po to, aby monitorować stosowanie specyficznych norm akceptowanego zachowania w danym społeczeństwie. Funkcja i rola audytu są zatem zdeterminowane czynnikami kulturowymi, społecznymi i politycznymi (Flint, 1988, s. 13; Power, 1997; Quick et al., 2008). Korzystając ze sformułowania Anthony'ego Hoopwooda, można stwierdzić, że audyt jest swoistą praktyką społeczną i instytucjonalną (Hoopwood i Miller, 1994), która podlega wpływom lokalnych tradycji, specyficznej kultury, instytucji prawnych, politycznych i ekonomicznych. Flint z kolei uważa, że audyt to proces ewolucyjny reagujący na zmieniające się oczekiwania w odniesieniu do działań indywidualnych jednostek lub organizacji, w których jest stosowany.

Można także przyjąć, że audyt finansowy jest praktyką społeczną pozwalającą wniknąć, dostrzec i ocenić, jak dane społeczeństwo zostało zorganizowane, oraz dostarczającą informacji o poziomie rozrachunku i przejrzystości działań społeczno-ekonomicznych. Audyt finansowy od początku XX w. stał się uznaną i regulowaną formą rozwiązywania problemów związanych z brakiem możliwości bezpośredniej obserwacji działań podejmowanych przez inne grupy społeczne. Formy regulacji wraz z upływem czasu ulegały przeobrażeniom. Obecnie audyt finansowy jest instytucją silnie uregulowaną. Na jego kształt wpływają nie tylko normy społeczne i rozwiązania prawne poszczególnych społeczności (państw), lecz także transnarodowe instytucje i międzynarodowe firmy audytorskie, przyczyniając się m.in. do wspólnego habitusu audytów finansowych, bez względu na miejsce ich przeprowadzania.

Audyt finansowy można zatem rozumieć jako mechanizm kontroli społecznej w procesie rozrachunku zarządzających z interesariuszami organizacji. Nie jest więc zaskakujące, że wprowadzane zmiany i reformy ładu korporacyjnego skutkują najczęściej zmianami oraz reformami w systemie audytu finansowego (Gray i Manson, 2011; Power, 1997; Robson et al., 2007). Ład korporacyjny w tym ujęciu jest rozumiany szeroko – jako system, który równoważy oczekiwania członków organizacji i ich samolubne zachowania. Utrzymanie systemu ładu korporacyjnego w równowadze nie jest zada-

niem łatwym. Każda zmiana oczekiwań lub zachowania członków organizacji wytrąca system ze stanu równowagi. Aby zachować stan równowagi, muszą zostać zachowane właściwe proporcje między regulacjami prawnymi, siłami rynku oraz normami społecznymi obowiązującymi w danym społeczeństwie. W razie braku równowagi w systemie ładu korporacyjnego podejmowane są działania zmierzające do jej przywrócenia. Jedno z takich działań naprawczych stanowi zmiany prowadzące do zwiększenia skuteczności i efektywności podstawowych narzędzi kontroli w ładzie korporacyjnym – audytu finansowego i sprawozdawczości finansowej.

W literaturze przedmiotu stosuje się także różne określenia opisujące praktyki audytu finansowego. Należą do nich: audyt, auditing, audyt sprawozdań finansowych, rewizja sprawozdań finansowych, badanie sprawozdań finansowych, badanie ksiąg rachunkowych, audyt finansowy, audyt zewnętrzny, audyt wewnętrzny, usługa atestacyjna. Niewątpliwie najszerszymi pojęciami są audyt i auditing. Audyt jest wymagany wtedy, gdy niezbędne staje się dokonanie rozrachunku – złożenie sprawozdania z podejmowanych działań. W tym sensie audyt jest praktyką ograniczającą ryzyko wynikające z prowadzenia działalności. Audyt finansowy zaś jest praktyką kontrolną ograniczającą ryzyko pojawienia się nieprawidłowości w informacjach finansowych przekazywanych przez zarządzających inwestorom i innym zainteresowanym stronom.

Można uznać za W. Gabrusewiczem (2010), że audyt finansowy jest tożsamy z określeniem „audyt sprawozdań finansowych” oraz z terminami „rewizja finansowa” i „rewizja sprawozdań finansowych” (choć odniesienie do słowa „rewizja” wskazuje bezpośrednio na charakter kontrolny czynności wchodzących w zakres rewizji). Podobnie J. Pfaff (2007) utożsamia „audyt zewnętrzny” z pojęciem „rewizji finansowej”. „Badanie i przegląd sprawozdań finansowych” można uznać za element audytu finansowego, choć do innych czynności audytu finansowego można zaliczyć, za J. Pfaffem, także inne usługi atestacyjne, które mogą mieć charakter uzgodnionych procedur dotyczących informacji finansowych i ich kompilacji. D. Krzywda (2012) wskazuje na występującą różnicę między audytem finansowym a badaniem sprawozdań finansowych (ksiąg rachunkowych). Audyt finansowy jest czynnością szerszą, obejmuje bowiem nie tylko badanie, ale także propozycje niezbędnych korekt informacji w nim zawartych oraz przygotowanie sprawozdania audytora zawierającego opinię o badanych sprawozdaniach finansowych.

Warto jednak zatrzymać się nad wyjaśnieniem różnicy między audytem finansowym a audytem wewnętrznym. W niektórych opracowaniach pojawia się stwierdzenie, że na audyt finansowy składają się dwa elementy: audyt zewnętrzny (rewizja finansowa) i audyt wewnętrzny (Andrzejewski, 2012). Niewątpliwie audyt wewnętrzny ma korzenie w audycie finansowym, choć obecnie audyt wewnętrzny nie ogranicza się tylko do weryfikacji sprawozdań finansowych. Wyjaśnienie różnicy między audytem finansowym a audytem wewnętrznym ułatwi prześledzenie rozwoju praktyki audytu wewnętrznego i audytu finansowego w czasie. Do XIX w. audyt finansowy zwykle był prowadzony przez wewnętrznych, zatrudnionych przez jednostkę pracowników-audytatorów lub właścicieli-audytatorów, którzy często byli odpowiedzialni wspólnie z księgowymi za przygotowanie sprawozdań finansowych. Pod koniec XIX w. powstała pierwsza organizacja zawodowa skupiająca audytatorów finansowych, przyczyniając się do usamodzielnienia audytora finansowego i jego uniezależnienia od organizacji, w których przeprowadzał on audyt finansowy. Wielki kryzys finansowy w latach 1929–1933 sprawił, że wprowadzono ustawy regulujące rynki kapitałowe, i usankcjonował obowiązkowy, niezależny audyt finansowy. Jednocześnie funkcja wewnętrznego audytora ewoluowała z funkcji rachunkowo-księgowej w kierunku biznesowo-zarządczej. Zwykle też uznaje się powstanie Internal Institute of Auditors w 1947 r. za moment wyodrębnienia się audytu wewnętrznego jako niezależnej profesji. Audyt wewnętrzny koncentruje się nie tylko na ryzyku związanym z nieprawidłowościami w sprawozdaniach finansowych, lecz także na wszystkich obszarach, w których występują ryzyka istotne dla organizacji. Audyt wewnętrzny ewoluował wraz z upływem czasu z praktyki ograniczającej ryzyko sprawozdań finansowych do działalności zwiększającej sprawność i efektywność organizacji, a zatem wnoszącej wartość dodaną. W szczególności audyt wewnętrzny zajmuje się oceną efektywności procesów zarządzania ryzykiem, kontroli i zarządzania organizacją. Koncepcja audytu wewnętrznego nabrała szczególnego znaczenia wraz z rozwojem koncepcji nowego zarządzania publicznego.

Moją intencją nie było napisanie podręcznika audytu finansowego czy też nakreślenie zarysu technicznej wiedzy audytora finansowego. Podejmując próbę zajrzenia do świata audytatorów finansowych, dążę do uzyskania odpowiedzi na następujące pytania: „Czym jest audyt finansowy dla społeczeństwa?” oraz „Jakie potrzeby społeczne wpływały i wciąż wpływają na rozwój praktyki audytu finansowego?”.

Te i inne jeszcze zagadnienia były badane przez zespół w ramach projektu badawczego¹, który dotyczył postrzegania przez audytorów zmian w dziedzinie ładu korporacyjnego. Przygotowana przeze mnie monografia przedstawia audyt finansowy w szerokim kontekście. Badam, dlaczego audyt finansowy, choć powszechnie krytykowany, wciąż jest ważną praktyką we współczesnych społeczeństwach. Czyżby Michel Foucault miał rację w odniesieniu do audytu finansowego, twierdząc, że różne, często bardzo techniczne i nudne praktyki odgrywają istotną, choć niedocenianą rolę w życiu społecznym? Zadałam zatem następujące pytanie badawcze: „Jaka jest rola audytu finansowego we współczesnych systemach społecznych?”. Realizacja celu badawczego powinna także pozwolić odpowiedzieć na poniższe częściowe pytania badawcze:

1. Jaką rolę odgrywa audyt finansowy w społeczeństwie?
2. Dlaczego istnieje luka oczekiwań w odniesieniu do audytu finansowego?
3. Jakie działania zmierzają do zmniejszenia luki audytu finansowego?
4. Jakie specyficzne cechy wyróżniają firmę audytorską od innych organizacji?

Po przeprowadzeniu badań wstępnych, obejmujących przegląd polskiej i światowej literatury poświęconej audytowi finansowemu, zostały sformułowane następujące hipotezy:

1. Audyt finansowy jest instytucją ulegającą przeobrażeniom wraz z rozwojem społeczeństwa i jego potrzeb.
2. Zmiany w zakresie audytu finansowego nie nadążają za potrzebami społeczeństwa, co uniemożliwia likwidację luki między postrzeganiem, czym audyt finansowy powinien się zajmować, a tym, czym się w istocie zajmuje.
3. Dotychczasowe działania zmierzające do zmniejszenia luki audytu koncentrowały się głównie na rozwoju regulacji, standardów oraz modyfikacji modelu sprawozdawczości audytora finansowego.
4. Firma audytorska, jako organizacja oparta na wiedzy, buduje swoją przewagę konkurencyjną, umacniając reputację.

¹ Grant badawczy finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki pt. „Reformy systemu ładu korporacyjnego. Doświadczenia biegłych rewidentów w Polsce” (projekt nr 4115/B/H03/2011/40).

Uzyskanie odpowiedzi na poszczególne pytania cząstkowe, które ostatecznie pozwolą na sformułowanie odpowiedzi na pytanie główne, wymagało zastosowania różnych metod badawczych, a zwłaszcza metody wnioskowania dedukcyjnego i indukcyjnego. Dodatkowym źródłem wiedzy były przeprowadzone badania jakościowe. W badaniach własnych zastosowano technikę wywiadów z audytorami finansowymi oraz użytkownikami sprawozdań audytorów. Wyniki badań własnych zawartych w rozdziałach 3 i 4 zostały wcześniej opublikowane w języku angielskim (Dobija, 2013; Dobija et al., 2013), co miało na celu poddanie pod dyskusję osiągniętych rezultatów.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny i obejmuje sześć rozdziałów.

W rozdziale 1 prezentowane są zagadnienia związane z miejscem audytu finansowego w organizacjach. Punktem wyjścia do dyskusji jest rola audytu finansowego w zapewnieniu sprawnego funkcjonowania rynków finansowych. Audyt w tym kontekście ma na celu wzmocnienie zaufania do sprawozdawczych informacji finansowych przygotowywanych przez zarządzających spółkami zaufania publicznego. W dalszej części poruszane są zagadnienia dotyczące audytu finansowego i jego miejsca w organizacji oraz audytu jako elementu systemu ładu korporacyjnego. Wyjaśnione zostają też relacje między audytem finansowym, komitetem audytu i kontrolą wewnętrzną. Rozdział 1 kończy omówienie sprawozdawczości finansowej jako mechanizmu kontroli w efektywnych systemach ładu korporacyjnego.

W rozdziale 2 omówiono ważniejsze teorie opisujące i wyjaśniające zapotrzebowanie na usługi audytorskie, a także klasyczne prace R.K. Mautza i H.A. Sharafa, Th. Limperga oraz E. Flinta dotyczące teorii audytu finansowego. Następnie zaprezentowano poszczególne grupy zainteresowane efektami pracy audytora oraz wyjaśniono istotę luki oczekiwań w odniesieniu do audytu finansowego – różnicy między oczekiwaniami użytkowników sprawozdań audytora co do jego pracy a postrzeganym zakresem działań podejmowanych przez audytora w procesie audytu finansowego. Omówiono także składowe modelu przedstawionego po raz pierwszy na początku lat 90. XX w.: lukę dokonań i lukę rozsądku.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele hipotez i teorii wyjaśniających istnienie popytu na usługi audytorskie. W niniejszej pozycji omówiono kolejno hipotezy: monitorowania, informacji, ubezpieczenia i uzasadnienia, a następnie najczęściej wykorzystywaną teorię agencji. W tym podejściu podstawowym celem audytora jest ogra-

niczanie pojawiających się nieefektywności wynikających z asymetrii informacji między właścicielami kapitału a zarządzającymi. Rozdział kończy omówienie socjologicznego i organizacyjnego podejścia do wyjaśnienia praktyki audytu finansowego. W takim ujęciu audyt finansowy może być postrzegany jako proces produkcji komfortu. Teoria dysonansu służy w tym wypadku do analizy zgodności postaw i zachowania audytorów.

Audytorzy finansowi czynią starania zmierzające do likwidacji lub zmniejszenia luki oczekiwań wobec audytu finansowego. Do podstawowych działań w tym zakresie można zaliczyć rozwój standardów audytu finansowego oraz zmiany w modelu sprawozdawczości. Rozdział 3 dotyczy pierwszego z wyżej wymienionych zagadnień. Początkowo proces audytu finansowego miał charakter nieustrukturyzowany (organiczny). Wraz z rozwojem konkurencyjności firmy audytorskie podjęły wyzwanie wypracowania bardziej ustrukturyzowanego podejścia do audytu finansowego. To bardziej mechaniczne ujęcie procesu audytu nie tylko pozwoliło na ograniczanie kosztów w firmie audytorskiej, lecz także przyczyniło się do uzyskania istotnego narzędzia promocyjnego, wyróżniającego daną firmę audytorską od innych działających na tym samym rynku.

Innym istotnym etapem rozwoju audytu finansowego jest projekt międzynarodowej harmonizacji standardów audytu finansowego, realizowany przez Międzynarodową Federację Księgowych (IFAC). W rozdziale 3 przedstawiono również wyniki badań własnych dotyczących wykorzystania informacji o ładzie korporacyjnym w procesie audytu finansowego w Polsce i Standach Zjednoczonych Ameryki.

Rozdział 4 zawiera badania i omówienie zagadnień związanych z efektami pracy audytorów finansowych. Po zaprezentowaniu zmian w modelu sprawozdawczości z perspektywy historycznej przybliżono główne obszary badań naukowych dotyczące modelu sprawozdawczości audytora finansowego. W tym rozdziale zamieszczone zostały także wyniki badań własnych na temat postrzeganej użyteczności polskiego modelu sprawozdawczości audytora finansowego. Rozdział kończy wskazanie kierunków reform modelu sprawozdawczości, których zasadniczym celem jest zmniejszenie luki informacyjnej, a w konsekwencji luki oczekiwań w zakresie audytu finansowego.

Kolejny rozdział dotyczy zagadnień regulacji usług audytorskich. Na początku XX w. w rozwiniętych gospodarkach rynkowych wprowadzono regulacje dotyczące obowiązków dokonywania audytu finan-

sowego przez niezależnego audytora. Kwestie organizacji audytorów oraz dbałości o niezależność i reputację pozostawiono natomiast stowarzyszeniom zrzeszającym audytorów finansowych. Skandale finansowe oraz powtarzające się kryzysy finansowe spowodowały zmianę myślenia o sposobie regulacji zawodu audytora finansowego z formy stowarzyszeniowo-korporacyjnej do korporacyjno-legalistycznej. Pierwowzorem zmian była w tym wypadku ustawa SOX wprowadzona w 2002 r. w USA. W tej części opracowania obszerniej omówiono istotne aspekty tej ustawy dotyczące audytu finansowego. Następnie zaprezentowano rozwój regulacji w zakresie audytu finansowego w Unii Europejskiej. Rozdział 5 kończy porównanie struktur regulacyjnych w Polsce i USA.

Rozdział 6 monografii koncentruje się na wybranych aspektach funkcjonowania firm audytorskich. Punktem wyjścia do dyskusji jest założenie, że firmy audytorskie to organizacje oparte na wiedzy. Podstawowymi czynnikami pozwalającymi na rozwój firmy audytorskiej są zatem reputacja i wysoka jakość świadczonych usług. W tej części omówiono także typowe decyzje podejmowane przez audytorów oraz najważniejsze zagadnienia związane z zarządzaniem organizacjami opartymi na wiedzy.

Monografię kończy podsumowanie.

Moim zamierzeniem było, by niniejsza publikacja wprowadziła do dorobku literatury przedmiotu spojrzenie na audyt finansowy nie z perspektywy dyscypliny technicznej, lecz ze względu na aspekt społeczny i rolę audytu w rozwoju demokratycznego społeczeństwa – także społeczeństwa kapitalistycznego w pozytywnym rozumieniu tego określenia. W opracowaniu przedstawiono także syntetyczny przegląd teorii i poglądów dotyczących społecznego zapotrzebowania na audyt finansowy oraz analizę najważniejszych badań w zakresie audytu finansowego ze szczególnym uwzględnieniem aspektów regulacyjnych i standaryzacyjnych oraz modelu sprawozdawczości finansowej.

Dodatkowym wkładem do literatury przedmiotu są przeprowadzone po raz pierwszy w Polsce, ale także w USA, wywiady z audytorami finansowymi. Ich opinie i poglądy na temat roli audytu finansowego w efektywnych systemach ładu korporacyjnego stanowią ważne źródło wiedzy o roli audytu w społeczeństwie. Przeprowadzono także wywiady z audytorami finansowymi i użytkownikami ich sprawozdań – analitykami kredytowymi i analitykami finansowymi,

dotyczące ich opinii na temat użyteczności polskiego modelu sprawozdawczości audytora finansowego.

Dziękuję wszystkim osobom, od których otrzymałam wsparcie podczas realizacji projektu badawczego oraz pisania tej monografii. Na mój rozwój naukowy oraz sposób myślenia o rachunkowości i audycie finansowym wpływ mieli prof. Rashad Abdel Khalik z Uniwersytetu Illinois w Urbana-Champaign oraz prof. Shyam Sunder z Uniwersytetu Yale. Profesor Andrzej K. Koźmiński z właściwą sobie delikatnością zmotywował mnie do napisania tej książki. Profesor Witold T. Bielecki, rektor Akademii Leona Koźmińskiego, stworzył mi warunki materialne pozwalające zrealizować ten projekt. Dziękuję wszystkim moim współpracownikom za cierpliwość, życzliwe zainteresowanie i nierzadko pomoc w czasie pisania pracy. Moi rodzice także bardzo wspierali mnie w tych wysiłkach, za co im bardzo dziękuję. Osobne podziękowania składam pani Viktorii Gusynskiej za przejęcie obowiązków związanych z życiem codziennym. Książkę tę dedykuję Julice – nie ustawaj w poszukiwaniu odpowiedzi na interesujące cię pytania.

Miejsce audytu finansowego w organizacjach

1.1. Audyt finansowy jako czynnik integrujący rynki finansowe

Współczesne rynki finansowe dostarczają inwestorom wiele możliwości alokacji wolnych środków finansowych. Na rynku oferowane są różne projekty, dla których poszukiwane jest odpowiednie finansowanie. Inwestor musi zdecydować, który z tych projektów powinien wybrać. Podejmując decyzje inwestycyjne, ocenia ryzyko związane z projektem i analizuje, czy inwestycja zagwarantuje oczekiwane stopy zwrotu z zaangażowanego kapitału. Ważne jest zatem, aby inwestorzy mieli do dyspozycji rzetelne informacje o potencjalnych projektach inwestycyjnych, które mogą wspomóc proces podejmowania decyzji.

Sprawozdania finansowe, a zwłaszcza raporty roczne, stanowią cenne źródło informacji dla osób podejmujących decyzje inwestycyjne. Brak rzetelnie przygotowanych i wiarygodnych informacji może prowadzić do błędnych decyzji inwestycyjnych. Użyteczne informacje wspomagające decyzje finansowe muszą mieć określone cechy. Ich brak zwiększa ryzyko podejmowanych przez inwestora decyzji. Na przykład inwestor może mieć nierzetelne informacje o cenie akcji w wyniku celowego zniekształcenia przez odpowiednie zastosowanie procedur księgowych. Informacja może być niedokładna z powodu celowej lub niecelowej manipulacji dokonanej przez zarządzających, którzy dysponują pełnymi informacjami o swoim projekcie inwestycyjnym. Informacja może też być nietrafna, a zatem podkreślać te fakty, które mogą wydawać się istotne, ale niekoniecznie takie są w ocenie przyszłych oczekiwanych zysków z inwestycji. Podejmujący decyzję inwestycyjną może też nie dysponować informacjami, które zarządzający danym projektem uznają za informacje o charakte-

rze czułym i z tego powodu nie będą skłonni ich ujawnić. Wreszcie informacje o skomplikowanych transakcjach finansowych mogą być przedstawione w sposób utrudniający ich zrozumienie i ocenę.

Rolą audytora jest ograniczenie ryzyka wynikającego z dostarczenia niewłaściwych lub mających niską jakość informacji wspomagających procesy decyzyjne inwestorów. Audytor finansowy – jako niezależna jednostka – ocenia przedłożone przez zarządzających informacje o projekcie inwestycyjnym w celu upewnienia się, czy informacje te zostały przygotowane zgodnie z zasadami sztuki, czyli przyjętymi standardami rachunkowości. Istnieją co najmniej cztery powody, które wyjaśniają naturalne zapotrzebowanie na audyt finansowy przez niezależną jednostkę (Knechel et al., 2007, s. 3):

1. Zarządzający przedsiębiorstwem mogą zachowywać się niedbale lub niewłaściwie, jeśli nie będą podlegali niezależnej ocenie. Świadomość, że ich działania będą przedmiotem oceny przez audytora finansowego, może zmotywować zarządzających do uczciwego zachowania i wytężonej pracy.
2. Wielu interesariuszy organizacji (a nie tylko inwestorzy) nie ma wystarczającej wiedzy, aby samodzielnie ocenić jakość dostarczonych informacji. Audyt finansowy ma na celu dokonanie takiej oceny w produktywny i efektywny sposób.
3. Miarodajne informacje mogą przyczynić się do zmniejszenia postrzeganego przez inwestorów ryzyka, a zatem mogą wpłynąć na zmniejszenie się kosztu kapitału.
4. Dostarczyciele kapitału (inwestorzy i kredytodawcy) chcą mieć pewność, że udostępnione im informacje są wolne od błędów i oszustw. Autor dostarcza takiego zapewnienia na określonym poziomie istotności.

Zapotrzebowanie na usługi audytorskie wynika zatem z działających sił rynku, natury ludzkiej i potrzeby podejmowania świadomych decyzji oraz ma na celu ograniczenie ryzyka wykorzystania w procesie podejmowania decyzji inwestycyjnych niemiarodajnych informacji.

1.2. Audyt finansowy w środowisku organizacji

Produktowanie dóbr i usług odbywa się wewnątrz organizacji lub na rynku. Firma może wyprodukować dobro lub usługę (np. półfabrykaty) przez wydział będący integralną częścią tej organizacji. Może też nabyć dobro lub usługę na rynku zewnętrznym. Uhonorowany Nagrodą Nobla Ronald Coase (1937) stwierdził, że firmy są w stanie ograniczyć pewne koszty transakcji poniżej tego, ile musiałyby zapłacić, dokonując zakupu podobnych dóbr lub usług na rynkach zewnętrznych. Zgodnie z tym twierdzeniem firmy istnieją, ponieważ ponoszą mniejsze koszty transakcyjne, niż wynikałoby to z konieczności dokonywania transakcji rynkowych (zawarcia kontraktu na rynku). To właśnie koszty pozyskania wiedzy i realizacji kontraktów decydują, że niektóre produkty i usługi produkowane są wewnątrz firmy, inne zaś są pozyskiwane z rynku. Im dłuższy jest okres realizowania projektu, tym dłuższy i droższy jest proces negocjacji i zawarcia kontraktu. W takim przypadku bardziej prawdopodobne jest to, że firma będzie dążyła do eliminacji serii krótkoterminowych kontraktów i zastąpienia ich przez jeden długoterminowy kontrakt. Analiza kosztów transakcyjnych przyczyniła się do wyartykułowania jednego z podstawowych założeń współczesnej teorii przedsiębiorstwa. Firmy, które przeżywają na konkurencyjnym rynku, muszą mieć przewagę konkurencyjną w konstruowaniu wewnętrznych kontraktów. Organizacje odnoszące sukcesy mają mniejsze koszty transakcyjne niż rynek.

Przyjmuje się jednak, że rynki realizują pewne funkcje efektywniej niż firmy. Rynki istnieją, ponieważ uczestnicy rynku mają prawo do dokonania transferu swojego bogactwa i otrzymania w zamian za to wynagrodzenia. Jednostki (zarówno indywidualne osoby, jak i organizacje) mają prawo do podejmowania decyzji o sposobach wykorzystania zasobów będących w ich posiadaniu lub o sprzedaży tych zasobów. Rynki dyscyplinują posiadaczy zasobów, aby wykorzystywali je w efektywny sposób. Jeśli właściciel, przez swoje działania, zmniejszy wartość zasobów (np. uszkadzając je), to rynek odpowie na te działania, oferując mniejszą cenę za te zasoby. Na rynku zatem dokonuje się pomiaru dokonań podejmujących decyzje; rynek również nagradza lub karze za określone zachowania uczestników rynku.

Firmy nie zawsze mogą wykorzystać ceny rynkowe do realizacji transakcji wewnętrznych. W razie braku wcześniej opisaną dyscypli-

ny rynkowej uczestnicy organizacji są zmuszeni do zaprojektowania narzędzi administracyjnych, aby: (1) zmierzyć dokonania, (2) nagrodzić dokonania i (3) dokonać podziału praw decyzyjnych do zasobów będących w dyspozycji firmy. Te trzy zadania realizowane są automatycznie przez rynek, co Adam Smith nazywał niewidzialną ręką rynku. W przypadku firmy narzędzia administracyjne służące do realizacji powyższych zadań są kosztowne. Zalicza się do nich struktury hierarchiczne mające na celu oddzielenie praw decyzyjnych od praw do kontroli wykorzystania zasobów, systemy budżetowania, systemy okresowej oceny dokonań, instrukcje standardowego postępowania, systemy nagród i system rachunkowości.

Ocena dokonań może uwzględniać obiektywne lub/i subiektywne mierniki. Do mierników obiektywnych zalicza się te możliwe do zweryfikowania, takie jak zyski księgowe czy wartość sprzedanych produktów. Mierniki subiektywne koncentrują się na wieloczynnikowych, trudnych do zmierzenia zdarzeniach gospodarczych, takich jak umiejętność pracy w grupie czy zdolności przywódcze. W praktyce firmy wykorzystują obiektywne mierniki dokonań, uzupełniając je o mierniki subiektywne, aby oceniani pracownicy nie koncentrowali się wyłącznie na obiektywnych miernikach, zaniedbując lub pomijając inne ważne aspekty ich obowiązków (Zimmerman, 2011). System nagród i kar uzupełnia proces oceny dokonań. Pracownicy realizujący lub przekraczający stawiane przed nimi cele są odpowiednio nagradzani. Nagrody mogą być finansowe (premia finansowa) lub niefinansowe (np. większe biuro czy specjalne przywileje). Większość praw decyzyjnych do zasobów przekazanych zarządzającym przez właścicieli spoczywa w rękach zarządu (oprócz prawa do zmiany prezesa zarządu i ustalenia jego wynagrodzenia). Zarząd dokonuje podziału praw decyzyjnych w dół organizacji. Powstają w ten sposób struktury hierarchiczne. Istotnym elementem w tym procesie jest powiązanie praw decyzyjnych z wiedzą posiadaną przez podejmujących decyzje o sposobach wykorzystania zasobów.

Rachunkowość odgrywa istotną rolę w monitorowaniu działań dysponujących zasobami. Ma na celu ograniczenie zmniejszenia się wartości organizacji przez świadome lub nieświadome działania uczestników organizacji występujących we własnym interesie. Monitorująca rola rachunkowości polega na tym, że sprawozdania finansowe, będące produktem rachunkowości, dostarczają informacji o dokonaniach jednostek, w których rękach pozostają zasoby przekazane im przez ich właścicieli (jednostki monitorujące). W tym

sensie zarząd wykorzystuje sprawozdania finansowe do monitorowania dokonań dyrektorów niższego szczebla, a akcjonariusze do monitorowania dokonań zarządu. Istotnym problemem jest jednak skłonność (lub brak zainteresowania) zarządzających do dzielenia się informacjami o dokonaniach firmy, ich cele bowiem mogą być rozbieżne z celami akcjonariuszy. Bezpośrednie monitorowanie działań zarządzających ze strony akcjonariusza nie jest możliwe, zarazem zarządzający mają możliwość wpływania na system rachunkowości przez uznaniowy charakter pewnych transakcji. W konsekwencji akcjonariusz nie ma pewności co do tego, czy wszystkie istotne informacje zostały mu przekazane, oraz co do jakości dostarczonych mu informacji w sprawozdaniach finansowych. Gdy pojawia się brak zaufania między właścicielem a zarządzającym oraz gdy koszty monitorowania działań zarządzających i jakości sprawozdań finansowych stają się istotne, zatrudnia się audytora finansowego (Sunder, 1997).

W tym sensie audyt finansowy dotyczy każdej organizacji: małej i dużej, publicznej i prywatnej (zarówno tej, której akcje dostępne są w ofercie publicznej, jak i prywatnej). Gdy pojawia się brak zaufania do informacji dostarczanych przez zarządzających organizacją, wtedy zainteresowane strony mogą się zwrócić do audytora finansowego, aby sprawdził ich rzetelność i poprawność.

W praktyce życia gospodarczego audyt finansowy ukierunkowany jest na spółki oferujące swoje akcje w obrocie publicznym ze względu na ich szczególne znaczenie w gospodarce oraz występującą znaczną asymetrię informacji pomiędzy zarządzającymi a pozostałymi uczestnikami organizacji. Wprowadzane regulacje dotyczące audytu finansowego, w tym obowiązek jego dokonywania w spółkach zaufania publicznego, miały na celu ochronę inwestorów dokonujących transakcji na rynkach kapitałowych. Nie oznacza to, że z usług audytora finansowego nie mogą korzystać też inne organizacje. W każdym przypadku brak zaufania między uczestnikami organizacji może być powodem zatrudnienia audytora finansowego.

Zarządzający przygotowują sprawozdania finansowe i odpowiadają za ich jakość. Są odpowiedzialni za przyjętą politykę rachunkowości oraz za funkcjonowanie efektywnych mechanizmów kontroli wewnętrznej. Palepu et al. (2007, s. 509) wskazują, że zarządzający mają skłonność do przedstawiania bardziej optymistycznych informacji o firmie, niż wynika to ze stanu faktycznego. Podają trzy powody takiego postępowania:

1. Zarządzający bezkrytycznie wierzą w sukces organizacji, którą zarządzają, stąd też ich skłonność do podkreślania pozytywnych aspektów funkcjonowania organizacji i pomniejszania aspektów negatywnych.
2. Właściciele wykorzystują sprawozdania finansowe do oceny, czy zarządzający działali w ich interesie i czy nie nadużyli prawa do dysponowania powierzonymi im zasobami. Informacje o słabych wynikach firmy mogą doprowadzić do zmiany zarządzających, a co za tym idzie – do utraty przez nich pracy.
3. Zarządzający są bardziej skłonni do ujawniania nadmiernie optymistycznych informacji w okresie kontraktowania na dodatkowy kapitał.

1.3. Audyt finansowy jako element ładu korporacyjnego

Ład korporacyjny może być rozumiany wąsko lub szeroko. Wąskie rozumienie dotyczy relacji właściciel–zarządzający oraz koncentruje się na wyjaśnieniu zachowań zarządzających i wpływie tych zachowań na wyniki przedsiębiorstwa. Szerokie rozumienie ładu korporacyjnego dotyczy wszystkich agentów, którzy mają wpływ na efektywny system ładu korporacyjnego. W takim ujęciu ład korporacyjny to system, który równoważy oczekiwania wszystkich członków organizacji i ich samolubne zachowania (Dobija, 2010). Utrzymanie systemu ładu korporacyjnego w równowadze nie jest zadaniem łatwym. Każda zmiana oczekiwań lub zachowań członków organizacji wytrąca system z równowagi. Aby zachować stan równowagi, trzeba utrzymać właściwe proporcje między regulacjami prawnymi, siłami rynku oraz normami społecznymi obowiązującymi w danym społeczeństwie.

Możliwe do zastosowania mechanizmy kontrolne są istotnym elementem funkcjonowania określonego systemu ładu korporacyjnego. Dotyczą one bowiem sposobów ograniczenia samolubnego zachowania się zarządzających, którzy mogą dążyć do maksymalizacji własnych korzyści kosztem maksymalizacji wartości dla właścicieli kapitału i wyników firmy. Mechanizmy kontrolne pozwalają na mo-

nitorowanie osiągnięć zarządzających oraz dokonanie rozrachunku zarządzających z akcjonariuszami i pozostałymi interesariuszami organizacji ze sposobów wykorzystania powierzonych im zasobów.

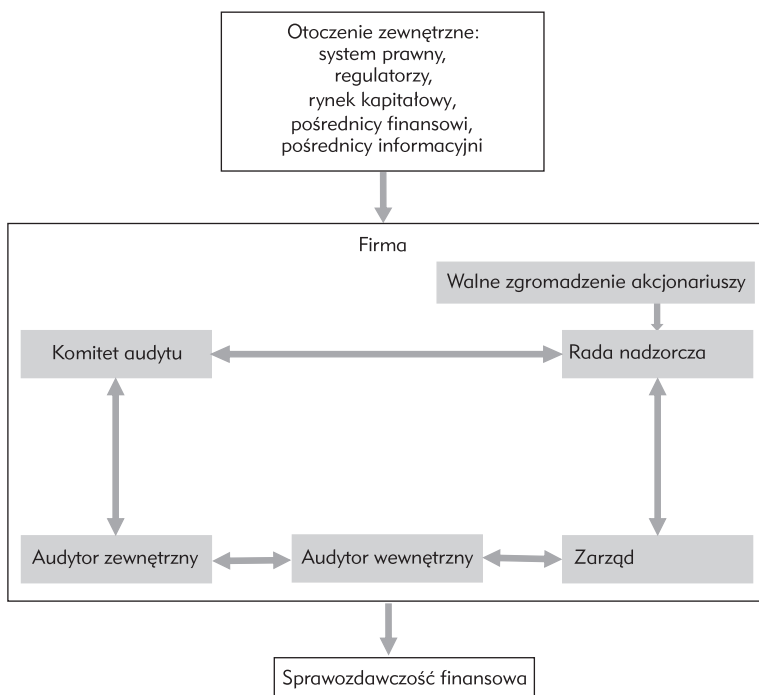
Wyróżniamy następujące mechanizmy kontrolne:

- Wewnętrzne mechanizmy kontrolne:
 - kontrola sprawowana przez radę nadzorczą,
 - wewnętrzna kontrola i audyt wewnętrzny,
 - podział władzy między organami spółki,
 - wynagrodzenia członków zarządu (płace i premie), w tym akcje, opcje na zakup akcji, plany emerytalne,
 - struktura zadłużenia – kredyty, obligacje oraz inne formy zadłużenia.
- Zewnętrzne mechanizmy kontrolne:
 - uwarunkowania polityczne,
 - regulacje prawne,
 - zasady ogólne formułowane na różnych poziomach, w tym uniwersalne, regionalne i krajowe,
 - działania grup interesów,
 - konkurencja na rynku produktów,
 - rynki finansowe: rynek kapitałowy i rynek obligacji,
 - rynek kontroli nad przedsiębiorstwem,
 - fuzje i przejęcia,
 - rynek pracy zarządzających (rynek talentów menedżerskich),
 - wpływ mediów,
 - wymagania dotyczące jawności i przejrzystości.
- Sprawozdawczość finansowa i audytorzy zewnętrzni.

W ostatnim dwudziestoleciu w wyniku powtarzających się skandali finansowych i kryzysów finansowych ład korporacyjny znalazł się w centrum zainteresowania zarówno praktyków, jak i teoretyków. Wyniki badań naukowych wskazują na związek między nieefektywnym ładem korporacyjnym a niską jakością sprawozdawczości finansowej (Abbot et al., 2004; Bedard i Johnstone, 2004), manipulacją informacją finansową (Dechow et al., 1996; Klein, 2002; Xie et al., 2003), oszustwami finansowymi (Beasley, 1996; Beasley et al., 2000; Farber, 2005) i słabą kontrolą wewnętrzną (McMullen, 1996; Carcello i Neal, 2000). Dlatego też podkreśla się, że ist-

nieje potrzeba wzmocnienia mechanizmów nadzoru nad procesem sprawozdawczości finansowej oraz zwiększenia odpowiedzialności zarządów oraz rad nadzorczych za integralność sprawozdawczości finansowej.

Na ilustracji 1.1 pokazane zostały wzajemne zależności między różnymi aktorami i mechanizmami ładu korporacyjnego. Na przykład uznaje się, że jakość relacji między radą nadzorczą, w tym komitetem audytu, audytorem zewnętrznym, audytorem wewnętrznym i zarządem istotnie wpływa na efektywność mechanizmów ładu korporacyjnego oraz na zapewnienie wysokiej jakości sprawozdawczości finansowej. Uwarunkowania zewnętrzne, takie jak istniejące przepisy prawa czy regulacje giełdy, oddziałują także na interakcje między wewnętrznymi aktorami ładu korporacyjnego (Cohen et al., 2004).

Źródło: opracowanie własne.

Ilustracja 1.1. Model ładu korporacyjnego

Audytorzy finansowi mają swoje stałe miejsce w systemie ładu korporacyjnego. Sprawozdawczość finansowa ma dostarczyć przejrzyste informacje o organizacji, audytor zaś ma za zadanie sprawdzić, czy zarządzający należycie wywiązują się z obowiązku rozrachunku ze swoich działań i wykorzystania powierzonych im zasobów (Watts i Zimmerman, 1983; Gibbins i Newton, 1994). Wyraża także opinię o sprawozdaniach finansowych oraz o istnieniu w organizacji efektywnych systemów kontroli wewnętrznej. Audytorzy finansowi są zatem nieodłącznym elementem efektywnego systemu ładu korporacyjnego. Warto jednak pamiętać, że choć audytor ma dostęp do informacji, do których wgląd inwestora jest ograniczony, to nie ma on pełnej wiedzy o funkcjonowaniu organizacji będącej w posiadaniu zarządzających. Zakłada się jednak, że w efektywnym systemie ładu korporacyjnego przyczynia się do poprawy relacji między właścicielem a zarządzającymi oraz do poprawy komunikacji między firmą a jej otoczeniem.

1.4. Komitet audytu, kontrola wewnętrzna i audytorzy finansowi

Badania naukowe pokazują, że kompetentne i niezależne komitety audytu mogą przyczynić się do wzmocnienia zaufania inwestora do informacji finansowej i rynków kapitałowych (Davidson et al., 2004; DeFond et al., 2005; Porter, 2009). Zaufanie inwestorów do rynków kapitałowych jest czynnikiem istotnie wpływającym na dostępność źródeł finansowania, a tym samym rozwój kapitalizmu i zwiększanie bogactwa (Bernstein, 2004), stąd niezbędne jest, aby komitety audytu stały się nieodłącznym elementem ładu korporacyjnego. Bogata literatura dotycząca komitetów audytu podnosi problem efektywności ich funkcjonowania (Abbot et al., 2004; Cohen et al., 2010; Gendron i Bedard, 2006; Mallin, 2004; He et al., 2009; Turley i Zaman, 2007; Collier i Zaman, 2005) oraz kwestię monitorowania sprawozdawczości finansowej i audytów (Carcello et al., 2002; Carcello i Neal, 2000; Carcello et al., 2011; Cohen et al., 2002; Beasley i Salterio, 2001; Cohen et al., 2007; Dobija, 2010, 2013).

Analiza dokumentów historycznych pozwala określić, że komitety audytu pojawiły się w pierwszej połowie XIX w. w Stanach Zjed-

noczonych i w drugiej połowie XIX w. w Wielkiej Brytanii (Spira, 2006, s. 180). Początkowo zadania komitetu audytu koncentrowały się na wyborze audytora zewnętrznego i współpracy z nim, nie wymagano także, by członkowie komitetu mieli wiedzę i doświadczenie z zakresu rachunkowości i finansów.

Z czasem rola i zadania komitetu audytu uległy zmianie. Oczekiwano od komitetu audytu sprawowania nadzoru nad sprawozdawczością finansową (Fichtner, 2010, s. 236), a w ostatnich latach dodano monitorowanie prac audytorów wewnętrznych i sprawowanie nadzoru nad systemami zarządzania nie tylko ryzykiem finansowym, ale też pozostałymi ryzykami organizacji.

Obecnie komitety audytu to wyodrębniony komitet w radzie nadzorczej/radzie dyrektorów, którego zadaniem jest sprawowanie nadzoru nad:

- integralnością sprawozdawczości finansowej organizacji,
- niezależnością i integralnością postaw i kwalifikacji oraz skutecznością działania audytora zewnętrznego,
- skutecznością działań audytora wewnętrznego,
- skutecznością systemu kontroli korporacyjnej przeciwdziałającemu konfliktowi interesów i oszustwom w organizacji,
- stosowaniem prawa oraz regulacjami zewnętrznymi i wewnętrznymi, a także zapewnieniem prowadzenia biznesu w etyczny sposób.

Przyjmuje się, że podstawą efektywnego funkcjonowania komitetu audytu są wiedza i doświadczenie z zakresu rachunkowości i finansów oraz niezależność członków komitetu audytu od zarządzających, które w szczególności pozwalają na monitorowanie działań zarządzających (integralności sprawozdań finansowych i zapewnienia odpowiednich procedur kontroli wewnętrznej oraz systemu kontroli korporacyjnej w organizacji) i audytora zewnętrznego (Fama i Jensen, 1983b, s. 304–305). Niezależność jest jednak trudna do zdefiniowania i wyegzekwowania. Krótko mówiąc, może być ona rozumiana jako możliwość podejmowania obiektywnych decyzji nawet w razie konfliktów interesów między zarządzającymi a inwestorami w przypadku modelu opartego na rozproszonej własności lub skoncentrowanej własności między właścicielem dominującym a pozostałymi inwestorami (LaPorta et al., 1999). Ostatnie reformy ładu korporacyjnego doprowadziły do zdefiniowania niezależności jako

braku relacji i sytuacji, które mogłyby wpływać na opinię i poglądy audytora (Koładkiewicz, 2013, s. 160). Niezależność jest uwarunkowana brakiem powiązań ze spółką wynikających z:

- zatrudnienia w ciągu ostatnich 5 lat,
- sprawowania obowiązków nadzorczych dłużej niż 10 lat,
- otrzymywania dodatkowego wynagrodzenia, poza tym należnym za pracę w komitecie,
- posiadania powiązań rodzinnych z kadrą zarządzającą,
- posiadania w ciągu ostatnich 3 lat relacji biznesowych ze spółką oraz
- posiadania powiązań z dominującym akcjonariuszem.

Wprowadzając instytucję niezależnego członka rady nadzorczej/rady dyrektorów, oczekiwano zwiększenia skuteczności działania rady nadzorczej/rady dyrektorów i wyodrębnionych przez nich komitetów, w tym komitetu audytu. Zakładaną konsekwencją podwyższonej skuteczności miały być wzrost wiarygodności wyników finansowych oraz lepsza kontrola działań zarządzających.

Instytucjonalne aspekty funkcjonowania komitetu audytu

Kwestia obligatoryjnego tworzenia komitetów audytu oraz zakres powierzonych im obowiązków były przedmiotem dyskusji w Stanach Zjednoczonych od czasu pierwszych prób reform ładu korporacyjnego w latach 40. XX w., kiedy komitet audytu był organem rekomendowanym, ale wciąż dobrowolnym. Ostatnie 30 lat XX w. to okres wzmożonych zabiegów nad usankcjonowaniem działalności komitetów audytu w formie zapisów prawa miękkiego. W 1999 r. Blue Ribbon Committee przygotował dokument określający rekomendacje co do zadań i sposobu funkcjonowania komitetu audytu, opierając się w dużej mierze na wcześniejszym raporcie komisji Treadwaya z 1986 r. Uwieńczeniem zmian w ładzie korporacyjnym było wprowadzenie wymogu w postaci zapisów w prawie federalnym Stanów Zjednoczonych, w ustawie Sarbanesa–Oxleya (SOX; US Congress, 2002), dotyczących posiadania niezależnego komitetu audytu. Ustawa SOX wprowadziła obowiązek powoływania komitetów audytu we wszystkich spółkach notowanych na giełdzie w Stanach Zjedno-

czonych. Zapisy SOX odnoszące się do komitetu audytu w dużej mierze odzwierciedlają rekomendacje zawarte w dokumencie z 1999 r., a dotyczące: (1) wzmocnienia niezależności komitetu audytu, (2) zwiększenia efektywności komitetu audytu oraz (3) mechanizmów rozrachunku między komitetem audytu, dyrektorami niezależnymi i radą dyrektorów. Dodatkowo SOX nakłada obowiązek wdrożenia systemu raportowania oszustw księgowych i procedur *whistleblower* (US Congress, 2002).

Wielka Brytania także prowadziła intensywne działania zmierzające do instytucjonalizacji komitetów audytu w spółkach. Prace wielu komitetów (Cadbury'ego, Greenbury'ego i Turnbulla) zaowocowały powstaniem w 1998 r. dokumentu nazwanego *The Combined Code*, który określa zasady ładu korporacyjnego, a w szczególności zawiera regulacje dotyczące funkcjonowania komitetu audytu. Dalsze próby reformy ładu korporacyjnego doprowadziły do opracowania dokumentu o nazwie *The UK Corporate Governance Code* (Financial Reporting Council, 2010). W dokumencie tym zawarto zapisy, że do zadań rady dyrektorów należy: prezentowanie zrównoważonej i zrozumiałej oceny sytuacji finansowej przedsiębiorstwa i jego przyszłych wyników, ocena ryzyka, a także nadzór nad kontrolą wewnętrzną i audytorem zewnętrznym. W tym celu rada powinna powoływać komitet audytu, w którego skład ma wchodzić co najmniej dwóch niezależnych członków rady (Dobija et al., 2011).

Kraje Europy kontynentalnej, obserwując i do pewnego stopnia naśladując dokonania komitetów audytu w USA i Wielkiej Brytanii pod koniec lat 90., rozpoczęły proces instytucjonalizacji takich komitetów. Kodeksy ładu korporacyjnego opracowywane w poszczególnych krajach w większości przypadków zawierały zapisy o konieczności powoływania komitetów audytu, w praktyce jednak, ze względu na dobrowolny charakter kodeksów dobrych praktyk ładu korporacyjnego, stopień aplikacji rekomendacji dotyczących powoływania takiego komitetu był daleki od oczekiwań i nie stanowił standardu stosowanego przez rady nadzorcze/rady dyrektorów.

Na poziomie europejskim, zgodnie z wydanymi w 2005 r. przez Komisję Europejską zaleceniami (Komisja Wspólnot Europejskich, 2005), komitet audytu powinien służyć radzie nadzorczej. Powinien wypełniać swoje obowiązki zgodnie z zakresem uprawnień i systematycznie informować radę nadzorczą o wynikach jej prac, a przewodniczący komitetu audytu powinien mieć prawo i możliwość bezpośredniego komunikowania się z akcjonariatem.

Zgodnie z zaleceniami komitet audytu powinien być informowany o wszelkich znaczących, nietypowych transakcjach finansowych, ze szczególnym uwzględnieniem spółek córek w placówkach zagranicznych oraz specjalnego przeznaczenia. Powinien mieć też prawo do podejmowania decyzji, kiedy i na jakich zasadach chce się spotkać z zarządem, biegłym rewidentem, audytorem wewnętrznym lub innymi pracownikami spółki. Ponadto biegli rewidenci oraz audytorzy wewnętrzni powinni mieć zapewniony dostęp do członków komitetu audytu. Komitet audytu ma być na bieżąco informowany o wykonywanych przez biegłego rewidenta czynnościach rewizyjnych oraz mieć wgląd w procedurę *whistleblower* oraz wpływ na nią w organizacji, którą nadzoruje.

Zalecenia Komisji Europejskiej nakładają na komitet audytu obowiązki monitorowania polityki wewnętrznej i procedur przyjętych przez spółkę oraz biegłego rewidenta. Zgodnie z zaleceniami komitet audytu:

- Odnośnie do wewnętrznej polityki i procedur przyjętych przez spółkę powinien służyć pomocą radzie nadzorczej w zakresie:
 - monitorowania rzetelności informacji finansowych przedstawionych przez spółkę, w szczególności w drodze przeglądu odpowiedniości doboru i konsekwencji stosowania metod rachunkowości przyjętych przez spółkę i jej grupę (w tym kryteria konsolidacji sprawozdań finansowych),
 - przeglądu, przynajmniej raz w roku, systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem pod kątem zapewnienia, że główne ryzyka są prawidłowo identyfikowane, zarządzane i ujawniane,
 - zapewnienia skuteczności funkcji audytu wewnętrznego, w szczególności wydania zaleceń dotyczących wyboru, powołania, ponownego powołania i odwołania szefa działu audytu wewnętrznego oraz dotyczących budżetu tego działu, a także przez monitorowanie reakcji kierownictwa na jego ustalenia i zalecenia. Jeśli w spółce nie ma funkcji audytu wewnętrznego, konieczność jej wprowadzenia powinna być przedmiotem przeglądu przynajmniej raz w roku.
- Odnośnie do biegłego rewidenta zatrudnionego przez spółkę powinien przynajmniej:
 - wydawać radzie zalecenia dotyczące wyboru, powołania, ponownego powołania i odwołania biegłego rewidenta przez organ

do tego uprawniony, zgodnie z krajowym prawem spółek, oraz dotyczące zasad i warunków jego zatrudnienia,

- monitorować niezależność biegłego rewidenta oraz jego obiektywizm, w szczególności w drodze przeglądu przestrzegania przez firmę audytorską obowiązujących wytycznych dotyczących rotacji partnerów audytu, wysokości opłat wnoszonych przez spółkę oraz wymogów regulacyjnych w tym zakresie,
- kontrolować charakter i zakres usług dodatkowych świadczonych przez audytora,
- prowadzić przegląd skuteczności procesu kontroli wewnętrznej i monitorować reakcje kierownictwa na zalecenia postawione przez biegłych rewidentów,
- badać kwestie będące powodem rezygnacji z usług biegłego rewidenta i wydawać zalecenia w sprawie wymaganych czynności.

Usankcjonowanie komitetów audytu w prawie europejskim nastąpiło w 2006 r., gdy Parlament Europejski dokonał nowelizacji tzw. VIII Dyrektywy UE (Dyrektywa 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych), zgodnie z którą wszystkie organizacje zainteresowania publicznego mają obowiązek powoływania komitetu audytu. Artykuł 41 zaś mówi o tym, że przynajmniej jeden członek komitetu audytu powinien być niezależny i mieć kompetencje w dziedzinie rachunkowości lub audytu zewnętrznego. Dyrektywa stwierdza, że komitet audytu:

- monitoruje proces sprawozdawczości finansowej,
- monitoruje skuteczność istniejących w spółce systemów kontroli wewnętrznej, audytu wewnętrznego oraz zarządzania ryzykiem,
- monitoruje badania ustawowe rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych,
- dokonuje przeglądu i monitoruje niezależność biegłego rewidenta lub firmy audytorskiej, a w szczególności świadczenie dodatkowych usług na rzecz badanej jednostki.

Zgodnie z dyrektywą audytor finansowy składa sprawozdania komitetowi audytu o kluczowych zagadnieniach wynikających z badania sprawozdań finansowych, w tym przede wszystkim o istotnych

niedociągnięciach w kontroli wewnętrznej w odniesieniu do procesu sprawozdawczości finansowej.

W Polsce, podobnie jak w pozostałych krajach Europy kontynentalnej, zasady tworzenia i zadania stawiane przed komitetami audytu regulowały początkowo zalecenia dobrych praktyk ładu korporacyjnego, przy czym zalecenia te zmieniały się wraz z upływem czasu, często łągódząc początkowe wymagania. Dopiero w 2009 r. dostosowano przepisy krajowe do wymogów znowelizowanej VIII Dyrektywy, wprowadzając do zapisów ustawy o biegłych rewidentach (2009) obowiązek powoływania komitetu audytu w spółkach zainteresowania publicznego.

Nadzór nad sprawozdawczością finansową oraz audytorem wewnętrznym i audytorem zewnętrznym

Komitet audytu jest zatem komitetem rady nadzorczej, który ma za zadanie nadzór nad spójnością procesu sprawozdawczości finansowej. Do głównych obszarów sprawowanego przez niego nadzoru należą: wewnętrzne i zewnętrzne raportowanie, ocena ryzyka związanego ze sprawozdawczością finansową oraz nadzorowanie procesów kontroli wewnętrznej i zewnętrznej.

Analizując doświadczenia w zakresie zadań komitetu audytu, można wyróżnić trzy podstawowe wyzwania, jakie przed nim stoją (Dobiya et al., 2011):

- 1) nadzór nad sprawozdawczością finansową, polityką rachunkowości, oszacowaniami menedżerskimi i korektami w informacjach finansowych,
- 2) nadzór nad procesem audytu wewnętrznego i zewnętrznego,
- 3) nadzór na procesami zarządzania ryzykiem i środowiskami kontroli zarządczej.

Do zadań komitetu audytu należy nadzór nad stosowaną polityką rachunkowości i oszacowaniami menedżerskimi, które dokonywane są przez zarządzających w procesie przygotowywania sprawozdania finansowego. W tym celu członkowie komitetu audytu powinni mieć wystarczającą wiedzę na temat procesów wykorzystywanych do ustalania i korygowania istotnych decyzji księgowych oraz możliwości zarządzania zyskiem. Komitet audytu powinien zdawać sobie sprawę

z istniejących możliwości zarządzania zyskiem oraz z istnienia potencjalnych luk w standardach rachunkowości (KPMG, jesień 2005).

Komitet audytu odpowiedzialny jest także za zatrudnianie, wynagrodzenie, ocenę i ponowne zatrudnianie oraz nadzór nad pracą firmy audytorskiej zatrudnionej do przeprowadzenia badania sprawozdań finansowych lub innego rodzaju audytu finansowego. Do zadań członków komitetu audytu należy ponadto rozwiązywanie ewentualnych konfliktów między zarządem a biegłym rewidentem, dotyczących sprawozdawczości finansowej. Biegły rewident raportuje bezpośrednio do komitetu audytu. Komitet audytu zaś dokonuje oceny niezależności i kompetencji biegłego rewidenta (KPMG, jesień 2004). W obszarze audytu wewnętrznego ocenia i zapewnia dostateczną niezależność audytora wewnętrznego od zarządu, ocenia jego umiejętności oraz to, czy audytor wewnętrzny dysponuje wystarczającymi zasobami do oceny procesów systemu zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej. Komitet audytu odpowiedzialny jest także za ustalenie efektywnych kanałów komunikacji, tak aby audytor wewnętrzny mógł bez przeszkód przekazać ewentualne kontrowersyjne kwestie (KPMG, wiosna 2005).

Relatywnie nowym wyzwaniem stojącym przed członkami komitetu audytu jest rozumienie podstawowych ryzyk, na które narażona jest organizacja, oraz procesów służących do zarządzania nimi i ich nadzorowania. Komitet audytu sprawuje także nadzór nad sprawozdawczością dotyczącą tych ryzyk. Ponadto jego członkowie powinni rozumieć zasady polityki podatkowej oraz nadzorować ustalanie i przestrzeganie wewnętrznych regulacji organizacji w tym zakresie. Podatki dotyczą prawie wszystkich aspektów funkcjonowania przedsiębiorstwa. Należą do nich m.in.: dochody, cło, podatki od nieruchomości, podatki od wynagrodzeń, VAT, podatki lokalne. Jako jeden z ważniejszych elementów kosztów podatki stanowią podstawowe ryzyko sprawozdawczości finansowej. Dodatkowo rachunkowość i sprawozdawczość podatkowa wymagają dokonywania nierzadko oszacowań menedżerskich, a w przypadku organizacji działających na rynkach międzynarodowych także znajomości prawa międzynarodowego i lokalnego prawa podatkowego (KPMG, jesień 2003).

Funkcjonowanie komitetów audytu w Polsce zostało uregulowane ustawą. Zgodnie z art. 86 ustawy o nadzorze publicznym w jednostkach zainteresowania publicznego działa komitet audytu, którego członkowie są powoływani przez radę nadzorczą lub komisję rewizyjną spośród swoich członków. W przypadku gdy rada nadzor-

cza składa się z nie więcej niż pięciu członków, zadania komitetu audytu mogą zostać powierzone radzie nadzorczej. W jego skład musi wejść co najmniej trzech członków, w tym przynajmniej jeden powinien spełniać warunki niezależności i posiadać kwalifikacje w dziedzinie rachunkowości i rewizji finansowej (Dz. U. z 2009 r. Nr 77, poz. 649).

Przyjęcie tej ustawy spowodowało, że część zapisów dobrych praktyk stała się prawnie wymagalna. Mowa tu o konieczności powoływania komitetów audytu oraz o ich zadaniach i kryteriach przyjęcia członków. Ustawa ta jest polską odpowiedzią na wymogi uchwalone w dyrektywie unijnej 2006/43/WE, której art. 53 stanowi, że:

- państwa członkowskie przyjmują i publikują przed 29 czerwca 2008 r. przepisy konieczne do zachowania zgodności z wymogami niniejszej dyrektywy. Informują o tym bezzwłocznie Komisję,
- przepisy przyjęte przez państwa członkowskie zawierają odniesienie do niniejszej dyrektywy lub odniesienie takie towarzyszy ich urzędowej publikacji,
- państwa członkowskie przekazują Komisji teksty najważniejszych przepisów prawa krajowego, przyjętych w dziedzinie objętej zakresem niniejszej dyrektywy (Dyrektywa 2006/43/WE).

Zgodnie z art. 86 ust. 7 ustawy z 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym do zadań komitetu audytu należą w szczególności:

- monitorowanie procesu sprawozdawczości finansowej,
- monitorowanie skuteczności systemów kontroli wewnętrznej, audytu wewnętrznego oraz zarządzania ryzykiem,
- monitorowanie wykonywania czynności rewizji finansowej,
- monitorowanie niezależności biegłego rewidenta i podmiotu uprawnionego do badania sprawozdań finansowych, w tym w przypadku świadczenia usług, o których mowa w art. 48 ust. 2.

W ustępie 8 tego artykułu stwierdza się, że komitet audytu rekomenduje radzie nadzorczej lub innemu organowi nadzorującemu podmiot uprawniony do badania sprawozdań finansowych do przeprowadzenia czynności rewizji finansowej jednostki.

Przy wyborze audytora należy uwzględnić takie czynniki, jak niezależność, wiedza i doświadczenie oraz potencjał organizacyjny firmy audytorskiej. Dla członków komitetu audytu są one bardzo ważne przy formułowaniu opinii i raportu z badania skonsolidowanego sprawozdania finansowego.

1.5. Sprawozdawczość finansowa jako narzędzie ładu korporacyjnego

Jednym z ważnych instrumentów wpływających na efektywność ładu korporacyjnego jest oparta na przejrzystości strategia komunikacji zarządzających z rynkiem. Pełna przejrzystość działań i sprawozdawczość finansowa stanowią podstawę efektywnego ładu korporacyjnego. Mając pełne informacje o firmie, inwestorzy mogą podejmować lepsze decyzje inwestycyjne. Warto jednak pamiętać, że sprawozdawczość finansowa to podstawowy, ale tylko jeden z kanałów komunikacji zarządu z otoczeniem. Do innych kanałów komunikacji zarządu z otoczeniem zaliczamy: raporty analityczne, konferencje inwestorskie, spotkania *one-to-one*, bezpośrednie spotkania z inwestorami, stronę internetową ze strefą inwestora, telekonferencje, wideokonferencje czy też elektroniczne newslettery.

Słabej jakości sprawozdania finansowe często przypisywane są nieefektywnemu systemowi ładu korporacyjnego i słabej kontroli zarządczej. Obowiązkowe sprawozdania finansowe pozwalają zarządzającym na dokonanie rozrachunku ze swoich działań z właścicielami kapitału. Efektywny system sprawozdawczości finansowej ma na celu zapewnienie, że zarządzający działa zgodnie z interesem właściciela, maksymalizując wartość ekonomiczną firmy.

Ostatnie dwudziestolecie to okres zmian w zakresie sprawozdawczości finansowej. Bardziej skomplikowane modele biznesowe, zwiększające się ryzyko i niepewność oraz nowe narzędzia zarządzania tymi ryzykami stały się wyzwaniem dla sprawozdawczości finansowej i zakresu przedkładanych informacji. W odpowiedzi na te przekształcenia zmieniły się wymagania dotyczące dokonywanych ujawnień. Sprawozdania finansowe to już nie proste raporty pokazujące poszczególne pozycje aktywów i pasywów i źródeł zysku, ale wielostronicowe dokumenty zawierające informacje o polityce ra-

chunkowości, przyjętych modelach wyceny czy też sposobach pomiaru i mitygacji ryzyka.

Jedną z przyczyn zwiększającej się liczby obowiązkowych i dodatkowych ujawnień upatruje się w tym, że stanowiący standardy rachunkowości kładą szczególny nacisk na kwalitatywne cechy informacji finansowych. Ramy Konceptualne Rachunkowości Finansowej IASB (International Accounting Standard Board) określają np., że celem sprawozdawczości finansowej ogólnego przeznaczenia jest dostarczanie informacji finansowych na temat jednostki sprawozdawczej, które są użyteczne dla inwestorów, pożyczkodawców i innych wierzycieli przy podejmowaniu decyzji o dostarczeniu zasobów dla tej jednostki. Sprawozdania finansowe mają na celu dostarczenie informacji na temat sytuacji finansowej jednostki: (1) o zasobach ekonomicznych jednostki i roszczeniach wobec niej i (2) o skutkach transakcji i innych zdarzeń, które zmieniają zasoby jednostki oraz roszczenia wobec niej, czyli o finansowych wynikach działalności w ujęciu zarówno memoriałowym, jak i pieniężnym.

Zgodnie z ramami konceptualnymi zasadniczymi atrybutami informacji użytecznych dla podejmujących decyzje są relewancja (istotność) i wierność reprezentacji. Informacja dotycząca jakiegoś zjawiska gospodarczego jest istotna wtedy, gdy wpływa na decyzje podejmowane przez użytkowników sprawozdań finansowych będących dostarczycielami kapitału, a dzieje się tak, jeśli ma ona wartość predykcyjną lub/i wartość potwierdzającą. Wierną prezentację uzyskuje się wówczas, gdy odzwierciedlenie transakcji i zdarzeń gospodarczych jest kompletne, neutralne (wolne od stronniczości) oraz pozbawione znaczących błędów. Informacja finansowa wiernie odzwierciedlająca rzeczywistość powinna przedstawić treść ekonomiczną transakcji, która nie zawsze jest taka sama jak forma prawna.

Istotność i wierność prezentacji to dwie tzw. fundamentalne, jakościowe cechy informacji finansowej. Uzupełnieniem cech fundamentalnych są cechy wzbogacające, które mają na celu pomoc w odróżnieniu informacji bardziej użytecznych od mniej użytecznych. Do cech uzupełniających zalicza się: porównywalność, sprawdzalność, terminowość i zrozumiałość. W ramach IASB nie stosuje się pojęcia ogólnego w rodzaju „rzetelny i bezstronny obraz”²; zaznacza

² Takie podejście stosowane jest też w ustawie o rachunkowości, w której zgodnie z art. 4. ust. 1 sprawozdania finansowe mają rzetelnie i jasno przedstawić sytuację majątkową i finansową oraz wynik finansowy.

się jednak, że orientacja na atrybuty jakościowe informacji, a także stosowanie właściwych standardów rachunkowości powinny skutkować sprawozdaniami finansowymi przekazującymi to, co ogólnie rozumie się jako rzetelny i wierny obraz (Nowak, 2010).

Tabela 1.1. Zestawienie cech jakościowych informacji finansowych

Cechy jakościowe informacji finansowych	
Fundamentalne	Wierność reprezentacji Istotność
Wzbogacające	Porównywalność Sprawdzalność Terminowość Zrozumiałość
Ograniczenia	Koszt informacji

Źródło: opracowanie własne.

Nacisk, jaki się kładzie na wierność reprezentacji, powoduje, że istotne staje się poinformowanie użytkowników informacji finansowej – w formie obowiązkowych i dobrowolnych ujawnień – o podejściu do dokonywania decyzji szacunkowych i o przyjętych założeniach przy pomiarze wartości składników majątkowych i kapitałowych. Takie podejście do sprawozdawczości finansowej stanowi także wyzwanie dla audytorów finansowych. W procesie formowania opinii audytor finansowy ocenia m.in. (IFAC, 2011):

- czy prezentowane sprawozdania finansowe wraz z informacją dodatkową są zgodne z przyjętymi ramami sprawozdawczości finansowej,
- czy istnieje możliwość błędnej prezentacji informacji, także w przypadku informacji dodatkowej,
- czy, w świetle obowiązujących wymagań, do sprawozdań finansowych dołączone są adekwatne informacje dodatkowe, umożliwiające użytkownikom informacji zrozumienie istotnych transakcji i zdarzeń wpływających na sprawozdania finansowe.

Rola audytora w wykrywaniu oszustw w sprawozdaniach finansowych

Zaostrzenie konkurencji w warunkach globalizacji, istotne wahania wartości cen akcji oraz pojawiające się kryzysy finansowe wpłynęły na zwiększenie się zakresu wykorzystania technik negatywnej inżynierii finansowej do fałszowania informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych. Sprawozdania mogą być fałszowane przez: (1) manipulowanie, fałszowanie, wymazywanie lub dokonywanie zmian w zapisach i dokumentach księgowych, (2) niewłaściwe przedstawianie lub ominięcie operacji gospodarczych, (3) niewłaściwe zastosowanie zasad rachunkowości oraz (4) niewłaściwą klasyfikację lub ujawnienie w sprawozdaniach finansowych.

Kutera et al. (2006) do podstawowych technik negatywnej inżynierii finansowej zaliczają:

- przedwczesne uznawanie przychodów,
- ujmowanie w księgach fikcyjnych przychodów,
- zwiększanie dochodów firmy za pomocą jednorazowych zysków,
- przesunięcie kosztów bieżącego okresu sprawozdawczego w ciężar przyszłych okresów,
- zaniechanie ujęcia w księgach lub nieujawnienie wszystkich zobowiązań,
- przesunięcie bieżącego dochodu do okresów późniejszych,
- ujęcie w księgach bieżącego okresu kosztów, które dotyczą przyszłych okresów.

Odpowiedzialność audytora finansowego za wykrywanie oszustw i nieprawidłowości jest od wielu lat przedmiotem dyskusji. Powszechnie uważa się, że wykrywanie oszustw stanowi podstawowe zadanie audytora, w rzeczywistości jednak takie działanie jest ograniczone. Historycznie rzecz ujmując, w początkowych etapach rozwoju funkcji audytora finansowego głównym jego zadaniem była prosta weryfikacja zapisów rachunkowych. Funkcja i charakter tej pracy zmieniały się jednak wraz z rozwojem organizacji. Początkowo, mniej więcej do XVII w., audytor finansowy dokonywał weryfikacji *ex-ante* wszystkich transakcji księgowych. Wraz z rozwojem organizacji i pojawieniem się bardziej skomplikowanych operacji go-

spodarczych wykształciło się inne podejście do auditingu: weryfikacja *ex-post* operacji gospodarczych i przygotowanych sprawozdań finansowych. Takie podejście do audytu finansowego przetrwało do XX w., kiedy rozwinęło się współczesne podejście oparte na ocenie ryzyka (Gabrusewicz, 2010).

W bieżącym modelu audytu finansowego audytor nie musi weryfikować wszystkich operacji gospodarczych. Sposób weryfikacji zależy od oceny ryzyka audytu. Audyt finansowy nie gwarantuje zatem wykrycia wszystkich istotnych nieprawidłowości i oszustw. Wynika to z tego, że audytor może się kierować swoim własnym osądem, może też zastosować badania wrywkowe, czy zachodzą ograniczenia kontroli wewnętrznej, czy też dowody zebrane podczas audytu nie mają charakteru rozstrzygającego (Kutera, 2008, s. 65). Tym samym audytor jest odpowiedzialny za uzyskanie wystarczającej pewności (a nie całkowitej pewności), że sprawozdania finansowe jako całość nie zawierają istotnego zniekształcenia, niezależnie od tego, czy zostało ono spowodowane oszustwem, czy też było wynikiem błędu. Ze względu na ograniczenia badania występuje zatem nieuniknione ryzyko, że niektóre istotne zniekształcenia sprawozdań finansowych nie zostaną wykryte, pomimo że audyt został przeprowadzony w zgodzie z zasadami sztuki. Ryzyko niewykrycia oszustwa jest przy tym większe niż ryzyko niewykrycia istotnego zniekształcenia. Wynika to z tego, że zwykle popełnionemu oszustwu towarzyszą starannie zaplanowane działania zatajenia i ukrycia popełnienia tego czynu. Wykrycie oszustwa staje się jeszcze trudniejsze w przypadku zмовy. Audytor finansowy na etapie planowania badania ocenia uczciwość i kompetencje zarządzających czy też efektywność systemów kontroli wewnętrznej, i na tej podstawie podejmuje odpowiednie decyzje dotyczące badań przeprowadzanych na dalszych etapach audytu finansowego. Te działania mają mu pomóc w uzyskaniu wystarczającej pewności co do braku nieprawidłowości i oszustw. Audytor finansowy nie jest bowiem zwolniony z obowiązku podejmowania wszystkich możliwych czynności w celu wykrycia istotnych oszustw wpływających na zniekształcenie obrazu sytuacji majątkowej i wyników firmy.

Podobnie jak w przypadku nieprawidłowości i oszustw w sprawozdaniach finansowych odpowiedzialność za decyzję dotyczącą ciągłości działania ponoszą odpowiedzialni za sporządzenie sprawozdania finansowego, a zatem zarządzający. Założenie ciągłości działania oznacza, że nie istnieją przesłanki do likwidacji firmy, że firma

będzie działała nieprzerwanie przez dłuższy okres. Brak możliwości założenia ciągłości działania oznaczałby konieczność przeszacowania wartości aktywów zgodnie z zasadami rachunkowości likwidacyjnej.

Sporządzając sprawozdania, zarządzający muszą podjąć decyzję o ciągłości działania. Audytorzy finansowi zobowiązani są natomiast do upewnienia się, że przyjęte założenie ciągłości działania jest właściwe i że zostało odpowiednio zastosowane przy sporządzaniu sprawozdań finansowych.

Teorie popytu na usługi audytorskie

2.1. Klasyczne teorie audytu finansowego Limperga oraz Mautza i Sharafa

Teoria racjonalnych oczekiwań (Limperg Institute, 1932/1985)

W serii esejów opublikowanych w latach 20. XX w. profesor Theodore Limperg zaprezentował dynamiczną teorię, która w swoim założeniu łączy potrzebę społeczeństwa do uzyskiwania wiarygodnych informacji finansowych i audyt, który pozwala na zaspokojenie tych potrzeb. W swojej teorii Limperg (Limperg Institute, 1932/1985) wyjaśniał, jak zmiany potrzeb społeczeństwa i zmiany w metodach auditingu współoddziałują na siebie, przynosząc zmiany w funkcji audytora.

Zapotrzebowanie na audyt finansowy jest bezpośrednią konsekwencją udziału różnych zainteresowanych stron w organizacji. Różni uczestnicy organizacji oczekują, że menedżerowie dokonają rozrachunku z powierzonych im zasobów w zamian za swoją inwestycję w firmę. Centralną częścią teorii są zatem społeczna odpowiedzialność audytora finansowego i istniejące mechanizmy, które mają zapewnić, że audyt spełni oczekiwania społeczeństwa. Ponadto Limperg zakłada, że użytkownicy informacji finansowej mają zaufanie do pracy audytora. Zakłada się także, że audytor będzie dokładał wszelkich starań, aby spełnić oczekiwania społeczeństwa.

Ta potrzeba rozrachunku realizowana jest przez dostarczanie okresowych sprawozdań finansowych. Uczestnicy organizacji nie mogą bezpośrednio monitorować działań menedżerów, dlatego domagają się audytu finansowego, aby sprawdzić, czy przedstawione im informacje są wiarygodne. Zgodnie z teorią Limperga audytorzy zawsze powinni dążyć do spełnienia oczekiwań społeczeństwa.

Filozofia audytu finansowego (Mautz i Sharaf, 1961)

Jednym z najważniejszych opracowań teoretycznych na temat audytu finansowego jest wydana przez American Accounting Association – po raz pierwszy w 1961 r. – monografia *The Philosophy of Auditing* R.K. Mautza i H.A. Sharafa. W opracowaniu, które do tej pory doczekało się już 19 wydań, autorzy kładą podwaliny rozwoju teorii oraz omawiają metody, założenia i podstawowe koncepcje audytu finansowego. Mautz i Sharaf (1961) argumentowali, że proces zbierania dowodów przez audytora zależy od racjonalnej struktury obserwacji, badania i oceny, a zatem metodologicznych korzeni audytu należy szukać w logice. Uważali, że aby uzyskać pełny obraz audytu, trzeba prześledzić pięciopoziomową strukturę. **Podstawy filozoficzne** auditingu mają swoje źródło w naukach abstrakcyjnych i umożliwiają jego zrozumienie. Drugi poziom to **postulaty**, które z kolei stanowią podwaliny głównych koncepcji. Autorzy wymieniają osiem postulatów auditingu:

1. Sprawozdania finansowe można zweryfikować.
2. Nie musi istnieć konflikt interesów między audytorem a zarządzającymi audytowanego przedsiębiorstwa.
3. Przedstawione do weryfikacji sprawozdania finansowe są wolne od nieregularności wynikających ze zmywu lub innych nadzwyczajnych zdarzeń.
4. Istnienie odpowiedniego systemu kontroli wewnętrznej eliminuje prawdopodobieństwo wystąpienia tych nieregularności.
5. Konsekwentne stosowanie podstawowych, powszechnie akceptowanych zasad rachunkowości prowadzi do rzetelnej prezentacji pozycji finansowej i wyników działania.
6. W sytuacji braku dowodów, że tak nie jest, to, co było prawdziwe w przeszłości badanego przedsiębiorstwa, będzie uznane za prawdziwe w przyszłości.
7. Badając sprawozdania w celu wydania niezależnej opinii, audytor finansowy działa wyłącznie z pozycji audytora finansowego.
8. Profesjonalny status niezależnego audytora finansowego pociąga za sobą współmierne zobowiązania wobec profesji.

Kolejny składnik teorii to **ramy konceptualne**, elementarne uogólnienia teorii audytu finansowego, które stanowią podstawę opracowa-

nia **zasad/reguł postępowania**. Na końcu zaś znajduje się superstruktura **praktycznych aplikacji**, w której reguły postępowania stosuje się do rzeczywistych sytuacji. Zgodnie z wywodem Mautza i Sharafa trzy pierwsze poziomy – filozofia, postulaty i ramy konceptualne – prowadzą do opracowania zasad postępowania. Jeśli zasady postępowania są właściwie opracowane na podstawie ram teoretycznych, to praktyka audytu finansowego opiera się na mocnych podwalinach teoretycznych. W swojej publikacji autorzy szeroko wyróżnili i omówili główne koncepcje audytu finansowego, takie jak: zbieranie dowodów oraz zachowanie należytej staranności, właściwej prezentacji, niezależności audytora i etycznych postaw audytorów.

Audyt finansowy jako fenomen społeczny

Prace Limperga (Limperg Institute, 1932/1985) oraz Mautza i Sharafa (1961) stały się dla D. Flinta inspiracją do zadania elementarnych pytań dotyczących roli audytu w społeczeństwie. W swojej pracy o filozofii i podstawach auditingu (Flint, 1988) zadawał wiele pytań dotyczących relacji audytorów i społeczeństwa. Jakie potrzeby społeczeństwa zaspokaja audyt finansowy? Czy oczekiwania społeczeństwa wobec audytu finansowego nie są zbyt wygórowane? Jakie są ich wzajemne oczekiwania? Flint w swoich rozważaniach podkreśla społeczne korzyści wynikające z audytu finansowego oraz rozważa zarówno etyczne, jak i ekonomiczne wymiary praktyki auditingu. Audytor w rozumieniu Flinta jest nie tylko agentem ekonomicznym, ale ma też do spełnienia misję moralną.

2.2. Zapotrzebowanie na usługi audytorskie

Zapotrzebowanie na audyt finansowy pojawia się w przypadku **zastnienia konfliktu interesów** między przygotowującym sprawozdania finansowe a użytkownikiem tych sprawozdań. Konflikt interesów może prowadzić do celowego zniekształcenia informacji o wynikach firmy. Zarządzający – jako osoba mająca pełną wiedzę o sytuacji firmy – ma prawo do podejmowania decyzji o istotnych oszacowaniach rachunkowych, takich jak wartość rezerw, i polityce rachunkowości, jak np. o wykorzystaniu określonej metody amortyzacji lub wyceny

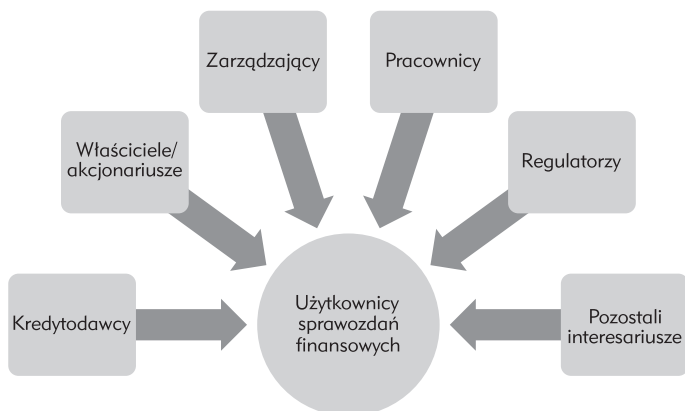
zapasów, które w istotny sposób mogą oddziaływać na wyniki firmy prezentowane w sprawozdaniach. Zarządzający ma także wpływ na zakres dokonywanych ujawnień oraz moment upublicznienia sprawozdań finansowych. W razie potencjalnego lub istniejącego konfliktu interesów ten duży stopień uznaniowości pozostającej w rękach zarządzającego może budzić podejrzenia i wymagać niezależnej oceny prezentowanych informacji.

Zniekształcenia informacji o dokonaniach firmy mogą mieć charakter zarówno celowy, jak i niecelowy. Zarządzający może dążyć do celowego zniekształcenia informacji rachunkowych, żeby osiągnąć prywatne korzyści. Klasyczny przykład ilustrujący tę sytuację występuje wtedy, gdy wynagrodzenie zarządzającego zależy od spełnienia określonych oczekiwań postawionych przez właściciela kapitału. Zwykle te oczekiwania powiązane są z osiąganymi wynikami firmy, prezentowanymi w sprawozdaniach finansowych. Zarządzający może być zatem zainteresowany zniekształceniem tych wyników, aby spełnić oczekiwania właścicieli. Niecelowe zniekształcenie informacji rachunkowych może natomiast zachodzić w sytuacji, gdy zarządzający stara się spełnić oczekiwania jednej grupy lub większej liczby grup zainteresowanych wynikami firmy kosztem pozostałych uczestników organizacji. Na przykład zarządzający może dążyć do zaspokojenia oczekiwań dominującego właściciela kosztem pozostałych akcjonariuszy. W zależności od sytuacji może też zmierzać do spełnienia warunków stawianych przez kredytodawcę kosztem właściciela kapitału własnego.

Ilustracja 2.1 przedstawia głównych zainteresowanych informacjami finansowymi.

Roczne sprawozdania finansowe adresowane są do **właścicieli kapitału/akcjonariuszy**. Istnieją różne klasy akcjonariuszy – jest to grupa heterogeniczna. Akcjonariusze mogą się różnić oczekiwaniami, dostępem do informacji czy też umiejętnościami ich interpretacji. Mogą mieć większościowe pakiety akcji albo posiadać tylko pojedyncze udziały (akcje) organizacji. Akcjonariuszem może być indywidualna osoba mająca skromne środki, ale także bogata instytucja, taka jak bank czy fundusz inwestycyjny. Różni akcjonariusze będą podejmować dwa podstawowe typy decyzji: inwestycyjne i monitorujące, choć ich preferencje zwykle są bardzo różne. Decyzje inwestycyjne dotyczą indywidualnego portfela papierów wartościowych (akcji), który dobierany jest zgodnie z indywidualnymi preferencjami, takimi jak odporność na ryzyko, oczekiwana stopa zwrotu, możliwość wyj-

ścia z inwestycji. Decyzje monitorujące wynikają z istnienia potencjalnego lub rzeczywistego konfliktu interesów między właścicielem a zarządzającym. W obu jednak przypadkach informacje dostarczone w postaci sprawozdań finansowych są podstawą podejmowania decyzji. W przypadku decyzji inwestycyjnych sprawozdania finansowe wykorzystywane są do przeprowadzenia analizy fundamentów firmy. Ważne jest zatem, aby dokonując analiz i podejmując decyzje, akcjonariusz rozważył także jakość sprawozdań finansowych. Decyzje monitorujące podejmowane są także na podstawie sprawozdań finansowych będących źródłem informacji o wykorzystaniu przez menedżerów zasobów powierzonych im przez akcjonariuszy.

Źródło: opracowanie własne.

Ilustracja 2.1. Użytkownicy informacji finansowych

Sprawozdania finansowe są formą komunikacji między zarządzającym a innymi uczestnikami organizacji. Powierzając swoje zasoby zarządzającym, uczestnicy organizacji oczekują, że zarządzający dokonają okresowego rozrachunku i zdadzą relację z wykorzystania tych zasobów. **Zarządzający** są zatem odpowiedzialni za przygotowanie sprawozdań finansowych. Jednocześnie sprawozdania finansowe są także wykorzystywane do oceny ich dokonań przez pozostałych uczestników informacji.

Trzecia grupa zainteresowanych to zewnętrzni dostarczyciele kapitału. Podejmując decyzje o finansowaniu, **kredytodawca** analizu-

je zasoby pozostające w dyspozycji organizacji, prognozy dotyczące przyszłych wyników oraz ryzyko prowadzonej działalności. Sprawozdania finansowe są więc jednym z podstawowych źródeł informacji o zasobach, które mogą być wykorzystane jako zabezpieczenie kredytu, ale także informacji o ryzyku kredytowym kredytobiorcy. Jakość informacji dostarczanej w postaci sprawozdań finansowych jest istotna do podejmowania właściwych decyzji przez kredytodawców. Opinia audytora stanowi podstawowe źródło informacji o wiarygodności informacji przekazanych przez organizację.

Pracownicy wykorzystują informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych w procesie rozwiązywania konfliktów i w trakcie negocjacji z pracodawcą (np. zmiany wysokości płacy). Sprawozdania finansowe dostarczają im także informacji o ciągłości ich zatrudnienia (są źródłem informacji o zyskowności i stabilności finansowej organizacji).

Do **regulatorów** zaliczani są m.in. państwo i agencje regulujące rynki finansowe. Informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych mogą być brane pod uwagę jako jeden z elementów w procesie podejmowania decyzji dotyczących wysokości podatków czy też opłat za usługi sektora publicznego. Instytucje regulujące rynki finansowe zainteresowane są natomiast ochroną interesów inwestorów oraz zabezpieczeniem właściwego działania rynku wymiany papierów wartościowych. W tym celu organizacje, których papiery wartościowe notowane są na giełdach papierów wartościowych, muszą dostarczać okresowych informacji finansowych w formie raportów giełdowych.

Sprawozdania finansowe są cennym źródłem informacji także dla **pozostałych interesariuszy firmy**. Należą do nich: organizacje dbające o ochronę środowiska, klienci, dostawcy czy też grupy lobbyistyczne. Wykorzystują oni informacje finansowe zgodnie z własnymi celami. Na przykład dostawcy czy klienci mogą ocenić efektywność gospodarczą i wypłacalność jednostek, z którymi chcą zawrzeć długoterminowe kontrakty.

Zapotrzebowanie na audyt finansowy może być także powiązane z poważnymi ekonomicznymi i społecznymi **konsekwencjami błędnych decyzji**. Podjęcie błędnej decyzji finansowej na podstawie nierzetelnych, niepełnych, nieprawdziwych, nieodpowiednich informacji dostarczonych przez zarządzających może prowadzić do poważnych skutków o wymiarze zarówno ekonomicznym, jak i społecznym. Audyt w tym przypadku ma na celu zwiększenie wiarygodności wykorzystywanych przez inwestorów informacji, wspomagając ich

w podejmowaniu decyzji inwestycyjnych. Zakłada się także, że w takiej sytuacji użytkownicy informacji finansowej będą dążyć do upewnienia się co do jakości dostarczonych im informacji finansowych.

Innym istotnym czynnikiem wpływającym na zapotrzebowanie na audyt jest **kompleksowość systemu rachunkowości**. Organizacje poszukują wyjątkowych modeli biznesowych, które pozwolą im na uzyskanie ponadprzeciętnych wyników. W konsekwencji zarówno rachunkowość, jak i proces przygotowania sprawozdań finansowych stają się coraz bardziej złożone, jeśli nie bardziej skomplikowane. Podobnie jest w przypadku interpretacji sprawozdań finansowych – staje się ona coraz bardziej utrudniona, ponieważ wymaga zrozumienia stosowanych przez organizację praktyki i polityki sprawozdawczości finansowej, istotnych procesów biznesowych, modelu zarządzania i nadzoru. Przeciętny użytkownik sprawozdań finansowych ma coraz większe problemy z właściwą interpretacją i oceną sygnałów płynących ze sprawozdań finansowych. Kompleksowość systemu sprawozdawczości finansowej powoduje też, że użytkownik informacji ma niewielkie szanse na wychwycenie możliwych błędów – zarówno tych zamierzonych, jak i niezamierzonych. W efekcie zaś użytkownik informacji finansowych zainteresowany jest usługą audytora, którego zadaniem jest ocena jakości sprawozdań finansowych.

Główną cechą współczesnych organizacji jest oddzielenie własności zasobów od prawa dysponowania nimi. W rezultacie użytkownik informacji finansowych nie ma bezpośredniego dostępu do zapisów księgowych, na podstawie których przygotowywane są sprawozdania finansowe – czy to z powodu fizycznego braku dostępu, braku czasu na wgłębianie się w istotę zapisów rachunkowych lub też wysokich kosztów uzyskania bezpośredniego dostępu do informacji finansowych. Ten **brak dostępu** (*remoteness*) do zapisów księgowych sprawia, że niemożliwe staje się bezpośrednio sprawdzenie jakości dostarczanych informacji. W razie braku dostępu do danych w systemie rachunkowości użytkownicy sprawozdań finansowych mają do wyboru albo zaufać informacjom dostarczonym przez zarządzających, albo też zatrudnić pośrednika, który dokona oceny jakości otrzymanych przez nich informacji finansowych. W tym celu zatrudniają audytora, który pełni funkcję niezależnego pośrednika w procesie sprawozdawczości finansowej.

2.3. Luka oczekiwań odnośnie do audytu finansowego

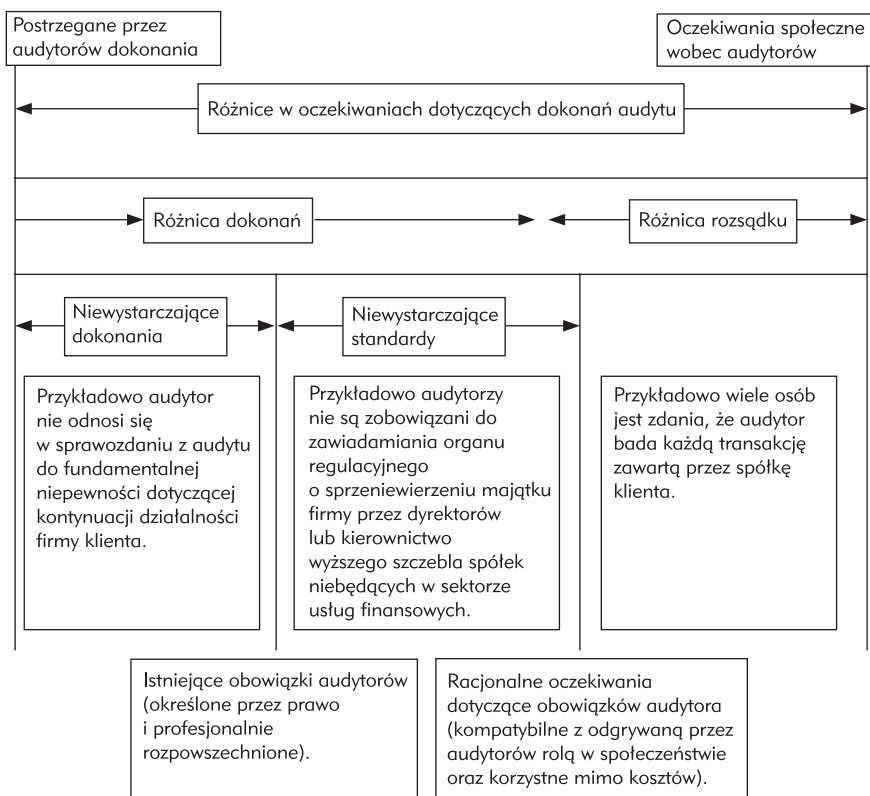
Zagadnienie związane z zakresem zadań audytora w odniesieniu do audytu sprawozdań finansowych stało się w ostatnim okresie przedmiotem debaty na zaawansowanych rynkach finansowych. Rozważane są wciąż zadania i oczekiwania wobec audytorów, a dyskusja między zainteresowanymi stronami nazywana jest dyskusją o luce w oczekiwaniach odnośnie do roli audytu (*audit expectation gap debate*).

Termin „luka oczekiwań” w kontekście audytu finansowego został użyty po raz pierwszy w latach 70. XX w. i oznaczał różnicę między oczekiwaniami dotyczącymi wyników pracy audytora określanymi przez samych audytorów a oczekiwaniami co do wyników ich pracy określanymi przez użytkowników sprawozdań finansowych (Liggio, 1974). W raporcie przygotowanym przez Cohen Commission w 1978 r. na temat obowiązków audytorów finansowych luka oczekiwań zdefiniowana jest jako różnica między tym, czego społeczeństwo oczekuje i potrzebuje, a tym, co audytorzy mogą i czego powinni rozsądnie oczekiwać, że uda im się dokonać (Cohen Commission, 1978, s. xi). B. Porter zauważa, że przytoczone powyżej definicje są zbyt wąskie, ponieważ zakłada się w nich, iż audytorzy w pełni wykonują swoje zadania. W rzeczywistości audytorzy nie zawsze muszą osiągnąć to, czego się „oczekuje od wyników ich pracy”, czy też to, co „mogą i czego rozsądnie oczekują, że uda im się dokonać”. Porter definiuje zatem lukę oczekiwań jako różnicę między tym, czego społeczeństwo oczekuje od audytorów, a dokonaniem audytorów postrzeganymi przez społeczeństwo (Porter, 1993; Gray i Manson, 2011, s. 50).

Porter (1993) wyróżnia także dwie różnice w oczekiwaniach odnośnie do audytu finansowego. Są to różnica rozsądku i różnica dokonań. **Luka rozsądku** pojawia się wówczas, gdy użytkownicy raportu audytora finansowego oczekują od niego więcej, niż może on praktycznie dostarczyć, np. w odniesieniu do możliwości wychwylenia wszystkich nieprawidłowości. Zakłada się chociażby, że audytorzy dokonają weryfikacji wszystkich zapisów księgowych i sald kont. W rzeczywistości weryfikują oni tylko próbki transakcji finansowych i na tej podstawie dokonują uogólnień na całą badaną populację.

Luka dokonań dotyczy innego postrzegania tego, czego rozsądnie można byłoby się spodziewać po pracy audytora finansowego,

o tego, co sądzi się, że on robi. Ta luka dzieli się na dalsze dwie grupy wynikające z niewystarczających standardów i niewystarczających dokonań. Luka wynikająca z niewystarczających standardów polega na różnicy między tym, czego rozsądnie można oczekiwać, że audytor wykona, a tym, czego profesjonalne standardy i przepisy prawa wymagają, aby wykonał. Natomiast luka wynikająca z niewystarczających dokonań polega na różnicy między działaniami określonymi przez standardy audytu finansowego lub prawo a działaniami podjętymi przez audytora. Struktura luki oczekiwań odnośnie do audytu została zaprezentowana na ilustracji 2.2.

Źródło: I. Gray i S. Manson (2011). *The audit process. Principles, practice and cases*. Andover: Cengage Learning, s. 51.

Ilustracja 2.2. Struktura luki oczekiwań odnośnie do audytu

W literaturze przedmiotu wykorzystuje się jeszcze jeden termin związany z luką oczekiwań, jakim jest luka informacyjna. **Luka informacyjna** w tym kontekście dotyczy różnicy między informacjami, o których użytkownicy sprawozdań finansowych sądzą, że są potrzebne, aby podejmować dojrzałe decyzje inwestycyjne i nadzorcze, a tym, co mają do dyspozycji w zbadanych przez audytora finansowego sprawozdaniach finansowych oraz w innych publicznie dostępnych informacjach (IAASB, 2011).

W opracowaniach tego tematu wskazuje się na dwa podejścia do wyjaśniania różnicy w oczekiwaniach co do audytu finansowego (Humphrey et al., 1992). Pierwsze dotyczy ograniczonego rozumienia jego natury przez użytkowników raportów audytora finansowego. Użytkownicy często zapominają o probabilistycznym podejściu do badania audytora finansowego i wysnuwają wnioski o jego nierzetelnym podejściu w sytuacji, gdy ujawniona została informacja o drastycznym zmniejszeniu się zysków, upadłości spółki lub np. nieprawidłowościach finansowych, nawet jeśli audytor finansowy rzetelnie przeprowadził audyt. Często także zarzuty dotyczące niskiej jakości usług audytorskich i fala krytyki rozciągane są na całą profesję audytorów finansowych.

Drugi powód utrzymywania się różnicy w oczekiwaniach jest związany z ewolucyjnym rozwojem audytu finansowego oraz czasem, jaki upływa od identyfikacji i dostosowania się do ciągle zmieniających się oczekiwań użytkowników raportów audytora. Na przykład pojawiające się kryzysy gospodarcze prowadzą do zmiany oczekiwań odnośnie do roli i funkcji audytu finansowego, a w konsekwencji do zmiany standardów i praktyki audytu finansowego (Sikka et al., 1998).

W literaturze przedmiotu nie brakuje głosów krytycznych na temat wpływu samoregulacji profesji audytorów finansowych na możliwość ograniczenia luki w oczekiwaniach (Sikka et al., 1989; Booth i Cocks, 1989; Robson i Cooper, 1989; Humphrey i Moizer, 1990; Hopwood, 1990; Tinker, 1985). Niewątpliwie należy jednak zwrócić uwagę na ciągle działania podejmowane w tym kierunku przez profesję audytorów finansowych. Zaliczyć do nich można np. rozwój standardów audytu finansowego lub też zmiany w modelu raportowania. Humphrey et al. (1992) wskazują na dwa rodzaje takich działań. Do pierwszej grupy można zaliczyć działania defensywne polegające m.in. na podkreśleniu tych „niemożliwych do spełnienia” oczekiwań użytkowników raportów audytora. Jednocześnie podkre-

śla się, że pojawiające się skandale nie mogą być traktowane jako sygnał spadku jakości audytu finansowego. Do drugiej grupy działań, określanych jako konstruktywne, zalicza się np. chęć rozszerzenia funkcji audytu finansowego.

2.4. Hipotezy wyjaśniające popyt na usługi audytorskie

Hipoteza monitorowania (*the stewardship hypothesis*)

Hipoteza monitorowania zakłada, że w przypadku delegacji uprawnień do podejmowania decyzji przez jedną ze stron strona mająca prawo do podejmowania decyzji zgodzi się na monitorowanie, jeśli efekty z monitorowania przekraczają koszty z tym związane.

Hipotezę tę można zastosować nie tylko do relacji właściciel–zarządzający, lecz także do relacji polegających na współpracy w organizacji, takich jak np. pracownik–pracownik, zarządzający–odbiorcy czy też zarządzający–instytucje rządowe (Wallace, 1980).

Hipoteza monitorowania próbuje zatem rozwiązać problemy, które pojawiają się z powodu pokusy nadużyć (*moral hazard*) lub asymetrii informacji (*information asymmetry*). Zarządzający to agenci, którzy mają lepsze informacje, a zatem mogą je wykorzystać, aby osiągnąć swoje prywatne cele kosztem pryncypała – właściciela firmy (Beaver, 1989). Arrow (1985) wskazuje na dwa typy problemów pryncypała i agenta: problem wynikający z nieobserwowalnych działań (pokusa nadużycia) oraz problemy wynikające z niedostępnych informacji (asymetria informacji).

Jednym z narzędzi kontrolujących działania zarządzającego-agenta jest wymóg udostępnienia informacji w domenie publicznej. Szczególnie właściciel domaga się informacji o wartości przyszłych przepływów pieniężnych oraz wartości rynkowej aktywów i zobowiązań. W tym kontekście rachunkowość i audyt finansowy mają na celu wspomaganie monitorowania kontraktów finansowych. Zapotrzebowanie na audyt finansowy pochodzi od menedżerów, którzy oczekują, że audytor doda wiarygodności prezentowanym przez nich informacjom o ich dokonaniach w postaci sprawozdań finan-

sowych. Sprawozdania te mają na celu pokazanie, że zarządzający (agenci) działali zgodnie z interesami właścicieli kapitałów (pryncypałów). Hipoteza monitorowania przypisuje znaczącą rolę audytorom jako dostawcy informacji o wiarygodności sprawozdań finansowych i innych raportów przygotowywanych przez zarządzających (zwłaszcza tych, które wykorzystywane są później do oceny wartości akcji).

Warto jednak zauważyć, że audytowi finansowemu przypisano rolę monitorującą, ale nie można oczekiwać, że audytorzy będą w stanie zlikwidować istniejącą asymetrię informacji dotyczącą wartości firmy. Rolą audytu jest ograniczenie niepewności co do rzetelności i kompletności informacji dostarczonych przez zarządzających. Dlatego ważne jest, aby audytor postrzegany był jako niezależny.

W ten sposób ograniczona zostaje ta szczególna pozycja posiadania lepszych informacji przez zarządzających. W tym ujęciu audyt finansowy zmniejsza szanse zarządzających na nieujawnienie informacji akcjonariuszom, a także – ze względu na to, że informacje dostępne są w domenie publicznej – wszystkim zainteresowanym członkom organizacji (agentom) (Beaver, 1989).

Hipoteza informacji (*the information hypothesis*)

Właściciele przywiązują wagę do audytu finansowego i raportów audytorów finansowych jako środka służącego do podniesienia jakości sprawozdań finansowych. W tym sensie audyt finansowy odgrywa rolę informacyjną, która ma na celu polepszenie jakości ujawnień dokonywanych przez zarządzających i ograniczenie błędów, a tym samym wpływające na proces formowania oczekiwań co do stopy zwrotu z inwestycji. Zgodnie z hipotezą informacji to inwestorzy cenią usługi audytorów i przygotowywane przez nich raporty. Traktują oni audyt jako środek do polepszenia jakości sprawozdań finansowych, które wykorzystywane są do oceny ponoszonego przez nich ryzyka i osiągniętej stopy zwrotu na decyzjach inwestycyjnych. W tym sensie audyt finansowy odgrywa rolę informacyjną, ponieważ dostarcza informacji o działaniach firmy, ogranicza możliwości popełnienia błędów przez zarządzających oraz wpływa na proces formułowania oczekiwań inwestora.

Soltani (2007) wskazuje na trzy możliwe sposoby wyjaśnienia wartości audytu w procesie podejmowania decyzji przez inwestorów:

1. Powszechnie uważa się, że audyt wspomaga wiarygodność i rzetelność informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych, a tym samym utwierdza użytkowników informacji finansowej w podjętych przez nich decyzjach.
2. Twierdzi się także, że audytorzy mają określoną rolę do odegrania na rynkach kapitałowych. Ponieważ sprzedający papiery wartościowe mają przewagę informacyjną nad kupującymi, dlatego racjonalny kupujący będzie dążył do certyfikacji raportów o wartości akcji.
3. Inwestorzy cenią audyt także dlatego, że otrzymują dodatkowe informacje do przeprowadzanej przez nich analizy ryzyka i oczekiwanych stóp zwrotu, pomimo że raport audytora potwierdza tylko własne oczekiwania inwestorów co do osiągniętych rezultatów.

Hipoteza ubezpieczenia (*the insurance hypothesis*)

Zgodnie z hipotezą ubezpieczenia regulatorzy oraz agencje rządowe wymagają, aby użytkownicy informacji finansowych otrzymywali od organizacji miarodajne i wiarygodne informacje. Inwestorzy, kredytodawcy i inni użytkownicy informacji finansowych poszukują ochrony ze strony audytora. W tym sensie audytor finansowy działa jako gwarant lub ubezpieczyciel od ryzyka straty. Zakłada się, że podejmie działania zmierzające do ograniczenia jego osobistej straty przez rzetelne podejście do wykonywanej przez siebie usługi. Hipoteza ta jest związana bezpośrednio z odpowiedzialnością audytora, sporami sądowymi, których stroną są audytorzy, oraz informacją zawartą w raportach audytorów.

Zgodnie z tą hipotezą zarówno audytorzy, jak i zarządzający odpowiadają wspólnie za straty pozostałych uczestników organizacji wynikające z nierzetelnych sprawozdań finansowych. To przesunięcie odpowiedzialności finansowej za przedkładane przez zarządzających informacje zmniejsza oczekiwane straty w wyniku sporu sądowego i ewentualnych zasądzonych kar dla zarządzających i innych profesjonalnych uczestników rynku (Wallace, 1980).

Istnieje kilka powodów, dla których zarządzający i inni profesjonalni uczestnicy ubezpieczają się, zatrudniając audytora, a nie profesjonalną firmę ubezpieczeniową. Argumenty są następujące:

- Funkcja audytu finansowego jest do tego stopnia ugruntowana w społeczeństwie, że decyzja zarządzających o niezatrudnieniu audytora może wywoływać u użytkowników informacji finansowej wrażenie niedbałości lub oszustwa ze strony zarządzających lub innych profesjonalnych uczestników rynku.
- Firmy audytorskie stworzyły silne działy prawne, których zadaniem jest chronienie swoich firm przed procesami dotyczącymi odpowiedzialności zawodowej. Audytorzy jako współpozwanieni postrzegani są jako te jednostki, które mogą dostarczyć skuteczniejszej ochrony niż profesjonalna firma ubezpieczeniowa.
- Audytor, podobnie jak zarządzający, dostając pozew sądowy, będzie rozważał wpływ sporu sądowego na jego reputację. Ubezpieczyciel podejmuje natomiast decyzję o procesie sądowym na podstawie analizy kosztów-korzyści między rozwiązaniem pozasądowym a sądowym rozstrzygnięciem sporu.
- W razie niewypłacalności bankrutującej firmy i nieefektywnej pracy audytora strona poszkodowana może się od niego domagać odszkodowania. W takim przypadku audytorów określa się jako tych, którzy mają „głębokie kieszenie”, ponieważ zwykle sami są ubezpieczeni od nieprawidłowości w sprawozdaniach finansowych.

Hipoteza ubezpieczenia sugeruje, że klient będzie poszukiwał audytorów, którzy postrzegani są jako specjaliści w danej branży, niezależni i kompetentni oraz mający dobrą reputację. Specjalizacja audytorów uważana jest za czynnik odstrasżający od wchodzenia z audytorem w spór sądowy (Soltani, 2007).

Hipoteza uzasadnienia (*the justification hypothesis*)

Hipoteza uzasadnienia zakłada, że indywidualne osoby mają powody, aby wykorzystać procesy polityczne do transferu bogactwa (Watts i Zimmerman, 1979). Tak jak firmy dostarczające usługi komunalne dążą do ustanowienia określonych standardów, aby mogły łatwiej argumentować na rzecz zmian w taryfach opłat, tak też indywidualne

osoby zmierzają do ustanowienia określonych zasad rachunkowości z powodów osobistych (*self-interest*).

Hipoteza uzasadnienia sugeruje, że klient będzie poszukiwał audytora jak źródła wspomagającego jego działania lobbystyczne w stosunku do podejmujących decyzje polityczne, takich jak regulatorzy czy organizacje stanowiące standardy rachunkowości (DeAngelo, 1982). Wiele regulacji wykorzystuje bowiem informacje z systemu rachunkowości, a standardy rachunkowości są tworzone poprzez procesy polityczne. Klienci mają zatem powody, aby lobbować za określonymi zmianami w standardach rachunkowości, jeśli ma się to przyczynić do transferu bogactwa na ich korzyść. W tym procesie mogą wykorzystać także audytorów.

2.5. Audyt finansowy a teoria agencji

Rozdzielenie zarządzania od własności jest podstawową cechą współczesnego środowiska biznesowego. Oddzielenie własności aktywów od kontroli ich zyskowności spowodowało utratę efektywnej kontroli akcjonariuszy nad decyzjami menedżerskimi, które jednak mają wpływ na wysokość ich bogactwa. Jedną z najważniejszych przyczyn oddzielenia się własności i kontroli było pojawienie się dużej liczby inwestorów, którzy mieli małe udziały w firmie, ale nie byli w stanie lub nie chcieli samodzielnie podejmować decyzji menedżerskich. Inwestor zawiera zatem kontrakt z przedsiębiorcą/menedżerem, który określa, w jaki sposób zarządzający może wykorzystać pozyskane fundusze oraz jak pomiędzy uczestnikami kontraktu zostaną podzielone zyski.

Takie postrzeganie relacji między inwestorem a kierownictwem jest podstawą teorii kontraktów firmy (agencji), rozwiniętej w pracach Coase'a (1937), Jensena i Mecklinga (1976), Fama i Jensena (1983a, 1983b) oraz Sundera (1997). Teoria ta odchodzi od klasycznego postrzegania firmy jako kierowanej przez przedsiębiorcę, który jest także jej właścicielem i prowadzi ją w celu maksymalizacji zysków. W teorii kontraktów firma ujmowana jest jako wiązka kontraktów pomiędzy różnymi agentami (Fama, 1980, s. 289).

Zgodnie z teorią agencji istnieją dwa aspekty relacji pryncypał-agent (właściciel-zarządzający), powodujące tzw. problemy agencji. Pierwszy aspekt dotyczy różnych oczekiwań odnośnie do działań za-

zarządzających, drugi zaś wiąże się z brakiem możliwości bezpośredniego monitorowania działań zarządzających. Ten brak możliwości monitorowania poczynąń zarządzających przez właścicieli prowadzi do asymetrii informacji. Zakłada się, że różnica w oczekiwaniach odnośnie do zachowania zarządzających jest większa lub jeśli możliwości monitorowania działań zarządzających się zmniejszają, to straty rezydualne rosną, zwiększając tym samym koszty agencji (Jensen i Meckling, 1976, s. 308).

Podstawowym założeniem w teorii agencji jest to, że zarządzający mają dostęp do informacji o firmie i je kontrolują. To powoduje powstanie asymetrii informacji między pryncypałem–właścicielem a agentem–zarządzającym. Istniejąca asymetria informacji zaś powoduje potrzebę zaangażowania pośrednika, którego celem jest zweryfikowanie sprawozdań przekazywanych przez agenta pryncypałowi. Tym pośrednikiem jest audytor finansowy. Przyjmuje się, że działający we własnym interesie zarządzający może mieć powody do przedstawienia niepełnych lub nierzetelnych informacji o firmie. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, że pryncypał wykorzystuje sprawozdania finansowe (informacje o wynikach) także jako podstawę oceny dokonań agenta. Oczekuje się zatem, że wprowadzenie audytora do relacji pryncypał–agent ograniczy liczbę pojawiających się niepełnych lub nieprawdziwych informacji w domenie publicznej.

Z istnieniem asymetrii informacji związane są także dwa inne aspekty: koszty informacji (*information costs*) oraz koszty monitorowania (*monitoring costs*). Te pierwsze pojawiają się wtedy, gdy pryncypał przekazuje swoje oczekiwania agentowi, drugie zaś dotyczą zasobów przeznaczonych na monitorowanie działań agenta.

W literaturze przedmiotu poza asymetrią informacji wskazuje się też na dwa inne problemy agencji, w których audytor może odegrać istotną rolę mediacyjną. Są to: negatywna selekcja (*adverse selection*) i pokusa nadużycia zaufania (*moral hazard*). W przypadku negatywnej selekcji zakłada się, że agent może mieć powód do zatajenia pełnej wiedzy o swoich umiejętnościach potrzebnych do wykonywania określonej pracy, a pryncypał w momencie zawierania kontraktu ma tylko niepełną wiedzę o tych umiejętnościach (często zdobytą dzięki informacji z CV lub w trakcie rozmowy). Pokusa nadużycia pojawia się w wyniku istnienia różnych celów indywidualnych pryncypała i agenta oraz posiadania przez tego ostatniego prywatnej wiedzy, której pryncypał nie ma możliwości zdobyć. Agent może łatwo wprowadzić w błąd pryncypała, przedstawiając nieprawdziwe i/lub niepełne

informacje o swoich działaniach w raportach finansowych. Różnice te mogą się pojawić w przypadku świadomego działania mającego wprowadzić pryncypała w błąd, a także w wyniku różnego poziomu tolerancji ryzyka przez agenta i pryncypała (*risk sharing*).

W teorii agencji podstawowym celem audytora jest ograniczanie pojawiających się nieefektywności wynikających z asymetrii informacji między właścicielem kapitału (własnego i obcego) a zarządzającymi. W literaturze przedmiotu – poza audytorem – wskazuje się także inne rozwiązania mające na celu ograniczenie problemów agencji. Można do nich zaliczyć: kontraktowanie, wymóg ujawniania informacji, ład korporacyjny, komitety audytu, pośredników w dostarczaniu informacji (np. agencje ratingowe lub analityków finansowych) oraz instrumenty kontroli korporacyjnej.

Warto także zwrócić uwagę, iż przyjmuje się, że im wyższe są koszty agencji, tym większe jest zapotrzebowanie na wysoką jakość usług audytorskich. DeAngelo (1981a, 1981b) definiuje jakość usług audytorskich jako prawdopodobieństwo, że audytor zarówno odkryje, jak i ujawni w swoim raporcie informacje o istotnych nieprawidłowościach w systemie rachunkowości. Zakłada się, że wybrany przez klienta poziom jakości usług audytorskich będzie zależał od stopnia zgodności celów zarządzających i właścicieli kapitału. Trzeba jednak pamiętać, że potencjalne koszty zatrudnienia wysokiej jakości specjalisty – audytora – powodują zwiększenie się kosztów agencji.

2.6. Audyt finansowy w teoriach behawioralnych

Alternatywny wobec neoklasycznej teorii kontraktów jest program badawczy koncentrujący się na wyjaśnieniu praktyki audytu finansowego w kontekście społecznym i organizacyjnym (Power, 2003, s. 380). To socjologiczne podejście nie traktuje audytu finansowego jako neutralnej, technicznej działalności. Zakłada, że praktyka audytu zajmuje się nie tylko zastosowaniem w praktyce metod produkowania pewności, lecz także utrzymaniem swojej pozycji i autorytetu jako uprzywilejowanego obszaru wiedzy (Power, 2003). Jeśli ten autorytet zostanie zakwestionowany (przez wydanie błędnej decyzji), to zmiany w praktyce audytu będą odzwierciedlać działania zmierzające nie tylko do zwiększenia jego efektywności, ale także do utrzymania jego zasadności (Humphrey i Moizer, 1990; Robson et

al., 2007). Indywidualne oceny audytorów i rozumienie kryteriów istotnych w zdobywaniu odpowiedniej wiedzy mogą być tak samo ważne dla audytora jak wiedza techniczna, która jest wykorzystywana w procesie badania (Pentland, 1993; Anderson-Gough, Grey i Robson, 2001).

Audyty finansowy jako proces produkcji komfortu

W opracowaniach etnograficznych dotyczących praktyki audytu finansowego Pentland (1993) argumentował, że praca audytora zawiera w sobie rytuały i rutyny, których celem jest zwiększenie komfortu dotyczącego rzetelności sporządzanych sprawozdań finansowych:

audytorzy są głównie związani z produkcją zaufania na rynkach finansowych. Audytor daje poczucie komfortu ludziom, którzy mogą być podatni na błędne, samolubne i możliwe nierzetelne sprawozdania finansowe przygotowywane przez zarządzających (Pentland 1993, s. 606).

Rytuały występują na wszystkich etapach badania: oceny zebranego materiału dowodowego, procesu przygotowania raportów i opinii z badania, utrzymywania relacji z zarządzającymi (zarówno z komitetem audytu, jak i zarządkiem) oraz przekształcania niezorganizowanej i chaotycznej informacji w społecznie akceptowaną wiedzę finansową. Celem wykonywanych rytuałów jest oczyszczenie sprawozdań finansowych z nieczystych i potencjalnie zniekształconych oraz zdezorganizowanych zbiorów informacji produkowanych przez zarządzających i przekształcenie ich w wiedzę, która zwiększa komfort społeczny.

Pentland uważa, że „produkcja” komfortu społecznego rozpoczyna się na poziomie mikro (indywidualnego audytora), a następnie przechodzi na poziom makro (użytkowników informacji finansowej). Audytorzy finansowi, rozpoczynając badanie, mają poczucie dyskomfortu związanego z „nieczystymi” sprawozdaniami finansowymi, ponieważ to oni są odpowiedzialni za upewnienie się, że informacja jest rzetelna i wiarygodna. Audytorzy wykonują rytuały (ocena zebranego materiału dowodowego) aż do momentu, gdy uzyskają względne poczucie komfortu. Aby się tak stało, rytuały muszą zostać rzetelnie wypełnione (wytężona praca zgodna z określonymi normami zachowania), a dodatkowo muszą zostać ustanowione symbole komfortu (złożenie podpisów na dokumentach) przed tym,

jak zostanie wytworzona odpowiednia wiedza (upublicznienie opinii z badania).

Autor ten zaobserwował także, że audytorzy opisują proces audytu finansowego w sposób raczej emocjonalny i intuicyjny niż racjonalny. Może to sugerować, że poczucie pewności jest tworzone w procesie przechodzenia ze stanów emocjonalnych audytora lub grupy audytorów do zweryfikowanego i instytucjonalnego faktu (Pentland, 1993, s. 610).

W ramach tej teorii wiele struktur i interakcji w organizacji ma charakter symboliczny i rytualny (Power, 1997, 2000). Ład korporacyjny przybiera tu bardziej ceremonialną formę i tworzy struktury oraz procesy istotne w podkreślaniu roli symbolicznej. W skład komitetu audytu mogą wchodzić członkowie niezależni, ale mimo to komitet może mieć trudności związane z kwestionowaniem zasad polityki rachunkowości. W takim przypadku członek niezależny odgrywa rolę ceremonialną, lecz sam komitet nie realizuje postawionych przed nim zadań. Proces rewizji finansowej może także przybrać formę „ceremoniału”, gdy ze względu na odpowiednie wymagania prawne „rytuał” jest przeprowadzany, ale inwestorzy nie ufają wynikom audytora i/lub nie korzystają z efektów jego pracy.

Teoria dysonansu poznawczego

Teoria dysonansu poznawczego to jedna z najpowszechniej wykorzystywanych teorii psychologii społecznej, dzięki której możliwy jest opis i wyjaśnienie wielu zjawisk psychologicznych (Bagby et al., 1990; Aronson, 1992). Stanowi opisowy model interakcji między wierzeniami ludzi a ich reakcją na nowe informacje sprzeczne z ich przekonaniami (Aronson, 1968; Festinger, 1957; Kahneman i Tversky, 1982). Teoria dysonansu poznawczego zaproponowana przez L. Festingera w 1957 r. i zmodyfikowana przez E. Aronsona w 1968 r. zakłada, że ludzie chcą wydawać się racjonalni w swoich zachowaniach – zarówno dla samych siebie, jak i dla innych. Oznacza to, że dążą do tego, aby ich zachowanie było spójne z postawą odnoszącą się do określonego zdarzenia. Kiedy ich zachowania nie są spójne z ich postawą (stan dysonansu poznawczego), doświadczają poczucia niepokoju oraz dążą do jego ograniczenia i zwiększenia stanu spójności poznawczej. Festinger (1957) twierdził, że stan dysonansu poznawczego jest tak niekomfortowy, że ludzie pragną ograni-

czenia zaistniałego konfliktu w możliwie łatwy sposób przez zmianę zachowania lub postawy lub obu naraz. Na przykład mogą uwierzyć, że odrzucona alternatywa jest naprawdę mniej atrakcyjna niż ta przyjęta i że nieatrakcyjne aspekty wybranej alternatywy nie były tak naprawdę nieatrakcyjne. Ludzie mogą też dodatkowo uzasadniać swoje wybory, wyolbrzymiając pozytywne cechy wybranej alternatywy przy jednoczesnym wyolbrzymianiu negatywnych cech alternatywy odrzuconej. Innymi słowy, proces zmniejszenia dysonansu poznawczego prowadzi do zwiększenia wagi wybranej alternatywy i zmniejszenia wagi alternatywy odrzuconej.

Teoria dysonansu poznawczego podkreśla istotę rozumienia i motywacji w wyjaśnianiu zachowań ludzi. Główną jej zaletą jest pokazanie siły dążenia do zgodności w ich zachowaniu. Na przykład wczesne badania pokazują, że jednostki motywowane są nie tylko przez nagrody, lecz także do utrzymania zgodności swoich postaw i doświadczeń. W literaturze z zakresu rachunkowości teoria dysonansu poznawczego stosowana jest do poznawania zgodności postaw i zachowań w kontekście rachunkowości i audytu finansowego. Teorię tę wykorzystano w badaniach z zakresu budżetowania (Foran i DeCoster, 1974; Tiller, 1983) oraz do oceny systemu rachunków kosztów (Jermias, 2001).

W kontekście audytu finansowego teoria dysonansu poznawczego służy do modelowania sposobu, w jaki wierzenia (postawy) ludzi wpływają na procesy podejmowania decyzji. Badania pokazują, że audytorzy bez zastrzeżeń akceptują informację, która potwierdza ich oceny, ale podchodzą bardzo krytycznie do tej, która przeczy stawianym przez nich hipotezom (Brown et al., 1999). Peecher (1996) dowiódł też, że audytorzy poszukują samopotwierdzających się wskazówek w procesie audytu, co w ostateczności wpływa na efektywność przeprowadzonego badania. Audytorzy zmotywowani są do utrzymania spójności poznawczej przez dokumentowanie tych dowodów, które są zgodne z ich preferowanymi wyborami księgowymi (Gibbins i Newton, 1994; Peecher, 1996). Pentland (1993), Power (2003) oraz Gendron i Bedard (2006) argumentują, że audyt finansowy i ład korporacyjny mogą być rozumiane jako proces ograniczający dysonans poznawczy. Na przykład członkowie komitetu audytu próbują ograniczyć dyskomfort psychiczny w procesie nadzoru nad decyzjami księgowymi.

Rozwój modeli i standardów audytu finansowego

3.1. Rozwój praktyki audytu finansowego – rys historyczny

Różnorodne formy audytu finansowego stosowane były od wielu wieków w różnych krajach. Znane są opisy zasad prowadzenia rachunkowości i audytu finansowego w średniowiecznych organizacjach kupieckich, cechach rzemieślniczych czy też w pierwszych kampaniach handlowych (np. brytyjskiej i holenderskiej) (Bryer, 2000; Watts i Zimmerman, 1983; Dobija, 2011; Turzyński, 2013; Power, 1997; Lee, 1988; Coffee, 2006; Matthews, 2006; Quick et al., 2008). To jednak rozwój korporacji, zapoczątkowany dzięki dokonaniom rewolucji przemysłowej XIX w. oraz kontynuowany na początku XX w., przyczynił się do ukształtowania obecnego audytu finansowego. W tym właśnie okresie audyt finansowy stał się obowiązkową praktyką w wielu krajach i systemach prawnych. W Polsce wymóg dokonywania audytu finansowego został zapisany w kodeksie handlowym z 1934 r. (Krzywda, 2012; Pfaff, 2007; Dobija, 2013).

Jak zakładano w ówczesnych podręcznikach audytu finansowego, podstawowym jego celem było zapobieganie nieprawidłowościom i ich wykrywanie (Dicksee, 1892; Chandler et al., 1993; Power, 1997). W rzeczywistości audyt finansowy – zdaniem badaczy jego historii – był zbliżony bardziej do sprawdzania poprawności zapisów księgowych niż do zbierania istotnych dowodów na temat określonej transakcji (Chandler et al., 1993; Coffee, 2006, s. 109–111). W kolejnym okresie oczekiwania odnośnie do roli audytu finansowego uległy przeobrażeniu. Wraz z rozwojem rynków kapitałowych i nieodłącznie z nimi związanych korporacji pierwotny cel audytu finansowego, łączony z zapobieganiem nieprawidłowościom i ich wykrywaniem, został zastąpiony celem polegającym na wydaniu opinii

o jakości sprawozdań finansowych, czyli określeniu, czy prezentowane sprawozdania finansowe pokazują jasny i wierny obraz sytuacji majątkowej oraz wyników jednostki gospodarczej. Warto jednak zauważyć, że to przesunięcie celów audytu finansowego pociągnęło za sobą różnicę w oczekiwaniach między audytorami a użytkownikami opinii audytora. Model audytu skoncentrowany powinien być na procesie zmierzającym do wydania opinii audytora, podczas gdy beneficjenci jego usług wciąż oczekiwali działań związanych z zapobieganiem nieprawidłowościom i ich wykrywaniem.

Tak zdefiniowany cel audytu finansowego nie uległ już zasadniczym modyfikacjom. Obecnie zgodnie z definicją podawaną przez Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej (MSRF), czyli najczęściej wykorzystywany zbiór zasad audytu finansowego, jego celem jest „wzmocnienie stopnia pewności użytkowników sprawozdania finansowego, do których to sprawozdanie zostało skierowane” (IFAC, 2010, s. 72). Podobnie Amerykańskie Centrum ds. Jakości Audytu Finansowego, organizacja stowarzyszona z American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), definiuje audyt finansowy następująco: polega on na zbadaniu – na podstawie wykonanych testów – dowodów wspomagających wielkości ujawniane w sprawozdaniach finansowych organizacji, na ocenie stosowanej polityki rachunkowości i istotnych wielkości szacunkowych dokonywanych przez zarządzających oraz na ocenie sposobu prezentacji sprawozdania finansowego, aby sformułować opinię co do tego, czy sprawozdania finansowe jako całość są wolne od istotnych nieprawidłowości (Center for Audit Quality, 2011, s. 3).

Zgodnie z zapisami standardu 240 MSRF o odpowiedzialności audytora podczas badania sprawozdań finansowych dotyczących oszustw audytor ma obowiązek zaplanować audyt w taki sposób, aby rozsądnie oczekiwać wykrycia istotnych nieprawidłowości wynikających zarówno z oszustwa, jak i błędu. Zastrzega się przy tym, że biorąc pod uwagę ograniczenia związane z audytem, istnieje nieuchronne ryzyko, że niektóre istotne nieprawidłowości zawarte w sprawozdaniach finansowych nie zostaną wykryte nawet wtedy, gdy audyt finansowy zaplanowano i wykonano zgodnie z MSRF (IFAC, 2010, s. 158).

Wraz ze zmianą celów audytu finansowego zmienia się też proces jego przeprowadzania. Cel operacyjny audytu finansowego to zapewnienie, że aktywa i przychody nie zostały zawyżone, a zobowiązania i koszty zaniżone oraz że informacje finansowe zostały za-

prezentowane zgodnie z określonymi regulacjami/standardami. Te podstawowe zadania audytu realizowane są jednak z zastosowaniem różnych metod (Mennicken i Power, 2013).

Pierwotnie audytorzy weryfikowali poprawność wszystkich transakcji. Wraz ze wzrostem rozmiarów badanych organizacji, kompleksowości otoczenia, w którym organizacje te funkcjonowały, oraz presji rynku dotyczącej zmniejszenia ceny audytu sposób weryfikacji uległ zmianom. To nowe podejście charakteryzowało się bardziej selektywną weryfikacją zdarzeń gospodarczych, która następnie została rozwinięta do formy formalnych narzędzi badania wyrwykowego (Power, 1992). Jak piszą Mennicken i Power (2013, s. 314), w latach 70. i na początku lat 80. XX w. w wyniku działań prowadzących do zwiększenia efektywności audytu finansowego i efektywności kosztowej firm audytorskich badających sprawozdania finansowe organizacji operujących w coraz bardziej skomplikowanym środowisku biznesowym firmy audytorskie rozwijały tzw. podejście systemowe do audytu finansowego. W tym podejściu audytor koncentrował się na weryfikacji systemu rachunkowości organizacji, ze szczególnym uwzględnieniem przepływu informacji oraz istniejących wewnętrznych procedur kontrolnych. Gdy w wyniku badania i oceny audytor uznał, że system kontroli wewnętrznej jest efektywny, mógł zmniejszyć zakres szczegółowego badania transakcji i sald. Jednocześnie audytorzy zaczęli stosować procedury analityczne zmierzające do oceny zachowania się sald końcowych istotnych pozycji bilansowych i wynikowych, koncentrując się na trendach i odchyleniach od planów oraz opierając się na zrozumieniu specyfiki otoczenia biznesowego badanej jednostki gospodarczej.

Druga połowa lat 80. i lata 90. XX w. to nowy etap rozwoju audytu finansowego, określane czasami jako okres najważniejszych innowacji w procesie audytu finansowego (Higson, 1997; Lemon et al., 2000). Z powodu krytyki dotyczącej korzyści wynikających z systemowego podejścia do audytu oraz presji związanej z ograniczaniem kosztów i przychodów dokonana się zmiana w podejściu do audytu finansowego i przystąpiono do budowy bardziej sformalizowanych metodologii audytu finansowego opartego na ryzyku. W tym podejściu zakres badania i czynności podejmowane przez audytora zależą od poziomu zidentyfikowanego ryzyka badania (Higson, 1997; Spira i Page, 2003; Power, 1997; Knechel et al., 2007; Robson et al., 2007; Knechel, 2007; Mennicken i Power, 2013).

O poziomie ryzyka badania decydują różne czynniki, do których należą m.in.: specyfika badanej jednostki, stopień wiarygodności dokumentów źródłowych, łatwość dostępu do informacji, możliwość wystąpienia błędów w obliczeniach czy np. brak precyzji sformułowań (Krzywda, 2012).

Ryzyko badania jest w MSRF definiowane jako ryzyko wyrażenia przez audytora finansowego niewłaściwej opinii z badania w przypadku, gdy sprawozdania finansowe zawierają istotne zniekształcenie. Ryzyko badania jest funkcją ryzyka istotnego zniekształcenia i ryzyka przeoczenia (IFAC, 2010).

Standard 200 stanowi, że ryzyko istotnego zniekształcenia polega na tym, iż sprawozdania finansowe uległy istotnym zniekształceniom przez badanie. Składa się ono z dwóch elementów: ryzyka nieodłącznego i ryzyka kontroli. Ryzyko nieodłączne definiowane jest jako podatność danego stwierdzenia dotyczącego grupy transakcji, salda lub ujawnienia na zniekształcenie, które osobno lub w powiązaniu z innymi zniekształceniami może być istotne, zanim uwzględniono jakiegokolwiek działanie kontroli. Ryzyko kontroli zaś wynika z niemożności zapobiegania bądź wykrycia i skorygowania na czas przez kontrolę wewnętrzną jednostki zniekształcenia mogącego wystąpić w stwierdzeniu dotyczącym grupy transakcji, salda lub ujawnienia, które osobno lub w powiązaniu z innymi zniekształceniami może być istotne (IFAC, 2010).

Drugi element ryzyka badania – ryzyko przeoczenia – zdefiniowane jest natomiast jako ryzyko, że zastosowane przez audytora procedury służące zmniejszaniu ryzyka badania do możliwego do zaakceptowania poziomu nie doprowadzą do wykrycia zniekształcenia, które istnieje i które osobno lub w powiązaniu z innymi zniekształceniami może być istotne. Model ryzyka można zatem wyrazić za pomocą następującej formuły:

$$\begin{aligned} & \text{Ryzyko badania} = \\ & = \text{ryzyko nieodłączne} \times \text{ryzyko kontroli} \times \text{ryzyko przeoczenia} \end{aligned}$$

Jak wynika z tego modelu, ryzyko nieodłączne i ryzyko kontroli są zatem funkcją istniejącego systemu zarządzania ryzykiem i systemu kontroli wewnętrznej, a więc są niezależne od audytora, właściwe badanej jednostce (Spira i Page, 2003; Knechel, 2007; Power, 2007). Audytor finansowy, dokonując oceny ryzyka nieodłącznego, musi uwzględnić otoczenie biznesowe badanej jednostki, a zwłaszcza takie

informacje, jak rodzaj branży i działalności, doświadczenie, wiedza i postawy etyczne zarządzających jednostką, rodzaj dokonywanych operacji gospodarczych czy też stopień i tempo zużycia ekonomicznego zasobów firmy. Ryzyko kontroli będzie zdeterminowane m.in. przez takie czynniki, jak poprawność koncepcji przyjętej polityki rachunkowości, istniejący system dokumentowania i ewidencji operacji gospodarczych, poprawność modelu oraz sprawność działania systemu kontroli wewnętrznej.

Druga połowa lat 90. XX w. to okres kolejnych innowacji w podejściu do audytu i rozwój modelu audytu opartego na ryzyku biznesowym (BRA). Celem BRA była zmiana sposobu patrzenia na organizację – nie poprzez ryzyko badania (zdefiniowane w odniesieniu do możliwości wystąpienia błędów w sprawozdaniach finansowych), ale przez ryzyko biznesowe (zdefiniowane jako ryzyko, że organizacja nie będzie w stanie osiągnąć swoich celów). Zakładano, że we współczesnym środowisku biznesowym, gdy organizacje zainwestowały w efektywne i dobrze zaprojektowane systemy rachunkowości finansowej, oparcie audytu finansowego na szczegółowej weryfikacji zapisów księgowych traci na znaczeniu. Jednocześnie przeprowadzenie audytu finansowego bez zrozumienia kontekstu, w którym organizacja funkcjonuje, i jej ryzyka biznesowego powoduje, że audyt staje się mniej efektywny (Curtis i Turley, 2007). Audyt finansowy w tym podejściu koncentruje się nie tylko na sprawozdaniach finansowych, lecz także na ryzyku biznesowym. Pozwala to również na zmianę sposobu badania i przejście od dużej liczby wykonywanych testów szczegółowych do testowania zaawansowanych mechanizmów kontroli, wspomaganych przez precyzyjnie wykonane zadania analityczne (Higson, 1997; Knechel, 2001; Lemon et al., 2000). Model audytu oparty na ryzyku biznesowym pozwala na spojrzenie na badaną jednostkę przez pryzmat kluczowych procesów biznesowych oraz ryzyk i mechanizmów kontrolnych zaprojektowanych dla tych procesów. Zakłada się też, że jeśli audytor może zidentyfikować źródła ryzyka biznesowego oraz zapewnić, że jednostka biznesowa ma odpowiedni system monitorujący i zarządzający tym ryzykiem, to szczegółowe testy wykonywane przez audytora nie wnoszą znacznej wartości dodanej. Przyjmuje się ponadto, że dzięki lepszemu rozumieniu modelu biznesowego badanej organizacji audytorzy mogą przygotować lepszą informację zwrotną dla swoich klientów (Higson, 1997).

Podejście do audytu finansowego przez pryzmat ryzyka skłoniło duże firmy audytorskie do rozwijania swoich własnych, specyficz-

nych metodologii opartych na nowym modelu. Na przykład KPMG stosowało podejście poprzez systemy strategiczne (*Strategic System Approach*) (Bell et al., 1997; Jeppesen, 1998), Artur Andersen wykorzystywał model *The Business Audit*, a Ernst and Young swój indywidualny model audytu nazwany *The Audit Innovation Project* (Knechel, 2007, s. 393; Mennicken i Power, 2013, s. 315).

Celem opracowywania formalnych metodologii audytu finansowego oraz standardów jest nie tylko dostarczanie regulacji mających na celu zapewnienie wysokiej jakości świadczonych usług, ale pełnią one także ważne funkcje – polityczną i legislacyjną (Chandler, 1997; Mennicken, 2008). Uważa się też, że audytorzy wykorzystują standardy audytu finansowego w celu zarówno obrony, jak i legitymizacji praktyki audytu finansowego, jako narzędzie komunikacji informacji o wysokim profesjonalizmie świadczących usługi audytorskie oraz narzędzie pozwalające ograniczyć ich odpowiedzialność, np. w zakresie wykrywania oszustw (Chandler, 1997; Sikka et al., 1998). Literatura przedmiotu dotycząca metodologii badania w kontekście społecznym i instytucjonalnym wskazuje na cztery główne powody opracowywania formalnych podejść do audytu finansowego (Curtis i Turley, 2007, s. 441). Zalicza się do nich:

- 1) legitymizację profesji jako całości,
- 2) legitymizację praktyki audytu finansowego,
- 3) tworzenie systemu kontroli i organizacji pracy audytorów w dużych firmach audytorskich,
- 4) sposób zmiany modelu biznesowego firm audytorskich.

Legitymizacja profesji

Standardy audytu finansowego legitymizują stosowane przez firmy audytorskie metodologie audytu oraz określają zakres wiedzy eksperckiej wymaganej od audytora (Curtis i Turley, 2007). Audytorzy będący profesjonalistami zainteresowani są przedstawianiem audytu finansowego jako racjonalnej i obiektywnej dziedziny naukowej (Carpenter i Dirsmith, 1993; Dirsmith et al., 1985; Power, 1995, 2003). Power (1992) sugeruje, że rozwój wniosowania statystycznego w audycie finansowym był spowodowany próbą legitymizacji, racjonalizacji, reinterpretacji i ulepszenia praktyk już istniejących. Zdaniem Carpentera i Dirsmitha (1993) rozwój wniosowania statystycznego

przyniósł modyfikację oraz ponowne zdefiniowanie przez audytorów abstrakcyjnego systemu wiedzy (Carpenter, Dirsmith, 1993; Abott, 1988). W podobnym tonie wypowiada się Power (1995) w odniesieniu do rozwoju modelu ryzyka badania. Modele oparte na ryzyku pozwoliły na reorganizację pracy audytorów, zredukowanie liczby wykonywanych szczegółowych testów oraz wprowadziły nowy język pozwalający na usprawiedliwienie decyzji operacyjnych (Power, 1995, s. 331). Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że choć firmy audytorskie wykorzystują metodologię audytu jako narzędzia wpływającego na działania podejmowane przez audytorów finansowych, to wciąż decyzje o sposobie i zakresie wykonywanych testów w procesie audytu finansowego pozostają w rękach praktykujących audytorów.

Legitymizacja praktyki audytu finansowego

Formalne metodologie audytu w dalszej kolejności przekształcane są przez audytorów w określone procedury, przy uwzględnieniu dodatkowych zmiennych, takich jak presja ze strony klienta czy też koszty i zyskowność przeprowadzanego badania. Audytor finansowy stoi przed zadaniem opracowania dokumentacji audytu – według Powera (2003, s. 37) – „kulturowo usankcjonowanego, formalnego i możliwego do obrony zapisu procesu audytu finansowego”. Innymi słowy, produkowanie dokumentacji badawczej postrzegane jest jako proces oczyszczający, w którym dowody z badania stanowią symbol legitymizacji procesu badania (Dirsmith i McAllister, 1982, s. 227).

Tworzenie systemu kontroli i organizacji pracy audytorów w dużych firmach audytorskich

Literatura przedmiotu dokumentuje zjawisko wydzielenia struktur administracyjnych w dużych firmach audytorskich (Carpenter et al., 1994) i jednocześnie pojawienia się potencjalnego konfliktu gry sił między administratorami a praktykującymi audytorami (Freidson, 1986). Curtis i Turley (2007) zauważają, że zwykle metodologie badania rozwijane są przez część administracyjną firmy audytorskiej, podczas gdy praktyczne wdrożenie metodologii badania pozostaje w gestii praktykujących audytorów. Carpenter et al. (1994) rozwój

bardziej ustrukturyzowanych podejść do audytu finansowego przypisują działaniom zmierzającym do lepszej kontroli grupy audytorów. Administratorzy dysponują narzędziami kontroli zasad audytu stosowanych w firmie oraz dostępnymi zasobami pozwalającymi na sformułowanie elementarnych norm pracy audytorów oraz stworzenie podstaw kontroli i oceny ich pracy (Freidson, 1986, s. 215; Carpenter et al., 1994).

Nowy model biznesowy firm audytorskich

Metodologia audytu finansowego wykorzystywana jest także jako sposób na budowanie marki oraz narzędzie promocji usług świadczonych przez firmy audytorskie (Jeppesen, 1998). Formalne systemy audytu wpływają na zmianę modelu biznesowego efektywności kosztowej na konkurencyjnym rynku usług audytorskich. Morris i Empson (1998) sugerują, że opracowane sformalizowane metodologie badania pozwoliły wielu firmom audytorskim na modyfikację zapotrzebowania na kapitał ludzki i ograniczenie kosztów tych zasobów. Możliwość zakodowania wiedzy organizacyjnej umożliwiła wykorzystanie mniej doświadczonych audytorów w procesie badania, tworząc jednocześnie bardziej hierarchiczną strukturę organizacyjną, zdolną do wygenerowania większych zysków (Morris i Empson, 1998). Barrett et al. (2005) wskazują również, że wysoko ustrukturalizowane podejścia do procesu audytu mogą wpłynąć na rozwój bardziej zyskowych usług konsultingowych, nakierowanych na dostarczenie wartości dodanej do już świadczonych usług audytorskich lub będących rezultatem wykonanych usług.

3.2. Międzynarodowa harmonizacja standardów audytu finansowego – projekt IFAC

Celem opracowywania globalnych modeli i standardów jest zwykle chęć zwiększenia możliwości dokonywania porównań, skłonienia do międzynarodowej współpracy i lepszej koordynacji działań na arenie międzynarodowej (Tamm Hallström, 2004; Mennicken, 2008). Twórcy takich standardów przeważnie mają aspiracje związane z ulepszaniem obecnego stanu rzeczy oraz rozwiązaniem prob-

lemu różnorodnych systemów pomiaru (Bowker i Star, 2000; Drori et al., 2006). Standardy audytu finansowego, podobnie zresztą jak standardy rachunkowości finansowej, są postrzegane jako sposób na zwiększenie porównywalności oraz wiarygodności sprawozdawczości finansowej oraz pracy audytorów. Dzięki projektom standaryzacyjnym oczekuje się bardziej efektywnego przepływu kapitału, rozwoju gospodarki rynkowej oraz wzmocnienia procesów globalizacyjnych przez integrację lokalnych przedsiębiorstw na globalnym rynku finansowym (Botzem i Quack, 2006).

Standardy nie stanowią jednolitej klasy reguł czy norm (Bowker i Star, 2000; Brunsson i Jacobsson, 2000). Różnią się od siebie zakresem szczegółowości i celów. Standardy audytu finansowego mają na celu regulację pracy audytorów finansowych, stąd ich odmienność od technicznych norm zawartych w wielu standardach dotyczących dóbr i usług. Standardy audytu finansowego są standardami procesowymi oraz obejmują regulacje dotyczące procesu i procedur audytu finansowego. Rolą standardów audytu finansowego nie jest zatem określenie jakości produktu pracy audytora, ale raczej określenie standardowych procesów, które będą prowadzić do wyższej jakości audytu finansowego. Standardy audytu finansowego określają standardowy proces audytu finansowego, a zatem standardowy proces planowania audytu, standardowy proces zbierania materiału dowodowego, standardowe procesy związane z kontrolą wewnętrzną czy też standardowe procesy związane z wydaniem opinii z badania. Projekty standaryzacyjne w zakresie audytu finansowego prowadzone są na poziomie poszczególnych krajów oraz na arenie międzynarodowej.

Tradycyjnie indywidualni audytorzy finansowi są zrzeszeni w stowarzyszeniach (AICPA w USA, ICAEW w Wielkiej Brytanii, KIBR w Polsce). Stowarzyszenia te, dbając o wysoką jakość, opracowują własne standardy w formie samoregulacji. Standardy audytu finansowego tworzone przez samych profesjonalistów stanowiły narzędzie samodyscyplinujące audytorów i przyczyniały się do podniesienia jakości ich pracy. Po skandalach finansowych, do jakich doszło na początku XXI w., w wyniku szerokiej krytyki profesji audytorów finansowych i spadku zaufania do świadczonych przez nich usług rozpoczął się proces regulacyjny. W rezultacie działań zmierzających do zwiększenia zaufania do tego zawodu w wielu krajach wprowadzono zapisy wprowadzające niezależnego regulatora (PCAOB w USA, Financial Reporting Council w Wielkiej Brytanii czy Komisja

Nadzoru Audytowego w Polsce) sprawującego nadzór nad firmami audytorskimi oraz działalnością audytorów. W wielu krajach podjęto również działania związane z prowadzeniem międzynarodowych standardów audytu finansowego (Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej) opracowanych przez International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) jako obowiązującego zbioru standardów wykorzystywanych do badania jednostek gospodarczych lub jako podstawy do opracowania standardów lokalnych. IAASB jest niezależną organizacją stanowiącą standardy audytu finansowego, działającą pod auspicjami IFAC, powołaną do życia w 2002 r. Celem IAASB jest poprawa standardów audytu finansowego i standardów usług zapewniających (*assurance*) oraz jakości i jednolitości praktyki na arenie międzynarodowej, a zatem wzmocnienie zaufania publicznego do globalnej profesji audytorów finansowych i służenie interesowi publicznemu przez:

- stanowienie standardów audytu finansowego i instrukcji dotyczących audytu sprawozdań finansowych tak wysokiej jakości, że będą one akceptowane przez inwestorów, audytorów, regulatorów rynków kapitałowych, instytucje finansowe i innych interesariuszy na świecie,
- stanowienie wysokiej jakości standardów i instrukcji dla innych typów usług zapewniających – w kwestiach zarówno finansowych, jak i niefinansowych,
- stanowienie standardów i instrukcji dla innych usług powiązanych,
- stanowienie standardów jakości obejmujących zakres usług będących przedmiotem zainteresowania komitetu,
- publikowanie innych dokumentów w zakresie audytu finansowego i usług zapewniających, mających na celu zwiększenie zrozumienia roli i odpowiedzialności profesjonalnych audytorów finansowych oraz dostarczających usługi zapewniające.

Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej (MSRF) stanowią obecnie zbiór 37 opublikowanych standardów (IFAC, 2010), rozszerzonych o dodatkowe instrukcje¹. Zgodnie z zapisami MSRF audytor

¹ Pierwsze międzynarodowe standardy audytu finansowego zostały opracowane w 1979 r. przez International Audit Practice Committee, powołany do życia przez International Federation of Accountants (IFAC).

finansowy podlega stosownym wymogom etycznym zapisanym w kodeksie etyki zawodowej księgowych IFAC (MSRF 200; IFAC, 2005). Należą do nich:

1. Uczciwość.
2. Obiektywizm.
3. Kompetencje zawodowe i należyta staranność.
4. Zachowanie tajemnicy.
5. Profesjonalna postawa.

MSRF stanowią, że audytor finansowy powinien:

- Zaplanować i przeprowadzić badania zgodnie z postawą profesjonalnego sceptycyzmu, przyjmując, że mogą istnieć okoliczności powodujące istotne zniekształcenie sprawozdań finansowych.
- Wykazać się zawodowym sceptycyzmem niezbędnym do krytycznej oceny dowodów badania. Polega on na kwestionowaniu sprzecznych dowodów badania i wiarygodności dokumentów oraz odpowiedzi na zapytania i inne informacje uzyskane od kierownictwa i osób sprawujących nadzór. Obejmuje także ocenę wystarczalności i odpowiedniości uzyskanych dowodów badania w świetle określonych okoliczności, np. gdy w razie występowania czynników ryzyka oszustwa dany dokument, ze swej istoty podatny na oszustwo, jest jedynym potwierdzającym dowodem znaczącej kwoty sprawozdania finansowego. Zawodowy sceptycyzm obejmuje np. wyczulenie na: (a) dowody badania sprzeczne z innymi uzyskanymi dowodami badania, (b) informacje podważające wiarygodność dokumentów oraz odpowiedzi na pytania, wykorzystywane jako dowód badania, (c) warunki mogące wskazywać na możliwość oszustwa, (d) okoliczności wskazujące na potrzebę przeprowadzenia dodatkowych procedur badania oprócz tych wymaganych przez MSRF (IFAC, 2005).
- Sformułować zawodowy osąd, który jest kluczowy dla właściwego przeprowadzenia badania. Wynika to z tego, że interpretacja stosownych wymogów etycznych i standardów oraz podejmowanie racjonalnych decyzji podczas badania nie są możliwe bez wykorzystania właściwej wiedzy i doświadczenia odpowiedniego do faktów i okoliczności. Zawodowy osąd jest szczególnie niezbędny przy podejmowaniu decyzji dotyczących: (a) istotności i ryzyka badania, (b) rodzaju, czasu przeprowadzenia i zakresu procedur

badania stosowanych w celu spełnienia wymogów MSRF i uzyskania dowodów badania, (c) oceny, czy uzyskano wystarczające i odpowiednie dowody badania i co należy dodatkowo uczynić, aby osiągnąć cele danego MSRF, a zarazem ogólne cele audytora finansowego, (d) oceny osądów kierownictwa związanych z wykorzystywaniem stosownych ramowych założeń sprawozdawczości finansowej, (e) wyciągania wniosków na podstawie dowodów badania, uzyskanych np. w wyniku oceny racjonalności szacunków kierownictwa, związanych ze sporządzaniem sprawozdań finansowych (IFAC, 2005)

Tabela 3.1. Lista MSRF

Zadania audytora finansowego

- MSRF 200 – Ogólne cele niezależnego biegłego rewidenta oraz przeprowadzanie badania zgodnie z międzynarodowymi standardami rewizji finansowej
- MSRF 210 – Uzgadnianie warunków zlecenia badania
- MSRF 220 – Kontrola jakości badania sprawozdań finansowych
- MSRF 230 – Dokumentacja badania
- MSRF 240 – Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw
- MSRF 250 – Uwzględnienie prawa i regulacji podczas badania sprawozdań finansowych
- MSRF 260 – Komunikowanie się z osobami sprawującymi nadzór
- MSRF 265 – Komunikowanie się z osobami sprawującymi nadzór i kierownictwem w sprawie słabości kontroli wewnętrznej

Planowanie badania

- MSRF 300 – Planowanie badania sprawozdań finansowych
- MSRF 315 – Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia dzięki poznaniu jednostki i jej otoczenia
- MSRF 320 – Istotność przy planowaniu i przeprowadzaniu badania
- MSRF 330 – Postępowanie biegłego rewidenta w odpowiedzi na ocenę ryzyka

Kontrola wewnętrzna

- MSRF 402 – Okoliczności wymagające uwzględnienia przy badaniu jednostki korzystającej z organizacji usługowej
- MSRF 450 – Ocena zniekształceń rozpoznanych podczas badania

Dowody badania

- MSRF 500 – Dowody badania
- MSRF 501 – Dowody badania – rozważania szczególne dotyczące wybranych zagadnień
- MSRF 505 – Potwierdzenia zewnętrzne

- MSRF 510 – Zlecenie badania po raz pierwszy – stany początkowe
- MSRF 520 – Procedury analityczne
- MSRF 530 – Badanie wrywkowe (próbkiowanie)
- MSRF 540 – Badanie wartości szacunkowych, w tym szacunków wartości godziwej i powiązanych ujawnień
- MSRF 550 – Podmioty powiązane
- MSRF 560 – Późniejsze zdarzenia
- MSRF 570 – Kontynuacja działalności
- MSRF 580 – Pisemne oświadczenia

Wykorzystanie pracy innych ekspertów

- MSRF 600 – Badanie sprawozdań finansowych grupy (w tym praca biegłych rewidentów części grupy) – uwagi szczegółowe
- MSRF 610 – Korzystanie z wyników pracy audytorów wewnętrznych
- MSRF 620 – Korzystanie z wyników pracy eksperta powołanego przez biegłego rewidenta

Konkluzje z badania i formułowanie opinii

- MSRF 700 – Formułowanie opinii i sprawozdanie na temat sprawozdań finansowych
- MSRF 705 – Modyfikacje opinii w sprawozdaniu niezależnego biegłego rewidenta
- MSRF 706 – Paragraf objaśniający i paragraf dotyczący innej sprawy w sprawozdaniu niezależnego biegłego rewidenta
- MSRF 710 – Informacje porównawcze – dane korespondujące i porównawcze sprawozdania finansowe
- MSRF 720 – Odpowiedzialność biegłego rewidenta dotycząca innych informacji zamieszczonych w dokumentach zawierających zbadane sprawozdania finansowe

Obszary specjalistyczne

- MSRF 800 – Badanie sprawozdań finansowych sporządzonych zgodnie z ramowymi założeniami specjalnego przeznaczenia – uwagi szczegółowe
- MSRF 805 – Badanie pojedynczych sprawozdań finansowych oraz określonych elementów, kont lub pozycji sprawozdania finansowego – uwagi szczegółowe
- MSRF 810 – Zlecenie sporządzenia sprawozdania na temat skróconych sprawozdań finansowych

Źródło: opracowanie własne.

Obecnie audytorzy finansowi w Polsce zobowiązani są do stosowania krajowych standardów sprawozdawczości finansowej, a w przypadkach nieuregulowanych przez standardy krajowe powinni stosować MSRF. Planuje się, że od 2015 r. polskich audytorów finansowych będą obowiązywać standardy międzynarodowe (MSRF).

3.3. Wykorzystanie informacji o ładzie korporacyjnym w procesie audytu finansowego

Relacje między systemami ładu korporacyjnego a audytem finansowym są przedmiotem zainteresowania badaczy. Przegląd badań koncentrujących się na analizie czynników wpływających na skuteczność komitetów audytu w latach 1981–2002 można znaleźć w pracy DeZoort et al. (2002). Metaanaliza literatury po 2002 r. została natomiast opublikowana przez Turtleya i Zamana (2004) oraz Bédard i Gendrona (2010). Zaman i Gendron (2010) włączają do swojej analizy także dwóch innych aktorów, którym przypisuje się istotną rolę w zapewnieniu skuteczności komitetów audytu i ładu korporacyjnego: audytorów finansowych i audytorów wewnętrznych. Również Cohen et al. (2004) wykorzystują podobny model, analizując wpływ różnych aktorów ładu korporacyjnego na jakość sprawozdawczości finansowej.

Literatura w obszarze związków między audytorami zewnętrznymi a ładem korporacyjnym dotyczy szczególnie zagadnień wyboru i zatrudniania audytora finansowego, związku wysokości wynagrodzenia dla audytora i jakości audytu finansowego, procesu audytu finansowego oraz wydania opinii (Bédard i Gendron, 2010; Cohen et al., 2007; DeZoort et al., 2002; He et al., 2009; Lin i Hwang, 2010). Nieliczne są natomiast badania na temat wykorzystania informacji o systemie ładu korporacyjnego w pracy audytora finansowego. Badania eksperymentalne w tym zakresie dotyczą decyzji audytorów w kwestii akceptacji oferty klienta. Wyniki pokazują, że filozofia zarządzających (styl i podejście do zarządzania) oraz struktura systemu ładu korporacyjnego w istotny sposób wpływają na decyzję o akceptacji zlecenia, na ocenę ryzyka kontroli oraz ustalenie zakresu testów szczegółowych. Inne badania eksperymentalne analizują wpływ funkcji sprawowanych przez niewykonawczych członków rady dyrektorów (jako monitorującego działania dyrektorów wykonawczych oraz jako działania osób aktywnie poszukujących, wraz z dyrektorami wykonawczymi, dodatkowych źródeł kapitału obcego) na proces audytu finansowego. Wyniki badania wskazują, że obie funkcje wpływają na ocenę ryzyka badania oraz ustalenie zakresu dokonywanych przeglądów na etapie planowania przez audytora finansowego. Cohen et al. (2002, 2010), na podstawie wywiadów przeprowadzonych z audytorami finansowymi, analizowali stopień

wykorzystywania informacji o ładzie korporacyjnym w pracy audytora finansowego. Wyniki badania pokazują, że w 2002 r. audytorzy finansowi postrzegali system ładu korporacyjnego jako mniej efektywny w procesie nadzoru nad sprawozdawczością finansową, m.in. z powodu ograniczonych kompetencji członków komitetu audytu. Powtórzone badania dowodzą, że po reformach w systemie ładu korporacyjnego z 2002 r. stał się on bardziej skuteczny, a członkowie komitetów audytu okazali się bardziej aktywni w pełnieniu swojej funkcji nadzorczej nad sprawozdawczością finansową. W konsekwencji audytorzy finansowi wykorzystują więcej informacji płynących z systemu ładu korporacyjnego na etapie planowania i przeprowadzania badania. Jednocześnie audytorzy wciąż postrzegają rady dyrektorów jako te organy, które w największym stopniu wpływają na decyzje o wyborze audytora finansowego.

Przeprowadzone badania porównawcze między Polską a USA wpisują się w lukę badawczą zdiagnozowaną przez Carcella et al. (2011), dotyczącą ograniczonej wiedzy na temat relacji między systemami ładu korporacyjnego a audytem finansowym w krajach nie stosujących angloamerykańskiego modelu ładu korporacyjnego oraz w warunkach zwiększonego zakresu regulacji. Badanie obejmuje jeden aspekt decyzji podejmowanych przez audytorów finansowych na poziomie makro, jakim są istotne elementy systemu ładu korporacyjnego wykorzystywane przez audytorów na trzech etapach realizacji zlecenia audytu sprawozdań finansowych (planowania, przeprowadzania badania właściwego i wydania opinii). Celem badania było przede wszystkim uzyskanie odpowiedzi na pytania:

- W jaki sposób audytorzy finansowi definiują i oceniają rolę ładu korporacyjnego i komitetów audytu? Jak definiują zakres współpracy z badaną organizacją, a zwłaszcza z członkami komitetów audytu?
- W jaki sposób audytorzy finansowi wykorzystują informacje dotyczące ładu korporacyjnego na etapie planowania i przeprowadzania badania?
- Do jakiego stopnia komitety audytu i inne mechanizmy nadzoru są ważne dla procesu przeprowadzania badania oraz na ile efektywne są obecne mechanizmy nadzoru?

Przeprowadzone badania własne mają charakter badań jakościowych, eksploracyjnych. Zakłada się, że zastosowanie tego typu metody badawczej daje lepsze rezultaty w przypadku, gdy dane zjawisko nie było do tej pory badane i jest relatywnie nowe. Przewaga badań metod jakościowych nad ilościowymi polega na możliwości lepszego opisu badanego fenomenu ze względu na możliwość przeanalizowania szczegółów, które zwykle są trudne do uchwycenia w badaniach ilościowych (Silverman, 1985; Patton, 2002).

Ważnym elementem badań jakościowych jest utrzymanie równowagi między rygiorem prowadzenia badań a otwartością (Ahrens i Chapman, 2006). Otwartość można uzyskać poprzez metodologiczną elastyczność i wielogłosowość polegającą na zastosowaniu wielu teoretycznych perspektyw do analizy zebranego materiału empirycznego.

Badania własne przeprowadzane były w okresie od stycznia 2012 do grudnia 2013 r. i obejmowały dwie grupy respondentów: biegłych rewidentów badających sprawozdania finansowe spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych (GPW) w Warszawie oraz audytorów finansowych mających doświadczenie w zakresie audytu finansowego w spółkach notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Nowym Yorku (NYSE).

Kwestionariusz wywiadu dla obu grup audytorów finansowych był taki sam. Przykładowe pytania z kwestionariusza wywiadu dla polskich audytorów finansowych zaprezentowane zostały poniżej:

1. Jak Pani/Pan definiuje ład korporacyjny?
2. Czy zgadza się Pani/Pan ze stwierdzeniem, że komitet audytu jest istotnym elementem ładu korporacyjnego? Jeśli tak, to dlaczego?
3. Jakie zagadnienia są przedmiotem dyskusji z komitetem audytu?
4. Jakie czynniki uwzględnia Pani/Pan w trakcie oceny jakości (mocnych i słabych stron) systemu ładu korporacyjnego?
5. Jakie aspekty związane z ładem korporacyjnym uwzględnia Pani/Pan w planowaniu i zbieraniu materiału dowodowego oraz wnioskowaniu i przygotowaniu opinii?
6. Do jakiego stopnia istnienie kodeksu etycznego i procedur *whistleblowing* jest istotne w planowaniu i przeprowadzaniu badania?

7. Do jakiego stopnia zakres elementów uwzględnianych przy ocenie systemu ładu korporacyjnego w Pani/Pan pracy uległ zmianie w ostatnich pięciu latach?
8. Do jakiego stopnia uwzględnia Pani/Pan informacje pochodzące od kontrolera wewnętrznego w planowaniu badania, a później jego przeprowadzaniu?
9. Do jakiego stopnia uwzględnia Pani/Pan swoją ocenę o jakości i sile komitetu audytu w planowaniu badania, a później jego przeprowadzaniu?

Przedmiotem przeprowadzonych badań były opinie 15 polskich biegłych rewidentów badających sprawozdania finansowe spółek notowanych na GPW w Warszawie oraz 6 amerykańskich audytorów finansowych mających doświadczenie w zakresie audytu finansowego w spółkach notowanych na NYSE. Ze względu na „wrażliwość” tematyki w zakresie ładu korporacyjnego oraz relacji audytor–komitety audytu mimo wielu prób nie udało się zrealizować większej liczby wywiadów z audytorami finansowymi działającymi na rynku amerykańskim. Badana grupa audytorów składała się w przypadku polskich audytorów finansowych z 2 kobiet i 13 mężczyzn, w przypadku badań amerykańskich tylko z mężczyzn. Ze względu na wrażliwy temat badań część respondentów nie wyraziła zgody na nagrywanie wywiadu. W takim przypadku badacz przeprowadzający wywiad notował odpowiedzi na arkuszach wywiadu. Bezpośrednio po spotkaniu zapisy ręczne były jeszcze raz przeglądane i ewentualnie uzupełniane. Nagrane wywiady były następnie transkrybowane i kodowane.

Ze względu na małą próbę badawczą w grupie audytorów działających na rynku amerykańskim analizę danych wzbogacono o dane zebrane podczas badań przez zespół Cohena et al. (2010).

Wyniki badań wskazują na to, że audytorzy finansowi zauważają zmiany w systemie ładu korporacyjnego i wskazują zarządy oraz rady nadzorcze, a także właściciele jako głównych aktorów systemu ładu korporacyjnego. Jako najważniejszą różnicę między postrzeganiem ładu korporacyjnego w Polsce i USA przez audytorów można uznać włączenie do tej grupy właśnie właściciela na gruncie polskim. Wynika ona ze skoncentrowanej struktury własności charakterystycznej dla Polski, gdzie dominujący właściciel ma największy, bezpośredni wpływ na działania spółki. Pomimo że polscy audytorzy finansowi

ogólnie uważają komitety audytu za ważny mechanizm ładu korporacyjnego, to w przeciwieństwie do swoich amerykańskich kolegów nie wskazują na nie jako głównych aktorów efektywnego systemu ładu korporacyjnego.

W odniesieniu do wykorzystania informacji o systemie ładu korporacyjnego w procesie audytu finansowego badania przeprowadzone w Polsce sugerują ograniczoną rolę tych informacji. Audytorzy w naszym kraju wykorzystują informacje o ładzie korporacyjnym głównie na etapie planowania badania, gdy dokonują oceny stosowanych w przedsiębiorstwie mechanizmów kontroli wewnętrznej, a w rezultacie oceny ryzyka kontroli. Te wyniki są zbieżne z wynikami uzyskanymi z badania audytorów finansowych przed wprowadzeniem SOX, a więc przed 2002 r., i zasadniczo różnią się od wyników badań przeprowadzonych w USA po wprowadzeniu SOX. W wyniku reform w systemie ładu korporacyjnego w Standach Zjednoczonych amerykańscy audytorzy finansowi w coraz większym stopniu wykorzystują informacje o systemie ładu korporacyjnego we wszystkich trzech fazach procesu badania (planowania badania, prowadzenia badania i wydawania opinii). Zestawienie najważniejszych wyników z przeprowadzonego badania znajduje się w tabeli 3.2.

Dokonując porównań uzyskanych wyników, można zauważyć, że doświadczenia audytorów polskich w wielu obszarach są zbliżone bardziej do doświadczeń amerykańskich przed wprowadzeniem reform ładu korporacyjnego w 2002 r. Po pogłębionej analizie należy jednak zwrócić uwagę na znacznie krótsze doświadczenia polskie, związane z budowaniem rynku kapitałowego, a tym samym systemu nadzoru korporacyjnego. Można się spodziewać, że wraz z postępowaniem w procesach harmonizacyjnych w zakresie regulacji dotyczących ładu korporacyjnego, sprawozdawczości finansowej i standardów audytu finansowego praktyki audytorów finansowych, także w zakresie wykorzystania systemów ładu korporacyjnego, będą się stawać bardziej porównywalne, choć nie należy oczekiwać, że będą identyczne. Na praktyki gospodarcze wpływa wiele czynników, takich jak regulacje prawne, siły rynkowe, normy społeczne, historia gospodarcza i interesy poszczególnych aktorów.

Tabela 3.2. Podsumowanie najważniejszych wyników badań dotyczących wykorzystania informacji o systemie ładu korporacyjnego w procesie badania w Polsce i USA

Zagadnienie	USA przed wprowadzeniem ustawy SOX (na podstawie Cohen et al., 2002)	USA po wprowadzeniu ustawy SOX (na podstawie Cohen et al., 2007 i badań własnych)	Polska po reformach systemu ładu korporacyjnego (Dobija, 2013)
Najważniejsze elementy ładu korporacyjnego	Koncentracja na radzie dyrektorów, kulturze organizacyjnej i wewnętrznym systemie nadzoru korporacyjnego	Koncentracja na radzie dyrektorów, kulturze organizacyjnej i wewnętrznym systemie nadzoru korporacyjnego	Wewnętrzne i zewnętrzne regulacje pozwalające na prowadzenie biznesu, zarząd, komitety audytu, rady nadzorcze
Największy wpływ na decyzje o zatrudnieniu audytora finansowego	Zarządzający	Zarządzający mają większy wpływ niż rada dyrektorów i komitety audytu	Zarząd, właściciel, rada nadzorcza
Wpływ informacji o systemie ładu korporacyjnego na proces badania	Istotny na etapie planowania, brany pod uwagę na etapie przeprowadzania badania, mała istotność na etapie wydawania opinii	Istotny na etapie planowania, brany pod uwagę na etapie przeprowadzania badania i na etapie wydawania opinii	Wykorzystywany na etapie planowania badania, bardzo ograniczony na etapie przeprowadzania badania i wydawania opinii
Wiedza członków komitetu audytu z zakresu finansów i rachunkowości	Członkowie komitetów audytu mają ograniczoną wiedzę z zakresu finansów i rachunkowości	Członkowie komitetów audytu mają wystarczającą wiedzę z zakresu finansów i rachunkowości, choć ta wiedza różni się w zależności od branży i wielkości jednostki	Niejednoznaczne oceny – od bardzo słabej do bardzo dobrej; kompetencje przedstawicieli funduszy inwestycyjnych zawsze oceniane jako wysokie
Moc sprawcza komitetów audytu	Komitety audytu mają niewielką moc sprawczą	Wystarczająca moc sprawcza, choć odmienna w różnych branżach i jednostkach	Moc sprawcza zależy od struktury własnościowej spółki

Efektywność nadzoru nad sprawozdawczością finansową	Komitety audytu postrzegane są jako pasywne, nieefektywne	Komitety audytu postrzegane są jako bardziej efektywne, aktywne i bardziej dociekliwe	Oceny różne: od pasywnych do efektywnych
Rodzaj relacji z radą dyrektorów/radą nadzorczą	Rzadko spotykają się z radą dyrektorów	Ograniczone kontakty	Ogólnie rzadkie kontakty z radą nadzorczą
Współpraca z audytorem wewnętrznym	Wystarczająca współpraca	Większe wykorzystanie informacji płynących z kontroli wewnętrznej	Wykorzystanie informacji o systemie kontroli wewnętrznej do oceny ryzyka kontroli; rzadkie kontakty w audytorze wewnętrznym

Źródło: opracowanie własne.

Efekty pracy audytora – zmiany w modelu sprawozdawczości audytu finansowego

4.1. Ewolucja modelu sprawozdawczości audytu finansowego

Model sprawozdawczości audytora finansowego ulegał przeobrażeniom w czasie. Carmichael i Winters (1982, s. 2) podkreślają, że w Stanach Zjednoczonych jeszcze na początku XX w. sprawozdanie audytora finansowego (*audit report*) miało formę certyfikatu. Audytor finansowy poświadcział, że prezentowane w sprawozdaniach finansowych kwoty były prawdziwe, rzetelne czy też poprawne. Nie istniał w tamtych czasach żaden standard odnośnie do tego, w jaki sposób audytor finansowy powinien informować o wynikach swojej pracy. Długość sprawozdania audytora finansowego i zakres prezentowanych informacji były różne. Różnorodne formy wyrażania opinii przez audytora finansowego powodowały, że użytkownik przekazywanych przez niego informacji był zmuszony do samodzielnej oceny dotyczącej stopnia jakości i zakresu usług poświadczających (Geiger, 1993, s. 11). W latach 30. XX w. stopniowo odchodzono od terminu „certyfikat” na rzecz sprawozdania audytora finansowego. Główny argument przyświecający tej zmianie dotyczył tego, że audytor nie dostarcza absolutnego zapewnienia o braku nieprawidłowości (na co mogła wskazywać nazwa „certyfikat”), a raczej opinię audytora o sprawozdaniach finansowych (Richardson, 1931; Church et al., 2008).

Pierwsze prace nad sporządzeniem jednolitego wzoru opinii audytora finansowego rozpoczęły się już w czasie wybuchu wielkiego kryzysu w 1929 r. i podjęte zostały przez American Institute of Accountants oraz New York Stock Exchange (NYSE). Powołana przez obie organizacje wspólna komisja przygotowała nowy wzór sprawozdania audytora, w którym, jak pisze Zeff (2007), po raz pierwszy wykorzystano sformułowanie „przedstawia rzetelnie, zgodnie z pod-

stawowymi zasadami rachunkowości” (*presents fairly, in accordance with accepted principles of accounting*). Zeff (2007, s. 15) opisuje ciekawe fakty dotyczące intencji komisji, odnoszące się do rozumienia tego terminu. Na przykład Walter A. Staub, partner w Lybrand, Ross Bros. & Montgomery i jeden z sygnatariuszy listu komisji do NYSE datowanego na 21 grudnia 1933 r., wyjaśniał kilka lat później, że myślą przewodnią komisji było to, aby audytor finansowy był zobowiązany do przygotowania dwóch opinii: czy sprawozdania przedstawiają rzetelnie obraz sytuacji badanej jednostki oraz czy sprawozdania przygotowane są zgodnie z obowiązującymi zasadami rachunkowości. Początkowo obowiązujące zasady rachunkowości dotyczyły przy tym norm powszechnie stosowanych, a nie zasad, konwencji lub metod, które związane są z zastosowaniem tych norm (zob. także Mautz i Sharaf, 1961; Zeff, 2007). W 1937 r. zestandaryzowany format sprawozdania audytora finansowego był stosowany w większości firm audytorskich. Warto także zauważyć, że w Anglii i Walii stosuje się inne sformułowanie: „przedstawia rzetelny i jasny obraz” (*give true and fair view*). Uznaje się jednak, że określenie to nie różni się niczym od *fairly presents* i można je stosować zamiennie (Gray i Manson, 2011, s. 620). MSRF także uznają te dwa terminy za równoważne (IFAC, 2012, standard 700).

Przez następne 60 lat zarówno regulatorzy, jak i sami audytorzy koncentrowali się na zmianach dotyczących wykorzystania różnych słów lub ich ciągów (Church et al., 2008). Niektóre zmiany miały w zasadzie charakter kosmetyczny, np. sformułowanie „prezentuje rzetelny” (*presents fairly*) zastąpiono sformułowaniem „rzetelnie prezentuje” (*fairly presents*). Inne zmiany były jednak zasadnicze, np. zastąpiono obowiązujące zasady rachunkowości (*accepted principles of accounting*) terminem *Generally Accepted Accounting Principles* (GAAP), którym określano zbiór standardów rachunkowości opracowanych przez AICPA. W latach 40. XX w. dopuszczono także możliwość przygotowania opinii z zastrzeżeniami oraz możliwość odmowy wydania opinii (Church et al., 2008, s. 73). Oceniając obecny model raportowania audytora finansowego, można powiedzieć, że nie istnieją zasadnicze różnice w formacie opinii biegłego rewidenta stosowanym w różnych krajach. Wynika to m.in. z wykorzystywania rozwiązań przyjętych w MSRF w przygotowywanych standardach krajowych lub wzorowania się na nich. Badania pokazują także, że nie istnieją zasadnicze różnice między MSRF a standardami audytu finansowego opracowanymi przez PCAOB w USA (MARC,

2011). Jedyną istotną różnicą między tymi dwoma zbiorami standardów, dotyczącą komunikacji audytora, wiąże się z kwestią wyrażenia opinii o jakości systemu kontroli wewnętrznej nad sprawozdawczością finansową, która jest wymagana przez PCAOB, a niewymagana przez MSRF.

Także w Polsce, zgodnie z krajowymi standardami rewizji finansowej, audytor finansowy ma za zadanie wydać opinię o tym, czy sprawozdania przygotowane są prawidłowo oraz czy rzetelnie i jasno przedstawiają sytuację majątkową i finansową, a także wyniki badanej spółki. Prawidłowość sprawozdania finansowego polega na tym, że jest ono zgodne z prawem, czyli ustawą o rachunkowości lub innymi aktami prawnymi obowiązującymi badaną jednostkę. Rzetelność stanowi wierne, zgodne z prawdą materialną odzwierciedlenie rzeczywistości. Jasność natomiast oznacza pełne, jednoznaczne, bez wybiegów, upiększeń i zaciemnień przedstawienie informacji istotnych do uzyskania kompletnego obrazu sytuacji badanej jednostki (Krzywda, 2012, s. 88).

Podstawowe elementy sprawozdania audytora finansowego przygotowanego zgodnie z MSRF zostały przedstawione w tabeli 4.1.

Tabela 4.1. Elementy sprawozdania audytora finansowego

Podstawowe elementy opinii audytora finansowego	Opis
Tytuł	Powinien wyraźnie wskazywać, że jest to sprawozdanie audytora finansowego. Ma to na celu odróżnienie tego sprawozdania od innych sprawozdań przygotowywanych przez audytora.
Adresat	Sprawozdanie audytora finansowego powinno być odpowiednio zaadresowane, stosownie do postanowień zlecenia. Zwykle są to akcjonariusze i osoby odpowiedzialne za nadzór.
Paragraf wprowadzający	Ma on na celu: <ul style="list-style-type: none"> • identyfikację jednostki, której sprawozdania finansowe zostały zbadane • stwierdzenie, że sprawozdania finansowe zostały zbadane • wskazanie tytułu każdego sprawozdania składającego się na komplet sprawozdań finansowych • nawiązanie do opisu znaczących zasad (polityki) rachunkowości i innych informacji objaśniających • określenie daty lub okresu, za który zostały sporządzone sprawozdania finansowe

<p>Odpowiedzialność kierownictwa za sprawozdania finansowe</p>	<p>W tym rozdziale sprawozdania audytora finansowego opisuje się odpowiedzialność osób w organizacji, które odpowiadają za sporządzenie sprawozdań finansowych. Może być to kierownictwo jednostki lub osoby sprawujące nadzór.</p> <p>W opisie tym zamieszcza się informację, że:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kierownictwo jest odpowiedzialne za sporządzenie sprawozdań finansowych zgodnie z mającymi zastosowanie ramowymi założeniami sprawozdawczości finansowej • kierownictwo jest odpowiedzialne za kontrolę wewnętrzną, którą uznaje za nieodzowną do sporządzania sprawozdań finansowych, niezawierających istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem lub błędem • konieczne jest nawiązanie do „sporządzenia i rzetelnej prezentacji sprawozdań finansowych” lub do „sporządzenia sprawozdań finansowych przekazujących rzetelny i jasny obraz” zgodnie z tym, co w danych okolicznościach jest odpowiednie, jeśli sprawozdanie zostało przygotowane zgodnie z ramowymi założeniami sprawozdawczości finansowej
<p>Odpowiedzialność audytora finansowego</p>	<p>W sprawozdaniu audytora finansowego stwierdza się, że jest on odpowiedzialny za wyrażenie opinii o sprawozdaniach finansowych na podstawie przeprowadzonego badania. W sprawozdaniu audytora finansowego stwierdza się, że badanie zostało przeprowadzone zgodnie z MSRF. W sprawozdaniu wyjaśnia się również, że standardy te nakładają na biegłego rewidenta obowiązek przestrzegania wymogów etycznych oraz zaplanowania i przeprowadzenia badania w taki sposób, aby uzyskać on wystarczającą pewność, że sprawozdania finansowe nie zawierają istotnego zniekształcenia.</p> <p>Sprawozdanie audytora finansowego powinno zawierać opis badania, który zawiera stwierdzenia, że:</p> <ul style="list-style-type: none"> • badanie polega na przeprowadzeniu procedur służących uzyskaniu dowodów badania kwot i ujawnień zawartych w sprawozdaniach finansowych • dobór procedur zależy od osądu audytora finansowego, w tym od oceny ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych, spowodowanego oszustwem lub błędem • dokonując oceny tego ryzyka, audytor finansowy bierze pod uwagę działanie kontroli wewnętrznej, w zakresie dotyczącym sporządzania przez jednostkę sprawozdań finansowych, w celu zaprojektowania odpowiednich w danych okolicznościach procedur badania, nie zaś wyrażenia opinii o skuteczności kontroli wewnętrznej jednostki • badanie obejmuje ocenę odpowiedniości zastosowanych zasad rachunkowości oraz racjonalności ustalonych przez kierownictwo wartości szacunkowych, jak również ogólną ocenę prezentacji sprawozdań finansowych

	W tej części sprawozdania audytora finansowego stwierdza się, czy zdaniem audytora uzyskane przez niego dowody badania stanowią wystarczającą i odpowiednią podstawę do wyrażenia opinii z badania
Opinia audytora finansowego	Jeśli audytor finansowy wyraża niezmodyfikowaną opinię o sprawozdaniach finansowych, sporządzonych zgodnie z ramowymi założeniami rzetelnej prezentacji, opinia powinna zawierać jedno z poniższych sformułowań, które uznawane są za równoważne: <ul style="list-style-type: none"> • sprawozdania finansowe przedstawiają rzetelnie, we wszystkich istotnych aspektach (...), zgodnie z (mającymi zastosowanie ramowymi założeniami sprawozdawczości finansowej) • sprawozdania finansowe przekazują rzetelny i jasny obraz (...), zgodnie z mającymi zastosowanie ramowymi założeniami sprawozdawczości finansowej
Inna odpowiedzialność sprawozdawcza	Jeżeli w sprawozdaniu audytor finansowy wywiązuje się także z innej odpowiedzialności sprawozdawczej, to wywiązanie się z tego zadania relacjonuje się w oddzielnej sekcji sprawozdania audytora finansowego
Podpis audytora finansowego	Sprawozdanie powinno zawierać podpis audytora finansowego
Data sprawozdania audytora finansowego	Sprawozdanie audytora finansowego nosi datę nie wcześniejszą niż data, na którą biegły rewident uzyskał wystarczające i odpowiednie dowody badania, stanowiące podstawę wydania opinii
Adres audytora finansowego	Sprawozdanie określa także miejsce, w którym audytor finansowy wykonuje zawód

Źródło: opracowanie własne na podstawie Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej, standard 700.

Zgodnie z MSRF 700 opinia wyrażana przez audytora finansowego może mieć postać opinii bez zastrzeżeń (niezmodyfikowanej opinii audytora finansowego) lub opinii zmodyfikowanej. W razie konieczności modyfikacji opinia audytora finansowego może przybrać formę:

- opinii z zastrzeżeniami,
- opinii negatywnej,
- odstąpienia od wyrażenia opinii.

Audytor finansowy wyraża opinię z zastrzeżeniem, gdy:

- po uzyskaniu wystarczających i odpowiednich dowodów badania stwierdzi, że zniekształcenia – pojedynczo lub łącznie – są istotne, ale ich wpływ na sprawozdania finansowe nie jest rozległy,
- nie jest w stanie uzyskać wystarczających i odpowiednich dowodów badania, stanowiących podstawę opinii, ale stwierdza, że potencjalny wpływ na sprawozdania finansowe niewykrytych zniekształceń, o ile one występują, mógłby być istotny, ale nie rozległy.

Schemat postępowania audytora finansowego w przypadku wyrażania opinii zmodyfikowanej przedstawia tabela 4.2.

Tabela 4.2. Różne formy zmodyfikowanej opinii audytora finansowego

Charakter przesłanki	Istotne, ale nie rozległe	Istotne i rozległe
Sprawozdania są zniekształcone	Opinia z zastrzeżeniami	Opinia negatywna
Audytor finansowy nie jest w stanie uzyskać wystarczających i odpowiednich dowodów badania, stanowiących podstawę wydania opinii	Opinia z zastrzeżeniami	Odmowa wyrażenia opinii

Źródło: opracowanie własne.

Audytor finansowy może wyrazić opinię negatywną, jeżeli po uzyskaniu wystarczających i odpowiednich dowodów badania stwierdzi, że zniekształcenia sprawozdań finansowych są zarówno istotne, jak i rozległe. Audytor może też odstąpić od wyrażenia opinii, gdy nie jest w stanie uzyskać wystarczających i odpowiednich dowodów badania, na których mógłby oprzeć opinię, oraz gdy stwierdza, że potencjalny wpływ niewykrytych zniekształceń na sprawozdania finansowe mógłby być zarówno istotny, jak i rozległy.

Zgodnie z MSRF 705 w przypadku gdy audytor finansowy zamierza wydać zmodyfikowaną opinię, powinien przedstawić osobom sprawującym nadzór okoliczności, które powodują zamierzoną modyfikację opinii, oraz propozycję sformułowania modyfikacji. Ma to umożliwić audytorowi finansowemu ustalenie faktów dotyczących sprawy, a kierownictwu jednostki dostarczenie audytorowi informacji i wyjaśnień dotyczących przedmiotu sporu.

Pomimo że podstawowy model sprawozdawczości audytora finansowego w różnych krajach jest porównywalny, warto wspomnieć o występujących różnicach. Na przykład we Francji audytor finansowy po wyrażeniu opinii o sprawozdaniach finansowych powinien w sprawozdaniu dokonać uzasadnienia swojej oceny. W niektórych lokalnych standardach audytu finansowego, np. w Polsce, Austrii czy Niemczech, istnieje także wymóg przygotowywania przez audytora finansowego dodatkowego komentarza. W Polsce krajowe standardy rewizji finansowej wymagają od audytora opracowania dodatkowego sprawozdania zwanego raportem z badania sprawozdania finansowego. Zgodnie z krajowym standardem rewizji finansowej nr 1 raport audytora finansowego ma za zadanie uzupełnienie stwierdzenia zawartego w opinii. W tabeli 4.3 przedstawiono zakres informacji zawartych w tym dokumencie. Raport nie ma formy standardowej, określono natomiast zakres zamieszczonych w nim informacji minimalnych. KSRF sugeruje tylko, aby raport został podzielony na cztery części: ogólną, analityczną, szczegółową i uwagi końcowe.

Tabela 4.3. Zakres ujawnianych informacji w raporcie audytora finansowego

Raport powinien zawierać m.in.:

- informacje o sprawozdaniu finansowym za rok poprzedzający
- dane identyfikujące podmiot uprawniony i kluczowego biegłego rewidenta przeprowadzającego w imieniu tego podmiotu badanie sprawozdania finansowego jednostki
- stwierdzenie, że nie nastąpiły ograniczenia zakresu badania oraz że kierownik jednostki złożył wszystkie żądane przez biegłego rewidenta oświadczenia, wyjaśnienia i informacje, bądź stwierdzenie, udostępnienia jakich danych odmówił
- przedstawienie kluczowych, specyficznych dla jednostki wielkości bezwzględnych i wskaźników charakteryzujących jej wynik finansowy oraz sytuację majątkową i finansową za rok obrotowy, a także – w miarę możliwości – za dwa lata poprzedzające, ze wskazaniem tych czynników, które istotnie negatywnie wpływają na wyniki i sytuację jednostki, a zwłaszcza poważnie zagrażają możliwości kontynuowania przez nią działalności w niezmnieszonej istotnie zakresie
- ocenę we wszystkich istotnych dla sprawozdania finansowego aspektach, prawidłowości stosowanego systemu księgowości
- informacje o niektórych istotnych pozycjach sprawozdania finansowego, wymagające, zdaniem biegłego rewidenta, zamieszczenia
- informacje o wyniku zbadania kompletności i poprawności sporządzenia:
 - wprowadzenia do sprawozdania finansowego
 - dodatkowych informacji i objaśnień
 - sprawozdania z działalności jednostki

- informacje o istotnych naruszeniach prawa wpływających na sprawozdanie finansowe, a także statutu lub umowy jednostki stwierdzonych podczas badania. Informacje o naruszeniach niewpływających istotnie na obraz jednostki, przekazywane przez sprawozdanie finansowe, można przekazać kierownikowi jednostki w odrębnym piśmie
- Informacje:
 - o sporządzeniu raportów cząstkowych, np. na temat działania kontroli wewnętrznej
 - adresowane do kierownika jednostki o wystąpieniach dotyczących istotnych naruszeń prawa, wykrycia nadużyć itp.
 - o wynikach badania dodatkowych zagadnień określonych w umowie o badanie, jeżeli nie przewiduje ona sporządzenia na ten temat oddzielnego sprawozdania

Zgodnie z KSRF w raporcie z badania sprawozdań finansowych nie podaje się natomiast informacji o tym, czy audytor wystosował list poufny do kierownika jednostki, którego przedmiotem są zazwyczaj stwierdzone podczas badania uchybienia i niedociągnięcia, niewpływające istotnie na rzetelność i zgodność z wymagającymi zastosowania zasadami (polityką) rachunkowości sprawozdania finansowego oraz ksiąg rachunkowych stanowiących podstawę jego sporządzenia.

Źródło: opracowanie własne.

Schroeder (2007) upatruje genezy powstania tego dodatkowego raportu w sprawozdaniach z przeprowadzonego badania przez dyplomowanych biegłych księgowych – odpowiedników audytorów finansowych z okresu przed transformacją gospodarczą w latach 90. XX w. Jego zdaniem (2007, s. 9) pozostawienie wymogu bardziej szczegółowego raportu z badania związane było z troską o jakość pracy audytorów w pierwszym okresie transformacji. W szczególności obawiano się, że początkowo audytorzy finansowi będą bardziej skłonni do wykorzystania swojego doświadczenia z okresu przed transformacją i mogą sporządzać sprawozdania z badania sprawozdań finansowych bez przygotowania dokumentacji wspierającej, która w tamtym okresie nie była wymagana. Bez względu na intencje liderów transformacji oraz zmiany w profesji audytorów i księgowych z ówczesnego okresu raport z badania wciąż jest obowiązkowym sprawozdaniem przygotowywanym przez audytorów finansowych, a zatem można domniemywać, że zarówno regulator, jak i sami audytorzy muszą wciąż widzieć wartość dodaną tego dodatkowego sprawozdania.

4.2. Obszary badań w zakresie modelu sprawozdawczości audytora finansowego

Nieustająca debata prowadzona na temat modelu sprawozdawczości odzwierciedlona jest także w literaturze akademickiej z tej dziedziny. Zarówno publikacje w tym zakresie, jak i zastosowane w nich metody badawcze są bardzo bogate. Większość dostępnych badań dotyczy zaawansowanych rynków kapitałowych, w szczególności Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii oraz Australii. Zdarzają się też badania prowadzone na danych pochodzących z Europy Zachodniej (Hiszpanii, Grecji, Belgii, Niemiec) oraz Azji (Tajwanu, Bangladeszu, Indii).

Ogólnie badania w zakresie modelu sprawozdawczości audytora finansowego można podzielić na dwie podstawowe grupy. Pierwsza odnosi się do procesu dochodzenia do decyzji o rodzaju wydanej opinii. Druga grupa badań naukowych wiąże się z zawartością sprawozdania audytora. Poniżej przedstawione zostaną główne wyniki badań w obu grupach. Badania procesu dochodzenia do decyzji o wydanej opinii dotyczą przede wszystkim: (1) oceny dowodów z badania, (2) roli standardów rachunkowości w przygotowywaniu sprawozdań finansowych oraz (3) roli audytora finansowego w procesie sprawozdawczości finansowej. W obszarze badań nad zawartością sprawozdań audytora finansowego można także wyodrębnić trzy podstawowe podgrupy: (1) badania w zakresie użyteczności sprawozdania audytora dla użytkowników sprawozdań finansowych, (2) badania reakcji rynku na wydane sprawozdanie audytora, (3) możliwości włączenia dodatkowych informacji do raportu audytora. Poniżej przedstawione zostaną główne wyniki badań w obu podstawowych grupach¹.

Badania w zakresie oceny dowodów z badania

Na decyzje o rodzaju opinii podejmowane przez audytora finansowego wpływa wiele czynników, z których część może być kontrolowana. Zalicza się do nich: kolejność analizowanych dowodów, wy-

¹ W literaturze przedmiotu dostępne są – zgodnie z moją wiedzą – dwa opracowania stanowiące rodzaj metaanalizy badań w zakresie sprawozdawczości audytora finansowego (Church et al., 2008; MARC, 2011).

konywanie niektórych czynności badania przez określonego członka zespołu czy też dokumentację przeprowadzonego badania. Na przykład audytorzy, podejmując decyzję o wynikach badania, koncentrują się na negatywnych dowodach (Kida, 1984), a ryzyko sporu sądowego wpływa na sposób oceny dowodów z badania (Blay, 2005). Także negatywne opinie o kliencie w prasie oddziałują na decyzję audytora o rodzaju wydanej opinii (Joe, 2003).

Ważna jest również kolejność analizowanych dowodów z badania. Dowody analizowane później (w sekwencji) mają większy wpływ na ostateczną decyzję niż dowody, które analizowane są wcześniej (Asare, 1992; Arnold et al., 2000). Messier (1992) potwierdza wpływ kolejności analizowanych dowodów na podejmowanie decyzji o kontynuacji działania, ale nie na ostateczną opinię audytora finansowego. Ricchiute (1992) wskazywał, że audytor będzie miał większe wątpliwości dotyczące kontynuacji działania, gdy negatywne dowody zostaną przedstawione w połączeniu. Audytor przywiązuje większą wagę do dowodów przez siebie zebranych niż do dowodów zebranych przez innych członków zespołu (Rau i Moser, 1999).

Zadaniem audytora finansowego jest m.in. wyrażenie opinii, czy sprawozdania finansowe przygotowane są zgodnie z obowiązującymi jednostką standardami rachunkowości. Charakter stanowionych standardów może zatem wpływać na ich interpretację, a w konsekwencji na decyzje o rodzaju wydanej opinii². Audytorzy mogą preferować standardy oparte na regulach, ponieważ takie standardy ułatwiają dokonywanie osądów i podejmowanie ostatecznej decyzji o wyniku badania (Nelson, 2003). Standardy oparte na regulach mogą prowadzić do pogorszenia się jakości sprawozdań finansowych oraz sprawozdania audytora finansowego (Schipper, 2003). Z jednej strony stosowanie standardów rachunkowości opartych na zasadach wymaga dokonywania ciągłych osądów oraz wiedzy eksperckiej w zakresie ich stosowania, ale może prowadzić do poprawy jakości sprawozdań finansowych oraz sprawozdania audytora (Maines et al., 2003). Z drugiej strony stosowanie standardów opartych na zasadach powoduje zmniejszenie możliwości dokonywania porównań oraz ciągłości sprawozdawczości finansowej, ponieważ zarówno

² Standardy oparte na regulach (*rules-based standards*) zawierają szczegółowe zapisy i definicje, które próbują opisać i rozwiązać wszelkie możliwe przypadki i sytuacje; standardy oparte na zasadach (*principle-based standards*) zawierają treściwą zasadę rachunkowości, która skupia się na osiągnięciu celu rachunkowości (wynikającego z założeń koncepcyjnych) (Mastalerz, 2011, 2012).

przygotowujący sprawozdania finansowe, jak i audytorzy finansowi mogą zachowywać się oportunistycznie (Maines et al., 2003; Nelson, 2003).

Stosowanie obu podejść do opracowania standardów rachunkowości może mieć pozytywne i negatywne konsekwencje dla audytora finansowego. Standardy oparte na zasadach są łatwiejsze do interpretacji (Amer et al., 1994) oraz dostarczają benchmarku, który nie pozwala na różne interpretacje (Trompeter, 1994; Hronsky i Houghton, 2001). Standardy oparte na regułach mogą być zbyt skomplikowane, a zatem trudne do stosowania, to zaś może prowadzić do problemów przy dokonywaniu osądów (Nelson, 2003). Asare i McDaniel (1996) oraz Tan i Kao (1999) wskazują jednak, że doświadczenie oraz wiedza ekspercka mogą te trudności ograniczyć.

Badania naukowe dokumentują, że audytorzy finansowi biorą aktywny udział w procesie sprawozdawczości finansowej oraz uczestniczą w negocjacjach dotyczących sposobu ujęcia istotnych transakcji (Gibbins et al., 2001; Gibbins et al., 2007; Gibbins et al., 2010; Bame-Aldred i Kida, 2007; Andrzejewski, 2012). Negocjacje te mają wpływ na wielkości oraz zakres ujawnianych informacji w sprawozdaniach finansowych i zwykle zachodzą wtedy, gdy standardy są trudne do interpretacji. W przypadku niejasno sformułowanych standardów istnieje wyższe prawdopodobieństwo zastosowania rozwiązania dotyczącego ujęcia transakcji preferowanego przez klienta (Knapp, 1985, 1987). W przypadku jasno określonych standardów zwykle stosuje się rozwiązanie preferowane przez audytora (McCracken et al., 2008).

Badania z zakresie zawartości sprawozdań audytora finansowego

Grupa badań dotyczących reakcji rynku na opinię audytora zakłada, że ogłoszenie sprawozdania audytora stanowi sygnał dla rynku, który prowadzi do modyfikacji ceny akcji. Wyniki badań w tej grupie nie pozwalają stwierdzić jednoznacznie, czy sprawozdanie audytora finansowego powoduje reakcje rynku. Warto w tym miejscu wspomnieć, że z tego typu badaniami wiążą się problemy metodologiczne wynikające z trudności określenia daty, kiedy sprawozdanie staje się wiedzą powszechną, znaną wszystkim uczestnikom rynku, oraz wpływu na ceny akcji innych informacji ujawnianych w tym sa-

mym czasie. Dopuch et al. (1986), Loudder et al. (1992) oraz Soltani (2000) potwierdzili w swoich badaniach negatywną reakcję rynku na ogłoszone w mediach opinie z zastrzeżeniami. Inni badacze z tego nurtu badań uzyskali potwierdzenie negatywnych reakcji rynku na wydanie niestandardowej opinii audytora w przypadku, gdy rynek się jej nie spodziewał. Gdy taka opinia była jednak przewidywana przez rynek, badania nie wykazały zmiany cen wynikających z reakcji rynku na to zdarzenie (Laudder et al., 1992; Fleak i Wilson, 1994). Badania dotyczyły także różnicy reakcji rynku na różne rodzaje opinii audytora finansowego. Chen i Church (1996) uzyskali wyniki wskazujące, że rynek reaguje negatywnie na informacje o zagrożeniu kontynuacji działania. Inne badania sugerują, że rynek reaguje z opóźnieniem na informacje o zagrożeniu kontynuacji działania (Taffler et al., 2004), choć wyniki podobnych badań na innych rynkach nie pokrywają się z wcześniejszymi wynikami (Ogneva i Subramanyam, 2007). Inne badania nie potwierdzają jednak wpływu zdarzenia, jakim jest ujawnienie zmodyfikowanej opinii audytora, na ceny akcji (Mittelstaedt et al., 1992; Pucheta Martinez et al., 2004; Herbohn et al., 2007). Przedmiotem badań były także sprawozdania audytora finansowego na temat systemu kontroli wewnętrznej nad sprawozdawczością finansową, a w szczególności fakt ujawnienia istotnych słabości w systemie kontroli wewnętrznej. W tym przypadku badania również nie prowadzą do jednoznacznych rezultatów. Badania Cheng et al. (2006) mówią o negatywnej reakcji rynku na to zdarzenie, a badania przeprowadzone przez inny zespół nie wykazują negatywnej reakcji rynku (Beneish et al., 2008). Ghicas et al. (2008), badając firmy wchodzące na rynek (IPO), dowodzą zaś, że pewne typy zmodyfikowanych opinii audytora wpływają negatywnie na ceny akcji tych spółek.

Inna grupa badań dotyczy użyteczności sprawozdań audytora finansowego dla innych niż inwestorzy użytkowników tych informacji. Analitycy kredytowi wykorzystują sprawozdania audytorów w procesie podejmowania decyzji. Dla tej grupy użytkowników istotne są zarówno jakość audytu, jak i informacja o niezależności audytora finansowego (Bamber i Stratton, 1997; Guiral-Contreras et al., 2007; Schneider i Church, 2008). Przeciwnie wyniki uzyskał zespół badawczy z Australii: zmodyfikowana opinia audytora nie wpływa na decyzje kredytowe. Zarówno aniołowie biznesu, jak i fundusze *venture capital* nie wykazują szczególnego zainteresowania sprawozdaniami audytora (Wright i Robbie, 1996; Manigart et al., 1997).

W przypadku analityków finansowych sprawozdania audytora finansowego stanowią wartość dodaną, obok dodatkowych informacji uzyskiwanych z innych źródeł, w procesie podejmowania decyzji inwestycyjnych (Durendez Gomez-Guillamon, 2003; Vergoossen, 1993; Barlett i Chandler, 1999; Firth, 1980; O'Reilly et al., 2006; Ghicas et al., 2008).

Badania naukowe już od lat 80. XX w. wskazują na istnienie luki oczekiwań. Luka oczekiwań to różnica między rozumieniem obowiązków audytora przez samych audytorów i użytkowników sprawozdań audytorów finansowych. Była ona przedmiotem badań w różnych krajach (USA, Wielkiej Brytanii, Bangladeszu, Chinach, Egipcie, Hongkongu, Malezji, Singapurze, Australii) i w każdym przypadku badania potwierdzają jej istnienie, choć w miarę rozwoju standardów audytu finansowego można zauważyć jej zmniejszanie się (Church et al., 2008; MARC, 2011).

4.3. Użyteczność sprawozdań audytora finansowego w warunkach polskich

W literaturze przedmiotu istnieją nieliczne badania dotyczące audytu finansowego i audytorów w Polsce. Na przykład Kosmała MacLulich (2003) analizowała sposób rozumienia terminu „rzetelny i jasny obraz” w uwarunkowaniach polskich. Podobnie przedmiotem badania było także pojęcie niezależności (Kosmała MacLulich i Sucher, 2004, 2005; Kosmała, 2007). W odniesieniu do produktów pracy audytora finansowego, a więc przygotowywanych sprawozdań audytorów finansowych, Krzywda et al. (1998) analizowali zakres informacji dostarczanych w opinii audytora finansowego w latach 1992–1996, natomiast Schroeder (1999) analizował zawartość informacyjną raportów z badania audytora finansowego opublikowanych w 1999 r. Badanie to zostało powtórzone w 2005 r. (Schroeder, 2007). Wyniki badań w zakresie zawartości raportów z badania wskazują, że firmy audytorskie wypracowały swój własny model przygotowywania raportu z badania. Wybierając audytora finansowego, firmy mają możliwość uwzględnienia w decyzjach o jego zatrudnieniu informacji o strukturze raportu z badania danej firmy audytorskiej.

Dobija et al. (2013) przeprowadziły badania jakościowe dotyczące oceny użyteczności informacyjnej sprawozdań audytorów finan-

sowych w warunkach polskich. Ich celem było udzielenie odpowiedzi na dwa podstawowe pytania badawcze:

1. W jaki sposób raport z badania przyczynia się do zmniejszenia luki informacyjnej?
2. W jaki sposób można zwiększyć wartość informacyjną sprawozdań audytora finansowego?

Badania własne przeprowadzane były od stycznia 2012 do grudnia 2013 r. i obejmowały dwie grupy respondentów: biegłych rewidentów badających sprawozdania finansowe spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie oraz użytkowników sprawozdań audytora finansowego, do których zaliczono: analityków finansowych, analityków inwestycyjnych oraz analityków kredytowych.

Kwestionariusz wywiadu dla obu grup był bardzo podobny i zawierał podane poniżej przykładowe pytania.

1. Jaka jest Pani/Pana zdaniem wartość informacyjna opinii biegłego rewidenta?
2. Jaka jest w Pani/Pana opinii wartość informacyjna raportu biegłego rewidenta?
3. Jakie są główne zalety i wady raportu z badania?
4. Które informacje zamieszczone w raporcie biegłego rewidenta uważa Pani/Pan za najbardziej użyteczne dla ich użytkowników?
5. Które informacje zamieszczone w raporcie uważa Pani/Pan za najmniej użyteczne dla ich użytkowników?
6. Jak Pani/Pan oceniłaby/oceniłby wpływ dodatkowych informacji wymienionych poniżej na wartość informacyjną opinii lub/i raportu z badania?
7. Jakie w Pani/Pana opinii inne, dodatkowe informacje zwiększyłyby wartość informacyjną raportu biegłego rewidenta?

W przypadku badania dotyczącego użyteczności opinii biegłego rewidenta wzięło w nim udział 15 polskich biegłych rewidentów oraz 15 użytkowników sprawozdań audytora finansowego. Ze względu na wrażliwy temat badań część audytorów finansowych i użytkowników sprawozdań audytora finansowego nie wyraziła zgody na nagrywanie wywiadu, toteż badacz przeprowadzający wywiad notował odpowiedzi na arkuszach wywiadu. Bezpośrednio po spotkaniu za-

pisy ręczne były jeszcze raz przeglądane i ewentualnie uzupełniane. Nagrane wywiady zaś były następnie transkrybowane i kodowane oraz poddawane analizie. Podsumowanie wyników badań przedstawiono poniżej.

Wywiady z audytorami finansowymi

Audytorzy finansowi ogólnie zgadzają się co do tego, że obecny model sprawozdań (zarówno przygotowanie opinii, jak i raportu z badania) oferuje dużą wartość dla użytkowników. Do podstawowej grupy użytkowników zaliczyli: zarządzających, komitety audytu oraz inwestorów/właścicieli spółki. Zdaniem audytorów finansowych opinia audytora finansowego daje poczucie komfortu, że wszystkie informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych są poprawne. W tym sensie użytkownicy traktują sprawozdania audytora jako rodzaj certyfikatu gwarantujący jakość informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych. Dzięki temu użytkownicy nie muszą sami podejmować decyzji o jakości dostarczonych im informacji, zwłaszcza w przypadku bardzo rozbudowanych sprawozdań finansowych.

Z analizy danych zebranych podczas badania wynika, że audytorzy finansowi zauważają spadek wartości opinii audytora finansowego dla zarządzających. Wynika to z tego, że zarządzający są obecnie bardziej zaangażowani w proces przygotowywania sprawozdań finansowych, ale także z nałożonego na nich obowiązku certyfikacji informacji finansowej przekazywanej na zewnątrz spółki.

W przypadku raportu z badania opinie dotyczące wartości dodanej tego sprawozdania są bardziej podzielone. Większość uczestników badania uważa, że raport z badania nie oferuje wartości dodanej użytkownikom sprawozdań finansowych i jest rzadko czytany dokumentem, zwłaszcza w sytuacji, gdy audytor finansowy wydał opinię bez zastrzeżeń. Zdaniem badanych audytorów raport z badania nie dostarcza dodatkowych informacji poza tymi, które już są dostępne w sprawozdaniach finansowych oraz w notach objaśniających do sprawozdań finansowych. Jedyną wartością dodaną w przypadku raportu z badania jest część dotycząca zapewnienia o ciągłości działania. Jednocześnie audytorzy finansowi wskazują, że raport z badania może być wartościowym narzędziem do zaprezentowania informacji, które mogą mieć duże znaczenie dla ostatecznej oceny przygotowanych przez spółkę informacji finansowych oraz dla uwag

audytora finansowego, które nie są (lub nie mogły być) włączone do jego opinii.

Badani audytorzy wskazują także na duży koszt przygotowania raportu z badania. Szacują, że przygotowanie tego dokumentu zajmuje 70–90% czasu poświęconego na przygotowanie raportów końcowych.

Pytani o najlepszy model sprawozdawczości, respondenci wskazywali, że najchętniej widzieliby tutaj standardowe sprawozdanie, w którym byłaby możliwość umieszczenia dodatkowych lub bardziej rozbudowanych informacji o wynikach przeprowadzonego badania. Tylko dwóch audytorów odpowiedziało, że obecny model sprawozdawczości jest dobrym rozwiązaniem. Bez względu na to, jaki model sprawozdawczości będzie obowiązywał w przyszłości, audytorzy mówią o konieczności stworzenia im możliwości przekazania dodatkowych informacji, które zdaniem audytora są istotne i w jego opinii użytkownicy sprawozdań finansowych powinni być o nich poinformowani.

Wszyscy respondenci zdecydowanie odrzucili propozycję opinii w formie uproszczonej, jednozdaniowej i oceniającej (typu: zdał/nie zdał) czy opcję, w której audytor wystawiałby ocenę za sprawozdania finansowe. Badani audytorzy wykluczyli sensowność tego drugiego rozwiązania, wskazując na trudności z ustaleniem skali oraz standardów wykonania przypisanych każdej ocenie w danej skali. Takie rozwiązanie ograniczyłoby możliwości dokonywania porównań oraz określania benchmarków.

Większość respondentów uważa, że dodatkowe informacje o zakresie badania oraz dodatkowa dyskusja i analiza osiągniętych wyników mogłyby przyczynić się do zmniejszenia luki informacyjnej. Podobnie informacje o metodologii badania, przyjętych poziomach istotności i przeprowadzonych przez audytora testach dostarczyłyby dodatkowych, użytecznych informacji użytkownikom sprawozdań finansowych oraz przyczyniłyby się do lepszego zrozumienia działań podjętych przez audytora. Zdaniem respondentów mogłoby to podnieść edukację użytkowników sprawozdań audytora w zakresie audytu finansowego. Badani audytorzy nie widzą jednak dodatkowej wartości w informacjach odnoszących się do zespołu projektowego i statystykach dotyczących np. przychodów firmy audytorskiej. Te ostatnie informacje są, zdaniem audytorów, już dostępne i każdy zainteresowany może sięgnąć do raportów przejrzystości.

Można zatem stwierdzić, że audytorzy finansowi widzą potrzebę zmniejszenia luki informacyjnej. Z badania wynika, że raport w obec-

nej formie nie odgrywa tej roli. Większość badanych uważa, że lepszym rozwiązaniem byłyby modyfikacja standardu opinii audytora finansowego i wprowadzenie możliwości umieszczania dodatkowych informacji w tym dokumencie.

Wywiady z użytkownikami sprawozdań audytora finansowego

Jak wynika z badań przeprowadzonych przez ICAEW (2007), użytkownicy sprawozdań audytów finansowych postrzegają te dokumenty jako zbyt zestandaryzowane. Niektórzy użytkownicy oczekują przekazywania przez audytorów dodatkowych i bardziej szczegółowych informacji dotyczących procesu badania, zwłaszcza informacji o kluczowych obszarach osądu audytora oraz istotnych informacji wrażliwych, a także rezultatów ewentualnej dyskusji między zarządzającymi a audytorami. Badania ujawniają ograniczone wykorzystanie sprawozdań audytorów finansowych (Turner et al., 2010). Do głównych zainteresowanych, którzy faktycznie korzystają z efektów pracy audytora finansowego, zalicza się pośredników informacyjnych, takich jak analitycy finansowi i analitycy kredytowi. Przeprowadzone badania wskazują jednak na ograniczone wykorzystanie sprawozdań audytorów ze względu na ich zbyt „standardowy” charakter (MARC, 2011).

Percepcja pośredników informacyjnych działających na rynku polskim odnośnie użyteczności sprawozdań audytora finansowego nie odbiega zasadniczo od oceny dokonywanej na rynku angloamerykańskim. Badani analitycy finansowi wskazują na ograniczone wykorzystanie opinii biegłego rewidenta w swojej pracy. Ich zdaniem praca analityka finansowego polega na analizowaniu danych źródłowych o badanej spółce, dlatego opinię audytora finansowego traktują bardziej jak papierek lakmusowy: zdał/nie zdał. Opinia audytora finansowego dostarcza analitykom finansowym pewnego rodzaju komfortu, że dane, które wykorzystują z dostarczanych im sprawozdań finansowych, są rzeczywiście poprawne i odzwierciedlają stan faktyczny oraz że sprawozdania przygotowane zostały zgodnie z określonymi standardami rachunkowości. Zwykle polega to na sprawdzeniu rodzaju opinii audytora finansowego. W przypadku modyfikacji opinii audytora analitycy finansowi sięgają do raportu z badania w poszukiwaniu dodatkowych informacji.

W ocenie analityków finansowych raport z badania wnosi tylko w ograniczonym zakresie dodatkowe informacje. Informacje zawarte w tym sprawozdaniu mają zwykle charakter wtórny, a analityk finansowy ma za zadanie samodzielnie przeanalizować dane dotyczące spółki. Poza tym mając bezpośredni dostęp do informacji o spółce, pozyskuje bardziej szczegółowe dane źródłowe niż te, które wykorzystuje audytor do przygotowania raportu z badania. Analitycy finansowi wskazywali na użyteczność informacji o zastrzeżeniach oraz dodatkowych, niestandardowych informacji o zdarzeniach nadzwyczajnych czy też ryzykach, które audytor może umieścić w swoich sprawozdaniach. Podkreślano jednak, że informacje te zwykle są weryfikowane dzięki uzyskaniu dodatkowych danych w bezpośrednim kontakcie z ocenianą spółką.

Analitycy kredytowi w większym stopniu korzystają ze sprawozdań audytorów finansowych – zarówno z opinii, jak i raportu z badania. Stopień wykorzystania informacji zależy od wielkości spółki, dostępności informacji o spółce, w tym sprawozdań finansowych oraz wysokości projektu kredytowego. W przypadku dużych projektów oraz dużych spółek zakres dostarczanych przez firmę informacji, w tym informacji finansowych potrzebnych do podjęcia decyzji kredytowej, jest zwykle wystarczający. W takiej sytuacji analitycy kredytowi korzystają z produktów pracy audytora finansowego, podobnie jak to czynią analitycy finansowi. Wykorzystują tak opinię, jak i raport z badania do uzyskania potwierdzenia rzetelności przygotowania przekazanych przez firmę informacji finansowych oraz do uzyskania dodatkowych, niestandardowych informacji, które audytor może umieścić w raporcie z badania.

W przypadku mniejszych projektów i mniejszych spółek sprawozdania audytora finansowego, a zwłaszcza raport z badania, stanowią cenne źródło informacji w procesie podejmowania decyzji kredytowej, szczególnie w przypadku ograniczonych informacji finansowych przekazywanych przez firmę i trudnych do uzyskania w domenie publicznej.

Obie grupy użytkowników zdecydowanie stwierdziły, że dodatkowe informacje w zakresie wyjaśnień odnośnie do audytu sprawozdań finansowych, informacje o zespole audytorów przeprowadzających badanie i ich doświadczeniu oraz dodatkowe informacje o procesie badania nie wniosą z ich punktu widzenia istotnej wartości dodanej do sprawozdań audytora finansowego. Jednocześnie pozytywnie odniosły się do propozycji dostarczenia dodatkowych informacji o re-

zultatach pracy audytora finansowego, zwłaszcza w zakresie jakości sprawozdań finansowych oraz oceny ciągłości działania.

Podsumowując uzyskane wyniki, można stwierdzić, że:

- Użytkownicy sprawozdań finansowych oraz sprawozdań audytorów finansowych uznają opinię audytora finansowego za istotny element dający im komfort dotyczący rzetelności i prawidłowości wykorzystywanych przez nich sprawozdań finansowych.
- Użytkownicy widzieliby dodatkową wartość w jeszcze innych, niestandardowych informacjach o badanej spółce, których nie można znaleźć w domenie publicznej.
- Użytkownicy nie przywiązują większej wagi do standardowego formatu i standardowych sformułowań zawartych w sprawozdaniach audytora.
- Użytkownicy nie widzą istotnej wartości dodanej w dodatkowych informacjach o tym, w jaki sposób audytor doszedł do prezentowanej konkluzji.
- Użytkownicy wskazywali na potrzebę edukacji w zakresie audytu finansowego.

4.4. Kierunki reform w zakresie modelu sprawozdawczości audytu finansowego

W rozdziale 2 została już zdefiniowana i omówiona luka w oczekiwaniach związanych z audytem finansowym. Forma i sposób komunikowania o wynikach pracy audytora finansowego użytkownikom jego raportów uznawane są za jeden z powodów istnienia luki w oczekiwaniach w związku z audytem finansowym. Użytkownicy informacji finansowej wskazują także na istnienie luki informacyjnej wynikającej z rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami dotyczącymi zakresu informacji finansowej użytecznej do podejmowania decyzji finansowych a zakresem faktycznie dostępnych informacji finansowych w postaci zbadanych przez audytora finansowego sprawozdań i innych informacji o firmie dostępnych w domenie publicznej. Wskazuje się także na fakt, że audytor ma lepszą wiedzę o sytuacji

badanej spółki niż użytkownicy informacji finansowej za sprawą bezpośredniego dostępu do wielu informacji o firmie i jej zakresie działania. Dlatego pojawiają się głosy podkreślające potrzebę większej przejrzystości działań audytora finansowego.

Środowisko naukowe zaproponowało wiele możliwych dodatkowych ujawnień w sprawozdaniach audytora finansowego, których celem byłoby zmniejszenie luki informacyjnej. Te propozycje można pogrupować w pięć podstawowych kategorii (MARC, 2011):

1. Wyjaśnienie zakresu badania przeprowadzonego przez audytora finansowego oraz terminologii wykorzystanej w jego sprawozdaniu. W tej kategorii proponuje się m.in. włączenie do sprawozdania audytora finansowego informacji o celach audytu finansowego, poziomie zapewnienia oferowanego przez audyt finansowy, odpowiedzialności audytora za wykrywanie oszustw, odpowiedzialności audytora finansowego za ujawnianie informacji innych niż tradycyjne oraz odpowiedzialności audytora za list zarządu, a także włączenie podsumowania operacyjnego i finansowego dołączonego do raportu rocznego.
2. Informacje na temat zespołu przeprowadzającego badanie i jego doświadczenia. Proponuje się m.in. włączenie do sprawozdania audytora finansowego informacji o doświadczeniu w zakresie audytu finansowego oraz branży, w której specjalizuje się audytor finansowy, składzie zespołu audytującego sprawozdania finansowe, czasie poświęconym na zadania badawcze przez poszczególnych członków zespołu, wykorzystaniu ekspertów w procesie audytu finansowego, udziale przychodów od danego klienta w łącznej wartości przychodów generowanych przez firmę audytorską.
3. Informacje o procesie badania. W tej grupie proponuje się włączenie dodatkowych informacji, takich jak: ocena ogólnego poziomu ryzyka badanej jednostki, ocena i źródła ryzyka istotnych zniekształceń, ocena i źródła ryzyka przeoczenia.
4. Dodatkowe informacje o efektach oceny sprawozdań finansowych dokonywanych przez audytorów, takich jak informacje o jakości badanego sprawozdania finansowego, jakości systemu kontroli wewnętrznej klienta, prawdopodobieństwie wystąpienia oszustwa i działań niezgodnych z prawem, ocenie potencjalnych pro-

blemów zagrażających kontynuacji działania, zakresie negocjacji i komunikowania się z osobami odpowiedzialnymi za jednostkę (zarządem, komitetem audytu, radą nadzorczą), zawartości sprawozdania skierowanego do zarządu.

5. Ujawnianie dodatkowych informacji wychodzących poza zakres badanych sprawozdań finansowych, np. zawartych w zintegrowanych sprawozdaniach finansowych.

Zarówno regulatorzy, jak i instytucje stanowiące standardy audytu finansowego zadają sobie pytanie, czy standardowe sprawozdanie finansowe prezentuje odpowiednie informacje dla interesariuszy i czy zakres oraz forma dokonywanych ujawnień wpływają na jakość świadczonych przez audytorów finansowych usług (IOSCO, 2009).

Na przykład w raporcie IAASB (2011a, s. 9) wskazuje się na informacyjną rolę dodatkowych ujawnień dokonywanych przez audytora finansowego w zakresie:

- zidentyfikowanych przez audytora kluczowych ryzyk biznesowych, operacyjnych i badania,
- opinii audytora dotyczącej kluczowych założeń przyjętych przy dokonywaniu oszacowań menedżerskich, wpływających istotnie na informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych,
- oceny polityki rachunkowości oraz wskazania różnic w polityce w odniesieniu do przyjętych praktyk w branży,
- zmian w polityce rachunkowości, mających istotny wpływ na raportowane wyniki,
- informacji o stosowanych metodach i dokonywanych ocenach w procesie wyceny aktywów i zobowiązań,
- informacji o istotnych nietypowych transakcjach,
- informacji o głównych problemach w procesie audytu finansowego udokumentowanych w formie dodatkowej notatki z badania,
- informacji na temat jakości i skuteczności struktury nadzoru i zarządzania ryzykiem.

Na przykład na rynku amerykańskim PCAOB zaproponowała zmiany w sprawozdaniach audytorów finansowych oraz zaprezentowała wiele opcji dla użytkowników tych informacji (PCAOB, 2011a, 2012). W dokumencie wydanym w 2011 r. zatytułowanym *Revisions*

to PCAOB Standards Related to Reports on Audited Financial Statements and Related Amendments to PCAOB Standards (the concept release) PCAOB zapowiedziała zmiany dotyczące modelu sprawozdania audytora finansowego. W raporcie stwierdzono, że istnieją oczekiwania użytkowników sprawozdania audytora finansowego odnośnie do zakresu dostarczanych informacji. W szczególności inwestorzy wskazywali na potrzebę zamieszczenia w sprawozdaniu dodatkowych informacji pomimo ryzyka zwiększenia kosztów związanych z przeprowadzeniem audytu finansowego. Ich zdaniem konieczne są dodatkowe informacje w zakresie:

- istotnych obszarów ryzyka badania i sprawozdania finansowego,
- obszarów istotnych osądów dokonywanych przez audytorów,
- najważniejszych kwestii zawartych w sprawozdaniach finansowych, takich jak oszacowania menedżerskie i istotne obszary niepewności związane z pomiarem,
- oceny jakości, a nie tylko informacji o akceptacji polityki i praktyk rachunkowości stosowanych w badanej spółce,
- istotnych zmian oraz informacji o zdarzeniach mających znaczny wpływ na sprawozdania finansowe,
- określenia miejsca ujęcia w sprawozdaniach finansowych istotnych informacji o sytuacji finansowej spółki.

W odpowiedzi na zwiększone oczekiwania inwestorów PCAOB rozważała następujące alternatywy:

- dodatkowe sprawozdanie w formie narracyjnej, określane jako dyskusja i analiza (*Auditors Discussion And Analysis – AD&A*),
- obowiązek rozszerzenia zakresu informacji zawartych w paragrafie objaśniającym,
- zapewnienie audytora finansowego dotyczące informacji niefinansowych,
- modyfikacje standardowego sprawozdania audytora, mające na celu lepsze wyjaśnienie prezentowanych w nich treści.

Ostatecznie w 2013 r. PCAOB zaproponowała następujące zmiany w regulacjach dotyczących modelu sprawozdawczości audytorów finansowych:

1. Wprowadzenie wymogu informowania w sprawozdaniu audytora o istotnych kwestiach związanych z badaniem sprawozdań finansowych w roku przeprowadzenia badania. W razie braku wskazania takich kwestii audytor będzie miał obowiązek jasno o tym poinformować.
2. Dodanie elementu do sprawozdania audytora dotyczącego informacji na temat niezależności audytora i jego doświadczenia, a także określenia zakresu odpowiedzialności i oceny innych informacji zamieszczonych w raportach rocznych zawierających sprawozdania finansowe i sprawozdanie audytora finansowego.
3. Zmianę słownictwa w zakresie opisu odpowiedzialności audytora związanej z jego zapewnieniem o tym, że sprawozdania finansowe są wolne od zniekształceń spowodowanych czy to błędem, czy oszustwem.

Podobnie Unia Europejska w *Green paper on audit policy* (EU, 2010) wskazywała na konieczność jasnego zdefiniowania, jakiego rodzaju informacje powinny być przekazywane użytkownikom sprawozdań audytorów finansowych w odniesieniu do prezentowanej opinii oraz uzyskanej przez audytora wiedzy. Oznacza to nie tylko chęć przyjrzenia się standardowemu modelowi sprawozdania audytora finansowego, ale także rozważenie możliwości dołączenia dodatkowych informacji na temat metodologii badania, polegających na wyjaśnieniu stopnia weryfikacji informacji zawartych w sprawozdaniu finansowym. Zgodnie z zapowiedzią w raporcie z 2010 r. Komisja Europejska przygotowała i opublikowała propozycje zmian w regulacjach zmierzające do zwiększenia zakresu informacji przekazywanych przez audytorów (EU, 2011).

Proponuje się, aby opinia audytora została rozszerzona o wyjaśnienia dotyczące metodologii badania, zwłaszcza w zakresie bezpośrednich sposobów weryfikacji składników majątkowych, oraz o określenie stopnia pośredniej weryfikacji na podstawie testów systemu kontroli wewnętrznej i *compliance*. W przypadku różnych proporcji między badaniem bezpośrednim a pośrednim w porównaniu z rokiem poprzednim audytor będzie musiał wyjaśnić przyczyny tych różnic. Zapisy wymagają także ujawnienia przyjętych założeń poziomu istotności, kluczowych obszarów ryzyka pojawienia się istotnych nieprawidłowości w sprawozdaniu finansowym oraz określenia, czy wykonane czynności rewizyjne były projektowane z myślą o wy-

kryciu oszustw. Audytor będzie także musiał podać powody swojej decyzji w przypadku wydania opinii z zastrzeżeniami, opinii negatywnej oraz odmowy udzielenia opinii. Będzie miał również obowiązek przygotowania osobnego, bardziej szczegółowego sprawozdania o badaniu przeprowadzonym na potrzeby komitetu audytu i zarządów badanych spółek.

Zagadnienia (samo)regulacji usług audytorskich

5.1. Podejścia do regulacji usług audytorskich w gospodarce rynkowej

Istota regulacji w literaturze przedmiotu wyjaśniana jest na gruncie wielu podejść (Dal Bo, 2006; Hirshleifer, 2008; Grajzl i Murrell, 2007; Hilary i Lennox, 2005; Stigler, 1971). W naukach ekonomicznych najczęściej istotę regulacji wyjaśnia część ekonomii zwana ekonomią regulacyjną. W ramach tego nurtu uznaje się, że występujące nieefektywności na wolnym rynku są podstawą do wprowadzenia regulacji, które mają na celu zapobieganie występującym nieefektywnościom, a tym samym mogą przyczynić się do zwiększenia dobrobytu społeczeństwa.

Można wyróżnić dwa podejścia do regulacji. Pierwsze to regulacja wprowadzana przez jednostki rządowe, drugie zaś polega na samoregulacji. Badacze wskazują, że gdy producent i konsument mają asymetryczną wiedzę o jakości produktu, regulacje mogą przyczynić się do wzrostu dobrobytu przez skłonienie producenta do dbania o jakość (Grajzl i Murrell, 2007, s. 523). W przypadku gdy ocena jakości wymaga specjalistycznej wiedzy, dostępnej tylko dla producenta, lepszym rozwiązaniem jest samoregulacja. Wtedy może ona zwiększyć zyski firmy oraz wpłynąć na zwiększenie dobrobytu także dzięki redukcji kosztów lobbingu ponoszonych przez konsumentów. Wybór między samoregulacją a regulacją jest postrzegany jako wybór między wiedzą ekspercką a niezależnością. Do głównych korzyści z samoregulacji należą (Grajzl i Murrell, 2007):

- wykorzystanie najlepszej wiedzy dotyczącej problemów przedmiotu regulacji,
- większa możliwość adaptacji do zmian,
- mniejsze koszty transakcyjne.

Do głównych wad samoregulacji zalicza się potencjalne zmniejszenie efektywności, spowodowane samolubnym zachowaniem się instytucji regulującej w procesie regulacyjnym (Grajzl i Murrell, 2007).

Interesujący model wykorzystywany do analizy regulacji grup zawodowych zaproponował w 1987 r. zespół badaczy w składzie: Puxty, Willmott, Cooper i Lowe (1987). Do podstawowych elementów modelu zaliczono zewnętrzne (państwowe) siły regulacyjne, rynek oraz presję społeczną samej grupy zawodowej. Uwzględniając powyższe elementy, w modelu wyróżniono cztery formy regulacji: liberalną (*liberalism*), stowarzyszeniową (*associationism*), korporacyjną (*corporatism*) i legalizmu (*legalism*). Liberalizm i legalizm to dwie skrajności, a między nimi znajdują się stowarzyszeniowość i korporacyjność (Puxty et al., 1987).

Liberalizm w analizie regulacji dotyczących audytorów zdefiniowany jest przez rynek na usługi audytorskie. Audyt finansowy rozumie się jako usługę, którą firmy zakupują na rynku, a jej celem jest zwiększenie wiarygodności sprawozdań finansowych, cena zaś za usługę stanowi funkcję postrzeganej przez kupującego wartości zwiększonej wiarygodności sprawozdań finansowych w wyniku audytu finansowego. Im większa jest postrzegana wiarygodność sprawozdań finansowych, tym wyższa jest cena za usługi audytorskie. Ceny za usługi mogą zatem rosnąć i być źródłem nieprzerwanych przychodów dla firmy audytorskiej. W tym ujęciu istotne stają się reputacja, postrzeganie wysokiej jakości usług oraz unikanie strat mogących powstać w wyniku ujawnienia nieprawidłowości zbadanych sprawozdań finansowych. Siły rynkowe wymuszają na audytorach dbanie o wysoką jakość standardów zarówno technicznych, jak i etycznych. Firmy audytorskie stosują standardy na zasadzie dobrowolności.

Regulacje w formie stowarzyszeniowej przyjmują formę pośrednią między regulacją przez rynek a regulacją przez państwo. W tej formie regulacji działania regulacyjne podejmowane są przez profesjonalne stowarzyszenia (instytuty), które reprezentują i dbają o interesy swoich członków. Członkostwo w stowarzyszeniu lub instytucji wynika przy tym raczej ze wspólnych ekonomicznych korzyści mających źródło w członkostwie niż z posiadania wspólnych wartości (Puxty et al., 1987, s. 284). Dzięki połączeniu wysiłków w ramach stowarzyszenia audytorzy finansowi uzyskują korzyści ekonomii skali w zakresie edukacji i egzaminów zawodowych oraz w zakresie tworzenia i promowania standardów. Udział w stowarzy-

szeniu pozwala członkom na promowanie i upowszechnianie wśród klientów wiedzy na temat wymagań stawianych przed audytorem. Samo stowarzyszenie jest zainteresowane budowaniem reputacji uczciwości i integralności, tak aby udział w stowarzyszeniu był sygnałem jakości. W tym celu stowarzyszenia określają trudne warunki wejścia, tworzą techniczne i etyczne standardy, nadzorują pracę swoich członków, a w razie niestosowania standardów technicznych lub/i etycznych nakładają kary lub wykreślają swoich członków z listy członkowskiej. Stowarzyszenia zawodowe w niektórych przypadkach nadzorowane są przez państwo i cieszą się przywilejami w zakresie określonych świadczonych przez nich usług.

W formie korporacyjnej państwo nie tylko pozwala na tworzenie stowarzyszeń zawodowych, ale także obudowuje je odpowiednim aparatem regulacyjnym. W tym sensie stowarzyszenie pomaga państwu we wdrożeniu odpowiedniej polityki i procedur. W formie korporacyjnej państwo przerzuca koszty regulacji działalności zawodowej na stowarzyszenie, a jednocześnie eliminuje konflikt dotyczący praktyk monopolistycznych z debaty publicznej. Stowarzyszenie godzi się na ograniczenia stawiane przez państwo, a jednocześnie na tworzenie i stosowanie standardów zawodowych. Członkowie stowarzyszenia zainteresowani są budową reputacji stowarzyszenia, uznając, że ich interes własny musi być skorelowany z interesem publicznym, aby utrzymać nadane im przywileje.

Charakterystyczną cechą legalizmu jest to, że państwo sprawuje funkcję regulacyjną, zgodnie z przepisami prawa. Najczęściej stosuje się tę formę regulacji w sytuacji, gdy siły rynkowe nie są w stanie powstrzymać działań prowadzących do transferu kosztów ekonomicznych do innych uczestników rynku wbrew ich woli (oszustwa finansowe). Innym przypadkiem zastosowania legalizmu do regulacji audytorów jest potrzeba zapewnienia równowagi w warunkach występowania asymetrii informacji, gdy jedna ze stron nie potrafi wymusić od drugiej strony dostarczenia wysokiej jakości informacji. W niektórych krajach Europy kontynentalnej legalizm był historycznie podstawowym sposobem regulacji.

Trudno szukać opisanych w modelu czystych form liberalizmu i legalizmu w praktyce życia gospodarczego. Jednocześnie postępujące procesy globalizacyjne oraz integracji ekonomicznej powodują zmniejszanie się różnic między różnymi formami regulacji. Autorzy modelu zauważali jednak, że w poszczególnych krajach można

wskazać dominujące formy regulacji. Na przykład w Polsce forma regulacji audytu finansowego jest zbliżona do korporacyjności i legalizmu, a w USA do formy pośredniej między stowarzyszeniową a legalizmem. Warto także zauważyć, że dominująca forma regulacji w danym kraju jest pochodną wielu czynników, do których zaliczamy m.in.: historię gospodarczą danej kraju, prestiż zawodu księgowego, stopień kontroli korporacji oraz działalności gospodarczej (Baker et al., 2013).

5.2. Ustawa SOX jako pierwowzór zmian regulacyjnych audytu finansowego

Ustawa Sarbannes–Oxley (SOX) z 2002 r. była odpowiedzią rządu federalnego USA na nieprawidłowości finansowe w firmach takich jak Enron, WorldCom czy Tyco, które okazały się początkiem skandali finansowych. Celem ustawy było zwiększenie zaufania użytkowników informacji finansowej do sprawozdań finansowych przez skoncentrowanie się głównie na praktykach dotyczących ładu korporacyjnego (zwłaszcza zwiększenia roli komitetu audytu) oraz lepszego uregulowania amerykańskiego rynku papierów wartościowych. W szczególności ustawa SOX miała na celu zwiększenie nadzoru nad rynkiem finansowym oraz pośrednikami działającymi na tym rynku. Wiele innych krajów po ujawnieniu skandali w USA skorzystało z doświadczeń SOX i dokonało zmian w zasadach ładu korporacyjnego oraz w nadzorze nad profesją audytorów zewnętrznych.

Zgodnie z ustawą z 1934 r. (*The Securities and Exchange Act of 1934*) to Komisja Papierów Wartościowych (SEC) była odpowiedzialna za stanowienie standardów zarówno rachunkowości, jak i audytu finansowego. SEC pozwoliła na samoregulację profesji księgowych i audytorów oraz stanowienie odpowiednich standardów przez American Institute of Certified Public Accountants (AICPA). Ustawa SOX powierza nadzór nad profesją księgowych audytorów oraz zadaniami związanymi ze stanowieniem standardów audytu organowi rządowemu Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB). Te zmiany dały początek kolejnym regulacjom. SEC wraz z PCAOB wydały nowe regulacje zmierzające do poprawy systemu ładu korporacyjnego spółek zaufania publicz-

nego. SEC wydała także nowe regulacje mające na celu zapewnienie, że spółki zaufania publicznego wdrożyły rozwiązania narzucone przez SOX i SEC.

Ustawa SOX weszła w życie 15 listopada 2004 r. i początkowo podlegały jej przede wszystkim spółki giełdowe o kapitalizacji powyżej 75 mln USD, lecz po zmianach w 2005 r. zalicza się do nich również mniejsze spółki, które są notowane na amerykańskich giełdach. Dodatkowo został wprowadzony obowiązek przestrzegania ustawy SOX przez lokalne oddziały koncernów wywodzących się z USA, działające na terenie innych krajów.

Tabela 5.1. Rys historyczny na rozwój regulacji w zakresie audytu w Stanach Zjednoczonych

Rok	Akt prawny	Najważniejsze postanowienia w zakresie audytu finansowego
1934	<i>The Securities and Exchange Act of 1934</i>	Komisja Papierów Wartościowych (SEC) odpowiedzialna za stanowienie standardów audytu finansowego SEC powierza zadanie opracowywania standardów audytu finansowego prywatnej organizacji AICPA, zrzeszającej audytorów finansowych
2004	Ustawa SOX	Powołanie PCAOB, której zadaniem jest nadzór nad profesją audytorów finansowych oraz stanowienie standardów audytu finansowego dla audytorów badających spółki zainteresowania publicznego

Źródło: opracowanie własne.

Ustawa SOX jest aktem prawnym składającym się z 11 rozdziałów, które opisują szeroki zakres zagadnień. Głównym celem, zgodnie z jej zapisem, jest ochrona inwestorów poprzez poprawienie prawidłowości i rzetelności systemu sprawozdawczości finansowej spółek, zgodnie z prawem dotyczącym papierów wartościowych. Równie ważnymi celami ustawy są poprawa ładu korporacyjnego oraz zwiększenie nadzoru nad audytorami.

Tabela 5.2. Struktura ustawy SOX

RAPORTOWANIE Poprawa jakości i ujawnienia	ROLE Wzmocnienie <i>corporate governance</i>	POSTĘPOWANIE Zwiększenie odpowiedzialności za wynik	PRZEPISY WYKONAWCZE Zwiększony nadзор	KARY	RELACJE Wzmocnienie niezależności audytora
Sekcja 302 – oświadczenia kierownictwa m.in. odnośnie do procedur ujawnienia informacji, kontroli wewnętrznej oraz oszustw w spółce	Sekcja 204 – Prawa komunikacji pomiędzy audytorem a komitetem audytu. Audytor musi składać sprawozdanie komitetowi audytu na temat najistotniejszych zasad i praktyk w spółce, alternatywnych reguł, ogólnie akceptowanych zasad księgowości omawianych z kierownictwem oraz wszystkich istotnych informacji wymienionych w formie pisemnej pomiędzy audytorem i kierownictwem	Sekcja 303 – Wywieranie wpływu na niezależnego audytora, wymuszanie na nim jakichkolwiek działań, manipulowanie nim lub wprowadzanie go w błąd w sposób nieuczciwy, aby przedstawić sprawozdania finansowe zawierające istotne błędy, jest niezgodne z prawem	Sekcje 102 – Niezarejestrowane firmy audytorskie nie mogą sporządzać i wydawać raportów dla spółek publicznych	Sekcje 304 – Utrata premii lub zysków ze sprzedaży papierów wartościowych przez CEO i CFO w przypadku, gdy ponowne przedstawienie informacji finansowych spowodowane jest istotną niezgodnością z ustawą	Sekcja 201 – Zakaz świadczenia przez zarejestrowane podmioty uprawnione do badania 9 rodzajów usług

RAPORTOWANIE Poprawa jakości i ujawnienia	ROLE Wzmocnienie <i>corporate governance</i>	POSTĘPOWANIE Zwiększenie odpowiedzialności za wynik	PRZEPISY WYKONAWCZE Zwiększony nadzór	KARY	RELACJE Wzmocnienie niezależności audytora
Seksja 401 – Wymóg ujawnienia istotnych transakcji i zobowiązań pozabilansowych, zasady dotyczące informacji finansowych <i>pro forma</i>	Seksja 301 – Komitet audytu jest bezpośrednio odpowiedzialny za wybór i nadzór nad audytorami zewnętrznymi Komitet audytu składa się wyłącznie z niezależnych członków Komitet audytu ma prawo do zatrudniania doradców	Seksja 403 – Wymóg szybkiego ujawnienia transakcji dotyczących instrumentów kapitałowych w przypadku posiadania więcej niż 10% udziałów	Seksja 104 – PCAOB uprawniona jest do kontrolowania zarejestrowanych podmiotów	Seksja 906 – Ostrzeższe kary dla CEO/CFO, którzy dokonują oświadczenia na temat zawartości sprawozdań finansowych w złej wierze	Seksja 202 – Komitet audytu musi zatwierdzić zakres wszystkich usług świadczonych przez badającego sprawozdania finansowe
Seksja 404 – Kierownictwo jest odpowiedzialne za przepracowanie rocznego przeglądu skuteczności kontroli wewnętrznej nad sprawozdawczością finansową Audytor wewnętrzny jest odpowiedzialny za poświadczenie oceny kierownictwa dotyczącej efektywności	Seksja 402 – Spółki nie mogą udzielać pożyczek dyrektorom ani kierownikom (ani bezpośrednio, ani przez spółki zależne)	Seksja 406 – Kodeks etyczny dla członków kierownictwa finansowego wyższego szczebla oraz ujawnienie zmian w takim kodeksie	Seksja 408 – Uprawnienia SEC do przeglądu ujawnień spółek giełdowych, zwłaszcza podmiotów o największej kapitalizacji giełdowej, gdy zmiany cen akcji odbiegają znacznie od fluktuacji cen innych emitentów itp.	Seksja 1102 – Odpowiedzialność karna w przypadku zmiany, ukrywania zapisów lub dokumentacji w celu utrudnienia oficjalnego dochodzenia Odpowiedzialność karna za sprowadzenie i opóźnianie oficjalnego dochodzenia	Seksja 203 – Partner prowadzący audyt i partner odpowiedzialny za przegląd audytu muszą być zastępowani przynajmniej w okresach pięcioletnich

kontroli wewnętrznej w spółce	Sekcja 409 – Ujawnienie istotnych „nagłych i bieżących” zmian w sytuacji i wynikach finansowych spółek	Sekcja 407 – Spółka musi ujawnić, czy w skład komitetu audytu wchodzi ekspert finansowy	Sekcja 806 – Ochrona „informatorów” (nie można ich zwalniać, zastraszać, nękać, degradować, dyskryminować)	Sekcja 906 – Okresowe oświadczenia stwierdzające, że informacje finansowe są zgodne z <i>Exchange Act</i> i rzetelnie prezentują sytuację oraz wyznik finansowy spółki	nia lub wpływianie na niego	Sekcja 105 i 802 – Ostrzeższe kary dla audytorów. Brak współpracy przy dochodzeniu i dostarczaniu dowodów może spowodować zawieszenie audytora i/lub zarejestrowanej firmy świadczącej usługi audytu	Sekcja 206 – Firma audytorska nie może świadczyć żadnych usług audytowych, jeżeli prezes spółki, dyrektor finansowy, kontroler, główny księgowy albo inna osoba na zbliżonym stanowisku była zatrudniona w firmie audytorskiej i uczestniczyła w audycie w roku bezpośrednio poprzedzającym rozpoczęcie audytu
-------------------------------	---	--	---	---	-----------------------------	---	---

Źródło: I. Cieślak, D. Dobija (2013), *Instytucjonalizacja zasad etycznych jako narzędzie budowania wiarygodności i zaufania publicznego do zawodu biegłego rewidenta*, „Prakseologia”, vol. 154, s. 153.

Ustawę SOX można podzielić na następujące obszary:

- raportowanie – formalna ocena funkcjonowania procedur kontrolnych przez zarząd,
- role – umocnienie zasad ładu korporacyjnego,
- postępowanie – wprowadzenie kodeksów etycznych dla członków kierownictwa finansowego zasiadających na wyższych szczeblach oraz ochrona osób dostarczających informacje o wykrytych nieprawidłowościach,
- przepisy wykonawcze – powołanie do życia PCAOB w celu wypełnienia nadzoru nad przestrzeganiem przepisów ustawy, wprowadzenie kontroli w firmach audytorskich, wzmocnienie nadzoru SEC (Komisji Papierów Wartościowych) nad zasadami odpowiedzialności prawników,
- kary – zwiększenie sankcji w ramach kodeksu karnego za fałszowanie dokumentów oraz nieprawdziwe poświadczanie zgodności z wymogami ustawy SOX,
- relacje spółki z audytorem – określenie, które usługi nie mogą być świadczone przez audytorów, wskazanie działań audytorów, które muszą być zaakceptowane przez komitet audytu.

Każdy z tych obszarów składa się z sekcji. Sekcje natomiast dokładniej określają wymogi, przepisy i innego rodzaju relacje.

Poniżej zaprezentowane będą bardziej szczegółowo przyjęte rozwiązania dotyczące bezpośrednio lub pośrednio audytu finansowego.

Komitet audytu

Zapisy ustawy SOX zwiększyły odpowiedzialność komitetów audytu za monitorowanie i nadzór nad procesem sprawozdawczości finansowej. Oczekuje się, że członkowie komitetu audytu będą mieć zaawansowaną wiedzę z zakresu sprawozdawczości finansowej, będą bardziej niezależni od zarządzających oraz przyjmą większą odpowiedzialność za współpracę z audytorem zewnętrznym. Ustawa SOX wymaga także, aby zarząd firmy, jej dyrektor wykonawczy (CEO) oraz dyrektor finansowy (CFO) ponosili większą odpowiedzialność za proces sprawozdawczości finansowej oraz kontroli wewnętrznej

zarządzanego przez nich przedsiębiorstwa. W ustawie SOX przywiązuje się też dużą wagę do etycznego zachowania zarządzających.

Ustawa SOX zobowiązuje spółki zaufania publicznego do powołania komitetu audytu. Zgodnie z zapisami ustawy komitet audytu:

- jest bezpośrednio odpowiedzialny za zatrudnianie i nadzór nad audytorem zewnętrznym przeprowadzającym badanie u emitenta. Audytor zewnętrzny, zgodnie z zapisami ustawy, raportuje bezpośrednio do komitetu audytu,
- członkowie komitetu są członkami rady dyrektorów¹ i powinni mieć status niezależnego członka rady,
- powinien określić procedury związane ze zgłaszaniem i dalszym procedowaniem skarg otrzymywanych od emitenta w związku z prowadzeniem ksiąg rachunkowych, kontroli wewnętrznej, audytu zewnętrznego oraz procedur *whistleblowing* w odniesieniu do zagadnień dotyczących rachunkowości i audytu zewnętrznego,
- powinien mieć możliwość zatrudnienia niezależnych doradców, gdy uzna to za potrzebne do wykonywania zadań.

Zgodnie z postanowieniami zawartymi w SOX (art. 407a) w skład komitetu audytu powinien wchodzić co najmniej jeden ekspert z zakresu finansów. Podstawą stwierdzenia, że dany członek komitetu może być uznany za takiego eksperta, jest ocena jego wykształcenia i doświadczenia. Oczekuje się, że ekspert z zakresu finansów będzie rozumiał amerykańskie standardy rachunkowości (GAAP) oraz sprawozdania finansowe. Oprócz tego oczekuje się, aby ekspert finansowy miał doświadczenie w przygotowywaniu sprawozdań finansowych lub też ich audytu w spółkach porównywalnych do tej, w której jest członkiem komitetu audytu, doświadczenie w stosowaniu standardów rachunkowości w odniesieniu do transakcji uznaniowych, doświadczenie w narzędziach kontroli wewnętrznej oraz zrozumienie funkcji komitetu audytu.

Artykuł 101a ustawy SOX powołuje Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB) – niezależną, niezyskową organizację, której rolą jest nadzór nad audytem finansowym w spółkach zaufania publicznego. PCAOB ma uprawnienia do działań regulacyjnych,

¹ W modelu amerykańskim praktykowany jest jednostopniowy model rady dyrektorów.

śledczych i egzekwujących w zakresie nadzoru nad firmami audytorskimi oraz dyscyplinowania audytorów do zapewniania wysokiej jakości świadczonych przez nich usług. W przypadku firm audytorskich PCAOB zgodnie z artykułem 101c: (a) prowadzi rejestr firm audytorskich badających spółki zaufania publicznego, (b) przeprowadza inspekcje w tych firmach, (c) przeprowadza dochodzenia i postępowania dyscyplinarne, a w uzasadnionych przypadkach określa sankcje nałożone na firmę audytorską lub jej partnerów.

Powołanie do życia PCAOB

PCAOB powierzono także zadanie stanowienia standardów, które wcześniej, zgodnie z tradycją, było przypisane Radzie ds. Standardów Auditingu (AICPA). AICPA w dalszym ciągu będzie się zajmować rozwojem standardów audytu finansowego na potrzeby badania w innych spółkach niż spółki zaufania publicznego. Początkowo PCAOB zaadaptowała jako tymczasowe standardy audytu te wypracowane przez AICPA. Obecnie komisja przystosowała 16 własnych standardów, które zostały zatwierdzone przez Komisję Papierów Wartościowych.

W przypadku standardów rachunkowości SOX określono, że to SEC wyznaczy organizację, do której zadań będzie należało stanowienie standardów rachunkowości. Zgodnie z tym postanowieniem SEC zdecydował, że będzie za to odpowiedzialna FASB (Financial Accounting Standard Board).

Niezależność audytorów

Ustawa SOX reguluje istotne aspekty niezależności audytora: (1) ograniczenie możliwości świadczenia usług pozaaudytorskich, (2) dokonywanie niezależnego (profesjonalnego) osądu oraz (3) raportowanie do komitetu audytu.

Zgodnie z artykułem 201a ustawy SOX firmy audytorskie nie mogą świadczyć wielu usług na rzecz swoich klientów. Zalicza się do nich m.in.: prowadzenie ksiąg rachunkowych, projektowanie i wdrażanie systemu informacji finansowej, usługi wyceny, usługi aktuarialne, zlecone im usługi w zakresie kontroli wewnętrznej, usługi zarząd-

cze oraz w zakresie zasobów ludzkich, usługi brokerskie lub dilerskie w zakresie decyzji inwestycyjnych oraz doradztwo w zakresie usług bankowych. Ponadto komitet audytu musi z wyprzedzeniem zaakceptować wszystkie dodatkowe usługi świadczone przez audytora na rzecz firmy.

Wynikający z art. 203 obowiązek rotacji partnerów prowadzących badanie w firmie co pięć lat powinien być analizowany w kontekście podejmowania przez audytorów profesjonalnych osądów. Zakłada się bowiem, że audytor, wraz z upływem czasu, traci możliwość profesjonalnego osądu, a zatem atrybuty postawy, która sprzyja zadawaniu pytań i krytycznej ocenie materiału dowodowego zebranego podczas badania. Ustawa SOX (Sec. 206) nie pozwala także na przeprowadzanie badania w spółkach, w których zatrudniono byłego pracownika firmy audytorskiej na stanowisku dyrektora zarządzającego, controllera, dyrektora finansowego, głównego księgowego lub na innym równoważnym stanowisku. W tym przypadku zakłada się, że trudno będzie audytorowi kwestionować działania swojego wcześniejszego kolegi.

Ustawa SOX określa zakres informacji, które audytor powinien przedkładać komitetowi audytu. Są to:

- istotne polityki i praktyki rachunkowości, które mają być wykorzystywane przez spółkę,
- możliwości alternatywnego ujęcia transakcji finansowych dyskutowane z zarządem, konsekwencje wykorzystania alternatywnego ujęcia transakcji finansowej oraz preferencje odnoszące się do sposobu ujęcia transakcji analizowanej przez audytora,
- informacje o innych dyskusjach prowadzonych z zarządem w formie pisemnej, takie jak np. list do zarządu.

Zakres komunikacji audytora z komitetem audytu jest także przedmiotem standardu wydanego przez PCAOB pt. *Auditing Standard No. 16. Communication with Audit Committees* (2012).

5.3. Rozwój regulacji dotyczących usług audytorskich w Unii Europejskiej – perspektywa historyczna

Zaangażowanie Unii Europejskiej w obszarze rewizji finansowej można uznać za długotrwałe. Intensywność prac rosła wraz z upływem czasu i kolejnymi doświadczeniami potwierdzającymi nieefektywność istniejących rozwiązań. Analizując rozwój regulacji, można wyodrębnić trzy główne okresy, graficznie przedstawione w tabeli 5.3.

Tabela 5.3. Zestawienie regulacji unijnych dotyczących biegłych rewidentów

	Rok	Tytuł	Numer dokumentu
Okres przed ujawnieniem skandalu ENRON	1978	IV Dyrektywa UE	(78/660/EEC)
	1983	VII Dyrektywa UE	(83/349/EEC)
	1984	VIII Dyrektywa UE	(84/253/EEC)
	1996	<i>Green paper. The role, the position and the liability of the statutory auditing within the European Union</i>	COM(96) 338
	1998	<i>The statutory audit in the European Union: The way forward</i>	(98/C 143/03)
	2000	<i>Commission recommendation of 15 November 2000 on quality assurance for the statutory audit in the European Union: Minimum requirement</i>	C(2000) 3304 (2001/256/EC)
Odpowiedź na ujawnione skandale w 2002 r.	2002	<i>A recommendation on statutory auditors' independence in the EU</i>	OJ No. L 191, 19.07.2002
	2003	<i>Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Reinforcing the statutory audit in the EU</i>	COM(2003) 286 final
	2006	<i>Reinforcing the statutory audit in the European Union</i>	(2006/43/UE)

Okres po ujawnieniu się kryzysu 2008+	2008	<i>Commission staff working document commission recommendation concerning the limitation of the civil liability of statutory auditors and audit firms</i>	SEC(2008) 1975
	2008	Zalecenie Komisji w sprawie zewnętrznego zapewniania jakości dla biegłych rewidentów i firm audytorskich dokonujących audytu jednostek interesu publicznego	C(2008) 1721, (2008/362/WE)
	2010	<i>Zielona Księga: Polityka badania sprawozdań finansowych: lekcje wyciągnięte z kryzysu</i>	COM(2010) 561 wersja ostateczna
	2011	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie szczegółowych wymogów dotyczących ustawowych badań sprawozdań finansowych jednostek interesu publicznego	2011/0359 (COD)

Źródło: opracowanie własne.

Regulacje Unii Europejskiej przed 2002 rokiem

Biegli rewidenci byli przedmiotem zainteresowania Komisji Europejskiej na długo przed ujawnionymi skandalami z lat 2002–2004. Obszary szczególnego zainteresowania w tym okresie to:

- system zapewnienia jakości świadczonych usług,
- standardy rewizji finansowej,
- niezależność audytora.

Już w 1979 r. (78/660/EEC) IV Dyrektywa określała obowiązek badania sprawozdań finansowych przez przynajmniej jednego audytora (art. 51.1(a)). Siódma Dyrektywa EU rozszerzała obowiązek badania sprawozdań finansowych na skonsolidowane sprawozdania (83/349/EEC), podczas gdy VIII Dyrektywa (84/253/EEC) dotyczyła samych biegłych rewidentów. Wymienione dyrektywy były uważane za istotne dla stworzenia „wspólnego rynku” Unii Europejskiej.

W latach 90. Unia Europejska podtrzymywała swoje zainteresowanie rewizją finansową, do czego impulsem były pojawiająca się krytyka zachowania i działań biegłych rewidentów oraz ujawnione

w tamtym okresie skandale finansowe (np. Poly Peck International). Głównym przedmiotem zainteresowania stała się koncepcja niezależności audytora. W 1996 r. Komisja Europejska opublikowała *Green paper* (<http://europa.eu/documentation/official-docs/green-papers>) na temat roli, pozycji i odpowiedzialności biegłych rewidentów w Unii Europejskiej. W omawianym dokumencie podjęto próbę zdefiniowania, czym jest badanie audytora, konfrontując rozumienie audytu przez biegłych i użytkowników informacji finansowej. Dokument zawierał też zapisy o potrzebie doskonalenia zawodowego biegłych rewidentów oraz zwracał uwagę na konieczność zdefiniowania ich niezależności. W części dotyczącej pozycji audytora w organizacji w dokumencie zwrócono uwagę, że badanie sprawozdań finansowych jest ważnym elementem ładu korporacyjnego, a celem biegłych rewidentów jest opracowanie raportu dla akcjonariuszy o sprawozdaniach przygotowanych przez zarządzających. Komitet audytu miał być mechanizmem wzmacniającym niezależność audytora oraz zarządzających. W dokumencie zwrócono także uwagę na istotę i znaczenie kontroli wewnętrznej w organizacji. Wskazywano również na potrzebę nadzoru nad biegłymi rewidentami w celu zapewnienia świadczenia wysokiej jakości usług i sugerowano możliwość wprowadzenia Międzynarodowych Standardów Auditingu jako jednolitego zbioru standardów dla biegłych rewidentów działających na terenie Unii Europejskiej.

Green paper stał się podstawą szerokiej dyskusji na temat potrzeby harmonizacji i koordynacji działań w zakresie zapewnienia statusu audytora i wysokiej jakości usług świadczonych przez firmy audytorskie. Rezultatem tej dyskusji oraz podjętych działań był komunikat *The Statutory Audit in the European Union: The Way Forward* (OJ No. C 143, 8.05.1998). Zaproponowano w nim utworzenie Europejskiej Komisji ds. Audytu, w której udział wzięliby przedstawiciele państw członkowskich i organizacji biegłych rewidentów oraz samorządu kontrolerów wewnętrznych. Do głównych zadań komisji należałyby następujące działania:

- dokonanie przeglądu istniejących standardów audytu finansowego i ich analiza w kontekście ich aplikacji w Unii Europejskiej,
- analiza systemów monitorujących jakość usług świadczonych przez biegłych rewidentów,
- analiza podstawowych zasad określających „niezależność”, stosowanych przez księgowych na terenie Unii Europejskiej.

W dokumencie potwierdzono także potrzebę spojrzenia na audyt finansowy jako ważny element systemu ładu korporacyjnego oraz konieczność instytucjonalizacji kontroli wewnętrznej.

W wyniku prac Komisji ds. Audytu w 2000 r. Komisja Europejska opublikowała rekomendacje dotyczące zapewnienia jakości świadczonych usług audytorskich (*Quality Assurance for the Statutory Auditor in the EU*). Rekomendacje zawierały zapis dotyczący konieczności monitorowania jakości usług świadczonych przez biegłych rewidentów oraz zapewnienia adekwatnego poziomu nadzoru publicznego. Komisja zalecała także publikowanie rezultatów przeprowadzonych kontroli systemu zapewnienia jakości świadczonych usług.

Ujawnienie skandalu w firmie Enron i roli, jaką odegrali w nim biegli rewidentzi firmy audytorskiej Arthur Andersen, niezależność biegłych rewidentów, ich kompetencje oraz ogólne zasady etyczne zawodu audytora stały się przedmiotem zainteresowania publicznego. Bezpośrednią reakcją na ujawnione nieprawidłowości było opracowanie ustawy SOX w USA oraz formalnego dokumentu regulującego w Unii Europejskiej, dotyczącego niezależności audytora, pt. *Recommendation on Statutory Auditors' Independence in EU* (OJ No. L 191, 19.07.2002). Jednocześnie Komisja Europejska wciąż badała możliwość wdrożenia IAS w krajach członkowskich UE.

Już w 2003 r. Komisja Europejska przygotowała dla Parlamentu Europejskiego dokument pt. *Reinforcing the statutory audit in the EU* (COM(2003) 286 final), w którym zaproponowano zmiany w VIII Dyrektywie jako podstawie prawnej dla biegłych rewidentów działających na terenie UE. W dokumencie zapowiedziano także utworzenie komisji, która zajmie się regulacjami dotyczącymi rewizji finansowej, uznanie Międzynarodowych Standardów Auditingu jako obowiązujących w rewizji finansowej w UE od 2005 r., wzmocnienie nadzoru publicznego nad biegłymi rewidentami oraz wzmocnienie roli komitetów audytu i nadzoru nad kontrolą wewnętrzną w spółkach publicznych. Do innych kwestii poruszanych w dokumencie należały: propozycja przygotowania kodu etycznego dla audytorów, modyfikacja definicji niezależności, funkcjonowanie systemów nadzoru jakości, włączenie do dyrektywy zapisu o konieczności ustawicznego kształcenia się biegłych rewidentów, stosowanie sankcji wobec biegłych rewidentów oraz transparentność firm audytorskich i ich sieci. Komisja Europejska proponowała także analizę kwestii odpowiedzialności audytora. Podsumowanie dyskusji, która odbyła się w Parlamencie Europejskim, zostało za-

prezentowanie w dokumencie pt. *Communication from the Commission on the Statutory Audit in the European Union: The Way Forward* (98/C 143/03).

Rezultatem dyskusji była poprawiona dyrektywa 2006/43/WE z 27 maja 2006 r., która zawierała wszystkie wcześniej przedstawiane aspekty związane z rynkiem usług audytorskich i pracą audytora. W dyrektywie przywiązuje się dużą wagę do kształcenia audytora, którego wiedza teoretyczna powinna być uzupełniana wiedzą praktyczną i ciągle rozwijana w procesie ustawicznego kształcenia. Dyrektywa wprowadza zapisy związane z prowadzeniem rejestru biegłych rewidentów i wzajemnym uznawaniem kwalifikacji audytora między krajami członkowskimi. W dyrektywie pojawiły się też zapisy dotyczące etyki zawodowej, niezależności, obiektywizmu, poufności i tajemnicy zawodowej. Najistotniejszą jednak zmianą w regulacjach było wprowadzenie zapowiadanych już w 2003 r. zapisów o obowiązku stosowania międzynarodowych standardów rewizji finansowej jako podstawy do prowadzenia badania sprawozdań finansowych oraz regulacji dotyczących sprawowania nadzoru publicznego nad rewizją finansową. Dyrektywa regulowała również elementy związane z reformami ładu korporacyjnego mające wpływ na biegłych rewidentów, a mianowicie kwestie związane z komite-tem audytu, w kwestii niezależności natomiast wprowadzała obowiązek rotacji kluczowego audytora (a nie firmy audytorskiej) co siedem lat.

Wdrożenie poprawionej VIII Dyrektywy stało się długotrwałym procesem na poziomie poszczególnych krajów członkowskich, szczególnie w zakresie wprowadzenia międzynarodowych standardów rewizji finansowej. Humphrey et al. (2011) podkreślają w tym kontekście, że promotorem międzynarodowych standardów rachunkowości jest jednostka sektora prywatnego. Przeprowadzone i sfinansowane przez UE badania pokazują duże wsparcie ze strony stowarzyszeń audytorów finansowych we wprowadzaniu Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej (Quick, 2012).

W 2008 r. komisja wydała dwie rekomendacje. Pierwsza dotyczyła kontroli zewnętrznej nad biegłymi rewidentami oraz nadzoru publicznego (EU, 2008, 2008/362/EC), druga zaś powracała do tematu ograniczenia odpowiedzialności cywilnej biegłych rewidentów oraz firm audytorskich (EU, 2008, SEC(2008)1974). Zalecenia komisji dotyczące ograniczenia odpowiedzialności cywilnej biegłych rewidentów oraz firm audytorskich mają na celu poprawienie sytuacji

cji na rynku usług audytorskich po obu stronach – podaży i popytu. Z jednej strony spółki powinny mieć możliwość wyboru biegłych rewidentów odpowiednio do swoich potrzeb i za rozsądną cenę, z drugiej zaś – istotną sprawą jest możliwość wydania opinii biegłego na podstawie badania ksiąg organizacji o wysokiej jakości.

Dokument wskazuje na zbytne uzależnienie rynku usług audytorskich od czterech największych firm (sieci) audytorskich i na wysokie ryzyko, a co za tym idzie – dużą odpowiedzialność związaną z wykonywaniem zawodu audytora, co z kolei wywołuje niechęć małych podmiotów do podejmowania wyzwania związanego z badaniem ksiąg spółek zainteresowania publicznego. Dokument zawiera propozycje działań w zakresie odpowiedzialności cywilnej biegłych rewidentów. Są to:

- brak działań ze strony UE,
- ustanowienie wymogu opłacania ubezpieczenia audytora od odpowiedzialności zawodowej przez inwestorów lub spółki,
- ograniczenie ryzyka biegłych rewidentów przez wyłączenie z działalności audytorskiej określonych zadań wiążących się z ryzykiem na podstawie norm międzynarodowych (bezpieczna przystań),
- ujednoczenie systemu odpowiedzialności przez ustanowienie maksymalnej, ustanowionej odgórnie kwoty,
- ujednoczenie systemu odpowiedzialności na podstawie odpowiedzialności proporcjonalnej,
- pozwolenie państwom członkowskim na wybranie odpowiedniej metody ograniczenia odpowiedzialności biegłych rewidentów.

Wydaje się, że temat ograniczenia odpowiedzialności wciąż pozostaje w agendzie Komisji Europejskiej, choć nie znalazło to do tej pory odzwierciedlenia w kolejnych dokumentach publikowanych przez UE.

Kolejny kryzys w gospodarce, który rozpoczął się w 2008 r., wywołał nową dyskusję o roli systemu bankowego, funduszy inwestycyjnych, zwłaszcza hedgingowych, czy też agencji ratingowych w zapewnianiu stabilności gospodarczej. Wpływ rachunkowości i auditingu na wywołany kryzys jest w tym przypadku mniej podkreślany. Jednocześnie postrzega się rewizję finansową jako jeden z elementów gwarantujących stabilność finansową (oprócz właściwego nadzoru nad systemem ładu korporacyjnego).

Komisja Europejska przygotowała dokument zatytułowany *Zielona Księga: Polityka badania sprawozdań finansowych: lekcje wyciągnięte z kryzysu* (EU, COM(2010) 284 final), który miał zapoczątkować dyskusję na temat rynku usług audytowych, regulacji dotyczącej audytu oraz praktycznych aspektów rewizji finansowej.

W zakresie regulacji związanych z audytem finansowym dokument ten zawiera uwagi odnośnie propozycji modyfikacji istniejących zapisów lub nowych regulacji dotyczących obowiązkowej rotacji audytorów, świadczenia dodatkowych usług przez firmy audytorskie, prowadzenia wspólnych usług audytorskich, zarządzania i nadzoru nad firmami audytorskimi oraz zmiany w sprawowaniu nadzoru publicznego nad firmami audytorskimi. Wydaje się, że najważniejszym w tej grupie zagadnieniem są zapisy dotyczące zapewnienia niezależności audytora.

W kolejnej części w dokumencie poruszono zagadnienia związane z istnieniem rynku usług audytowych i koncentracją na tym rynku. Omawiane zagadnienia dotyczą istnienia rynku usług audytowych oraz możliwych negatywnych konsekwencji wyborów dokonywanych przez spółki zainteresowania publicznego oraz możliwości rozwoju dodatkowych usług atestacyjnych i certyfikujących.

W obszarze praktyki audytu dokument wskazuje potrzebę działań, które kładą większy nacisk na weryfikację merytoryczną (*substantive verification*) składników bilansu majątkowego, a mniejszy na funkcjonowanie systemów kontroli wewnętrznej (*compliance and system work*; EU, 2010, s. 7). Podkreśla także wagę aktywnej postawy w kwestionowaniu założeń przyjętych przez zarządzających oraz konieczność stosowania „zawodowego sceptycyzmu”. Dokument wskazuje też na możliwości uwzględnienia większej ilości informacji zweryfikowanych przez audytora, wprowadzając ich podział na bezpośrednio zweryfikowane i pośrednio zweryfikowane. Omawia się w nim także sytuację rynku usług audytorskich i możliwość utworzenia wspólnego rynku na usługi audytu oraz wskazuje na konieczność uproszczenia reguł na potrzeby MŚP i potrzebę koordynacji nadzoru nad globalnymi firmami audytorskimi.

Zwykle opublikowanie *Zielonej Księgi* w Unii Europejskiej jest początkiem prac nad przygotowaniem propozycji regulacji, które są zawarte w tzw. *Białej Księdze*. Taki dokument został już przygotowany i upowszechniony w 2011 r. pt. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and the Council on specific requirements regarding audit of public-interest entities* (COM(2011) 779/3). Wszystkie

trzy wyżej wymieniane obszary tematyczne zostały ujęte w formie zapisów regulacyjnych. W kwestii praktyki audytu dokument zawiera zapisy dotyczące: niezależności i unikania konfliktów interesu, poufności i zachowania zawodowej dyskrecji, wykonywania czynności rewizji finansowej oraz opinii audytora.

Bardzo interesujące są zapisy na temat opinii audytora. Proponuje się, aby została ona rozszerzona o wyjaśnienia dotyczące metodologii badania, zwłaszcza w zakresie bezpośrednich sposobów weryfikacji składników majątkowych oraz określenia stopnia pośredniej weryfikacji na podstawie testów systemu kontroli wewnętrznej i *compliance*. W przypadku różnych proporcji między badaniem bezpośrednim a pośrednim w porównaniu z rokiem poprzednim audytor będzie musiał wyjaśnić przyczyny tych różnic. Zapisy wymagają także ujawnienia przyjętych założeń poziomu istotności, kluczowych obszarów ryzyka pojawienia się istotnych nieprawidłowości w sprawozdaniu finansowym i określenia, czy wykonane czynności rewizyjne były projektowane z myślą o wykryciu oszustw. Audytor będzie także musiał podać powody swojej decyzji w przypadku wydania opinii z zastrzeżeniami, opinii negatywnej oraz odmowy udzielenia opinii. Będzie miał również obowiązek przygotowania osobnego, bardziej szczegółowego sprawozdania o przeprowadzonym badaniu na potrzeby komitetu audytu i zarządów badanych spółek.

Dokument zawiera istotne zapisy dotyczące przejrzystości firm audytorskich. Pomimo że firmy audytorskie już teraz przygotowują raport z przejrzystości, *Biała Księga* zobowiązuje audytorów do ujawnienia danych finansowych, w tym informacji o całkowitych osiągniętych przychodach, oraz w rozbiciu na przychody osiągnięte od spółek zainteresowania publicznego, pozostałych spółek oraz za świadczenie pozostałych usług. Informacje finansowe firmy audytorskiej będą uzupełniane sprawozdaniem o stosowanych zasadach ładu korporacyjnego w firmie.

Propozycja regulacji zawiera także zapisy dotyczące kompetencji członków komitetu audytu. Zakłada się, że w skład komitetu audytu powinni wchodzić niezależni członkowie, przy czym co najmniej jeden powinien mieć doświadczenie oraz wiedzę z zakresu audytu, a drugi z dziedziny rachunkowości lub/i audytu.

Ostatnia grupa zapisów dotyczy nadzoru nad audytorami i firmami audytorskimi. Dokument określa zadania jednostek nadzorujących funkcjonowanie rynku usług audytorskich oraz zakłada wymóg ujawniania stosowanych kar i sankcji zarówno wobec audytorów, jak

i spółek zainteresowania publicznego. Najważniejsza jednak zmiana dotyczy współpracy krajowych jednostek nadzorujących na poziomie Unii Europejskiej. Koordynację działań związanych z audytem przejmie European Securities and Markets Authority (ESMA), która już teraz zajmuje się kwestiami rachunkowości i audytu w ramach współpracy z European Banking Authority (EBA) oraz European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA). Regulacje proponują także utworzenie europejskiego certyfikatu jakości dla firm audytorskich. Założenia i odpowiednie zasady certyfikacji znajdują się w gestii ESMA.

5.4. Regulacje dotyczące audytu finansowego w Polsce

Współczesna historia rewizji finansowej w Polsce sięga lat 30. XX w., kiedy na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej wprowadzono prawo o spółkach akcyjnych. Prawo to w 1934 r. zmieniono na kodeks handlowy. Zawarte w nim przepisy obowiązywały do badania bilansu, rachunku zysków i strat oraz sprawozdania zarządu spółki przez biegłych rewidentów, przy czym biegłego wyznaczał sąd rejestrowy z listy przedstawionej przez Izbę Przemysłowo-Handlową (Monitor Polski nr 294 z 21 grudnia 1928 r., poz. 720). Po II wojnie światowej powołano Najwyższą Izbę Kontroli, którą w 1952 r. zastąpiło Ministerstwem Kontroli Państwowej, które miało kontrolować działalność gospodarczą, administracyjną i finansową podmiotów państwowych, a badanie przez audytora miało na celu kontrolę ochrony mienia państwowego i oddziaływanie na stan rachunkowości badanych jednostek (Dz. U. Nr 50 z 26 października 1954 r., poz. 255).

Proces transformacji oraz rozwój ponadnarodowych relacji gospodarczych i kapitałowych między przedsiębiorstwami zrodziły potrzebę międzynarodowych regulacji w zakresie zasad rachunkowości, sprawozdawczości finansowej i rewizji finansowej. I tak ustawą z dnia 19 października 1991 r. o badaniu i ogłaszaniu sprawozdań finansowych oraz o biegłych rewidentach i ich samorządzie stworzono podstawy prawne niezależnego badania sprawozdań finansowych. Na mocy tej ustawy 20 czerwca 1992 r. powołano samorząd zawodowy,

czyli Krajową Izbę Biegłych Rewidentów (KIBR), która w listopadzie 2001 r. została przyjęta w poczet członków Międzynarodowej Federacji Księgowych, a od grudnia 2002 r. jest pełnoprawnym członkiem Europejskiej Federacji Ekspertów Księgowych. Zadania samorządu biegłych rewidentów od 1994 r. regulowała ustawa o biegłych rewidentach i ich samorządzie. Ustawa określiła podstawowe zadania KIBR. Należały do nich:

- reprezentowanie członków oraz ochrona ich interesów zawodowych,
- ustanawianie norm wykonywania zawodu biegłego rewidenta po zasięgnięciu opinii ministra właściwego ds. finansów publicznych i Komisji Nadzoru Finansowego,
- ustalanie zasad etyki zawodowej biegłych rewidentów,
- określanie teoretycznych i praktycznych kwalifikacji kandydatów na biegłych rewidentów oraz nadawanie im tytułu biegłego rewidenta,
- sprawowanie nadzoru nad należyтым wykonywaniem zawodu i przestrzeganiem zasad etyki zawodowej przez członków Krajowej Izby Biegłych Rewidentów oraz przestrzeganiem przez podmioty uprawnione do badania sprawozdań finansowych przepisów niniejszej ustawy, a także innych przepisów dotyczących samorządu biegłych rewidentów i przepisów dotyczących przedmiotu działalności podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych,
- doskonalenie zawodowe członków Krajowej Izby Biegłych Rewidentów,
- nakładanie na członków Krajowej Izby Biegłych Rewidentów kar dyscyplinarnych.

W myśl ustawy KIBR było niezależne w wykonywaniu swoich zadań, a nadzór nad KIBR sprawowało Ministerstwo Finansów.

System nadzoru publicznego nad biegłymi rewidentami i podmiotami uprawnionymi do badania sprawozdań finansowych został wprowadzony w Polsce ustawą z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym. Ustawa ta weszła w życie 6 czerwca 2009 r. i tym samym wprowadziła wymogi dyrektywy 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia

17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych. Dyrektywa z 2006 r. wymagała wielokierunkowych zmian dostosowujących zasady nadzoru nad biegłymi rewidentami oraz nałożyła na państwa członkowskie UE obowiązek stworzenia m.in. niezależnego systemu nadzoru nad wykonywaniem zawodu audytora i działalnością podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych.

Od 6 czerwca 2009 r., w związku z wejściem w życie przepisów ustawy z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym (Dz. U. Nr 77, poz. 649 i Dz. U. z 2010 r. Nr 182, poz. 1228), istnieje w Polsce nowy system nadzoru publicznego nad zawodem audytora i działalnością podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych, dostosowany do wymogów VIII Dyrektywy. W ramach tego systemu nadzoru została utworzona Komisja Nadzoru Audytowego (KNA) jako organ nadzoru publicznego. Jest to kadencyjny organ administracji publicznej, niezależny w swoim działaniu, kolegialny, finansowany z budżetu państwa. W skład KNA wchodzi dziewięciu członków powołanych przez ministra finansów. W odróżnieniu od nadzoru sprawowanego dotychczas przez ministra finansów nowo powstały organ ma znacznie szerszy zakres kompetencji oraz instrumentów nadzorczych i kontrolnych. Zapewnia on sprawne funkcjonowanie systemu nadzoru publicznego, a przede wszystkim jakość rewizji finansowej, dzięki określeniu odpowiednich norm prawno-organizacyjnych i proceduralnych, jak również w wyniku podejmowanych działań organizacyjnych.

Do zadań Komisji Nadzoru Audytowego należą (zgodnie ze Sprawozdaniem Komisji Nadzoru Audytowego za 2011r., Warszawa, 25 kwietnia 2012 r.):

1. Zatwierdzanie uchwał organów Krajowej Izby Biegłych Rewidentów w przypadkach określonych w ustawie, w tym:
 - krajowych standardów rewizji finansowej,
 - zasad wewnętrznej kontroli jakości podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych,
 - zasad etyki zawodowej biegłych rewidentów,
 - regulaminu postępowania dyscyplinarnego wobec biegłych rewidentów,

- zasad obligatoryjnego doskonalenia zawodowego biegłych rewidentów,
 - regulaminu działania Komisji Egzaminacyjnej i innych regulacji z zakresu postępowania kwalifikacyjnego dla kandydatów na biegłych rewidentów.
2. Zatwierdzanie rocznych planów kontroli sporządzanych przez Krajową Komisję Nadzoru, dotyczących wykonywania zawodu przez biegłych rewidentów i działalności podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych, dokonujących czynności rewizji finansowej w jednostkach zainteresowania publicznego, oraz zatwierdzanie kandydatów na kontrolerów przed ich zatrudnieniem oraz kontrolerów wyznaczonych do poszczególnych kontroli.
 3. Zatwierdzanie wyników kontroli przeprowadzonych w podmiotach wykonujących czynności rewizji finansowej w jednostkach zainteresowania publicznego i uczestnictwo w charakterze obserwatora w wybranych kontrolach realizowanych przez Krajową Komisję Nadzoru.
 4. Przeprowadzanie (we własnym zakresie), w razie powzięcia informacji o nieprawidłowościach, kontroli wykonywania zawodu przez biegłych rewidentów i działalności podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych.
 5. Rejestrowanie biegłych rewidentów i podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych z państw trzecich.
 6. Zaskarżanie do sądu administracyjnego uchwał organów Krajowej Izby Biegłych Rewidentów niepodlegających zatwierdzeniu, które naruszają przepisy prawa, godzą w interes publiczny lub mają znamiona pomyłki lub błędu – w terminie 30 dni od dnia doręczenia uchwał.
 7. Przeprowadzanie kontroli dokumentacji stanowiącej podstawę podjęcia przez Krajową Radę Biegłych Rewidentów uchwał dotyczących wpisu biegłych rewidentów do rejestru lub wpisu podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych na listę.
 8. Prowadzenie współpracy międzynarodowej, w tym w szczególności z Komisją Europejską, z organami nadzoru z innych państw Unii Europejskiej oraz państw trzecich.

Drugim bardzo ważnym elementem nadzoru publicznego jest Krajowa Izba Biegłych Rewidentów (KIBR), samorząd zawodowy, na który – zgodnie z wolą ustawodawcy – delegowano zadania z zakresu nadzoru oraz zapewnienia jakości. Kluczowym organem w zakresie zapewnienia jakości rewizji finansowej jest Krajowa Komisja Nadzoru (KKN). Po raz pierwszy została ona powołana w wyniku nowelizacji ustawy z dnia 13 października 1994 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie. Obecny kształt KKN został zorganizowany zgodnie z zaleceniami dyrektywy 2006/43/WE.

Do zadań KKN należy sprawowanie kontroli nad przestrzeganiem przepisów i procedur związanych z wykonywaniem czynności rewizji finansowej przez biegłych rewidentów oraz działalnością podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych, w tym dokonywanie kontroli:

- systemu wewnętrznej kontroli jakości w podmiocie,
- zgodności działalności podmiotu z przepisami prawa,
- dokumentacji rewizyjnej z wykonanych czynności rewizji finansowej, w tym zgodności z obowiązującymi standardami rewizji finansowej i wymaganiami dotyczącymi niezależności,
- ilości i jakości wykorzystywanych zasobów kadrowych,
- naliczonego wynagrodzenia za czynności rewizji finansowej.

Kontrole w podmiotach uprawnionych wykonujących czynności rewizji finansowej w jednostkach zainteresowania publicznego są przeprowadzane nie rzadziej niż raz na trzy lata, a w pozostałych podmiotach – nie rzadziej niż raz na sześć lat. Przeprowadzają je kontrolerzy zatrudnieni w KIBR, przy czym kontrole w podmiotach, które nie wykonują czynności rewizji finansowej w jednostkach zainteresowania publicznego, mogą przeprowadzać także – na podstawie umowy cywilnoprawnej – wizytatorzy będący biegłymi rewidentami. Kandydatów na kontrolerów przed ich zatrudnieniem oraz kontrolerów wyznaczonych do kontroli w podmiotach wykonujących czynności rewizji finansowej w jednostkach zainteresowania publicznego zatwierdza Komisja Nadzoru Audytowego.

Do zadań KKN należy także określanie w formie uchwał zatwierdzanych przez Komisję Nadzoru Audytowego:

- trybu wyboru kontrolerów i wizytatorów,
- zasad doskonalenia zawodowego kontrolerów i wizytatorów,

- wzoru protokołu kontroli przeprowadzanych przez kontrolerów i wizytatorów.

Minister finansów określa w drodze rozporządzenia szczegółowe zasady i tryb przeprowadzania kontroli, o której mowa w art. 26 ust. 2 i art. 74 ustawy z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym (Dz. U. Nr 77, poz. 649), a także wzór upoważnienia do jej przeprowadzenia.

KKN opracowuje roczne plany kontroli (Komisja Nadzoru Audytowego zatwierdza plan kontroli w podmiotach wykonujących czynności rewizji finansowej w jednostkach zainteresowania publicznego), które są publikowane na stronie internetowej KIBR. KKN prowadzi też wykaz podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych wykonujących, co najmniej raz w ciągu trzech lat, czynności rewizji finansowej w jednostkach zainteresowania publicznego. Wykaz ten podlega publikacji na stronie internetowej KIBR. Krajowa Komisja Nadzoru składa się z 3–5 członków. Komisja wybiera ze swego grona przewodniczącego i zastępcę przewodniczącego.

Zgodnie z uchwałą Krajowej Rady Biegłych Rewidentów nr 4249/60/2011 z dnia 13 czerwca 2011 r. z dniem 1 stycznia 2012 r. zasady etyki zawodowej biegłych rewidentów stanowi kodeks etyki zawodowych księgowych Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC), opracowany i zaktualizowany w lipcu 2009 r. przez Radę Międzynarodowych Standardów Etycznych dla Księgowych (IESBA). Kodeks etyki IFAC dotyczy wszystkich zawodowych księgowych (w tym biegłych rewidentów), bez względu na sposób i miejsce wykonywania zawodu. Zgodnie z uwzględnionymi w kodeksie założeniami koncepcyjnymi audytor w każdej sytuacji powinien postępować tak, aby zachowanie podstawowych zasad nie było naruszone.

5.5. Porównanie struktur regulacyjnych w Polsce i USA

Jak wynika z powyższych opisów, zawód audytora był i jest regulowany oraz nadzorowany przez państwo zarówno w USA, jak i w Polsce, choć w różnym zakresie.

Przed wprowadzeniem SOX struktura regulacyjna w USA stanowiła formę pośrednią między stowarzyszeniem a legalizmem. Kluczową rolę odgrywał Amerykański Instytut Biegłych Audytorów (AICPA), do którego zadań należały: stanowienie standardów auditingu przez powołaną do tego celu Radę ds. Stanowienia Standardów Auditingu (Auditing Standard Board), nadzór i kontrola nad usługami świadczonymi przez audytorów w ramach Rady Nadzoru Publicznego (Public Oversight Board) oraz kontrola zachowań etycznych i prowadzenie postępowań dyscyplinarnych zgodnie z uchwalonym kodeksem etycznym.

Główną zmianą w regulacjach w zakresie audytu finansowego po wprowadzeniu SOX było powołanie PCAOB (Public Companies Accounting Oversight Board), która odtąd miała sprawować nadzór nad audytorami zewnętrznymi. Większość zadań regulacyjnych dotychczas realizowanych przez AICPA na mocy ustawy została przekazana PCAOB. Zadaniem PCAOB jest w szczególności stanowienie standardów audytu, standardów dotyczących niezależności, standardów etycznych oraz ocena jakości pracy audytorów. AICPA wciąż reguluje działania audytorów badających sprawozdania finansowe mniejszych spółek, które nie zostały uwzględnione w regulacjach SOX. PCASB została powołana na mocy ustawy, dlatego struktura regulacyjna przesunęła się w kierunku legalizmu.

Podobnie jak w innych krajach Europy, historycznie rzecz ujmując, Polska struktura regulacyjna jest zbliżona do formy pośredniej między korporacyjnością a legalizmem z pewnymi cechami stowarzyszenia. W przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych, gdzie wprowadzenie ustawy SOX spowodowało istotne zmiany w strukturze regulacyjnej, zmiany w strukturze regulacyjnej w Polsce nie były tak daleko idące. Nowe przepisy prawa właściwie zachowały istniejącą strukturę regulacyjną, ponieważ powołana została KNA, która przejęła obowiązki Ministerstwa Finansów w zakresie nadzoru nad audytorami. Pomimo że do zadań KIBR wciąż należy stanowienie standardów audytu, jakości i etycznych, to KNA zatwierdza te regulacje. Tabela 5.4. wskazuje na specyficzne formy regulacyjne w analizowanych krajach i przedstawia ich sumaryczne porównanie.

Tabela 5.4. Porównanie struktur regulacyjnych

Aspekty regulacyjne	Polska	Stany Zjednoczone
Licencjonowanie audytorów	Korporacyjność/legalizm	Stowarzyszeniowość/legalizm
Stanowienie standardów:		
audytu	Korporacyjność/legalizm	Legalizm
etycznych	Korporacyjność/legalizm	Stowarzyszeniowość/legalizm
Regulacje dotyczące praktyki	Korporacyjność	Legalizm

Źródło: opracowanie własne.

Można zauważyć podobieństwa między strukturą regulacyjną w Polsce i USA. W obu krajach istnieją powołane do życia przez państwo instytucje regulujące oraz profesjonalne stowarzyszenia księgowych. Liczba instytucji mających wpływ na regulacje oraz ich zaangażowanie i moc sprawcza są różne. Oba kraje powołały natomiast organ nadzorujący audytorów badających spółki zaufania publicznego w celu ochrony interesów rynku kapitałowego i inwestorów uczestniczących w tym rynku.

Firma audytorska jako organizacja wiedzy

6.1. Niezależność jako podstawowa koncepcja wpływająca na jakość świadczonych usług

Niezależność audytorów jest istotnym elementem efektywnego funkcjonowania rynków kapitałowych. Jeśli audytorzy nie są postrzegani jako niezależni, to sprawozdania finansowe uznawane są za obarczone większym ryzykiem, co pociąga za sobą wyższe koszty społeczne. Inwestycje traktowane są jako bardziej ryzykowne, inwestorzy zaś oczekują większych premii na inwestycji z powodu zwiększonego ryzyka, a w konsekwencji oznacza to podwyższenie kosztu kapitału (Botosan i Plumlee, 2002; Botosan, 1997).

Audytorzy pełnią zatem funkcję monitorującą, istotną dla efektywnych operacji i zaufania publicznego na rynkach kapitałowych. Może być ona w pełni realizowana tylko wtedy, gdy audytorzy będą całkowicie niezależni od swoich klientów i pozostaną wierni służbie publicznej (Bazerman i Moore, 2011).

W cytowanej już pracy Mautz i Sharaf (1961, s. 246) wskazują na znaczenie niezależności audytora: „Znaczenie niezależności w pracy niezależnego audytora jest tak utrwalone, że nie istnieje potrzeba szczególnego uzasadnienia, dlaczego ta koncepcja jest jedną z najważniejszych w jakiegokolwiek strukturze teorii audytingu”. Jednocześnie autorzy ci rozróżniają rzeczywistą niezależność wydającego opinię o sprawozdaniach finansowych i postrzeganie profesji jako niezależnej. Rzeczywista niezależność nie będzie miała znaczenia, jeśli czytający opinię audytora będą wątpić, czy w ogóle ona istnieje. Dlatego obok niezależności indywidualnych audytorów ważne jest postrzeganie niezależności audytorów jako grupy zawodowej.

Zwykle niezależność audytora modelowana jest przy założeniu, że nie jest pewne, czy audytor faktycznie przeprowadzi audyt i czy

nie współpracuje z zarządzającymi. Na przykład Watts i Zimmerman (1983) definiują niezależność audytorów jako możliwość, że audytor ujawni odkryte nieprawidłowości w sprawozdaniach finansowych. Zależy ona od dwóch czynników:

- 1) prawdopodobieństwa, że audytor odkryje nieprawidłowość – uzależnionego od kompetencji audytora oraz liczby danych wejściowych,
- 2) prawdopodobieństwa, że audytor ujawni nieprawidłowości – związanego bezpośrednio z niezależnością audytora od klienta firmy.

DeAngelo (1981a, 1981b) analizuje niezależność w kontekście jakości audytu. Jakość audytu definiowana jest jako funkcja tego, czy audytor wykryje błędy i/lub zamierzone nieprawidłowości zawarte w sprawozdaniach finansowych oraz czy jest wystarczająco niezależny, aby to ujawnić. Niezależność audytora w tym wypadku ujmowana jest zatem jako postrzegana zdolność audytora do wykrycia błędów i nieprawidłowości w systemie rachunkowości oraz nieulegania presji klienta do wybiórczych ujawnień zgodnych z interesem tego klienta.

IFAC dokonuje rozróżnienia na niezależność umysłu (*independence in mind*) i niezależność postrzeganą (*independence in appearance*) (IFAC, 2010, sec. 290.6). Niezależność umysłu określona została jako stan umysłu, który pozwala na wydanie bezstronnej opinii bez wpływu czynników mogących zagrozić profesjonalnej ocenie, umożliwiając etyczne działanie oraz wykazywanie postawy obiektywności i profesjonalnego sceptycyzmu. Niezależność postrzegana została natomiast zdefiniowana jako unikanie istotnych zdarzeń i sytuacji, które mogłyby spowodować, że wykazująca się zdrowym rozsądkiem i wiedzą inna strona mogłaby przypuszczać, że integralność, obiektywność i profesjonalny sceptycyzm audytora zostały zagrożone.

Oba wymiary niezależności są istotne do zapewnienia jakości badania (DeAngelo, 1981a; Mautz i Sharaf, 1961).

W literaturze przedmiotu szeroko omawiane są zagrożenia związane z niezależnością audytorów, takie jak (Quick, 2012, s. 23; IFAC, 2010, sec. 100.12):

- zagrożenie połączone ze związaniem ekonomicznym (*economic bonding, self-interest*),
- zagrożenie związane z poufałością (*familiarity, trust*),

- zagrożenie związane z ponowną oceną przyjętych założeń (*self-review threat*),
- zagrożenie związane z obroną (*advocacy threat*),
- zagrożenie związane z naciskami (zastraszaniem) (*intimidation*).

DeAngelo (1981a, s. 118), wyjaśniając zagadnienie związania ekonomicznego, wskazuje na dwa aspekty łączące się z wyborem audytora, które mogą zagrozić jego niezależności: koszty początkowe i koszty transakcyjne. Obecnie audytor ma przewagę konkurencyjną nad potencjalną konkurencją dlatego, że nie musi ponosić dodatkowych kosztów związanych z rozpoczęciem nowego projektu, a ponadto nie ponosi kosztów transakcyjnych powiązanych z procesem wyboru audytora. Po uzyskaniu zlecenia audytor będzie chciał uchwycić przyszłe korzyści przez ustalenie przyszłej ceny za usługę powyżej kosztów realizacji zlecenia. Innymi słowy, audytor będzie oczekiwał *quasi-renty*. Możliwość zdobycia przez niego *quasi-rent* po uzyskaniu zlecenia powoduje, że konkurujące z sobą o zlecenie firmy audytorskie ustalają ceny usługi poniżej kosztów w pierwszym okresie świadczenia usług. Oznacza to, że audytor podejmuje decyzje o dodatkowej inwestycji i oczekuje korzyści z niej w przyszłości. Oczekiwana stopa zwrotu z inwestycji nie zostanie osiągnięta, jeśli usługi audytora nie zostaną ponownie wybrane. Klient może zatem wykorzystać groźbę zakończenia współpracy i zażądać pożądanego jego zdaniem opinii. Powiązanie ekonomiczne stanowi zatem istotny element ryzyka dla niezależności audytora.

Zagrożenie związane z poufałością jest połączone z długim i bliskim związkiem z klientem lub pracodawcą. W takim przypadku audytor może zbyt sympatyzować z celami klienta akceptującego jego działania. Ryzyko związane z ponowną oceną dokonanych osądów wiąże się z możliwością nieprzykładania wystarczającej wagi do krytycznej analizy osądów dokonanych w poprzednich okresach i formułowania bieżącego osądu na podstawie decyzji podjętych wcześniej. Ryzyko związane z obroną dotyczy możliwości popierania pozycji klienta nawet w sytuacji zagrożenia obiektywizmu audytora. Zagrożenie wynikające z zastraszania związane jest z ryzykiem, że audytor wstrzyma się od obiektywnego postępowania z powodu faktycznych lub postrzeganych nacisków, w tym prób wpływania na decyzje audytora.

Zdaniem niektórych badaczy obecna struktura profesji może wpływać negatywnie na sposób postrzegania jakości usług świadczonych

przez audytorów. Na przykład sposób zatrudniania audytorów powoduje obawy związane z zagrożeniem niezależności audytora (Don-tah et al., 2004; Mayhew i Pike, 2004; Fiolleau et al., 2013; Dobija, 2013b), a możliwość świadczenia usług innych niż audytorskie może mieć wpływ na postrzeganą niezależność oraz obiektywność audytora (Dopuch i King, 1991).

Regulatorzy także podejmują działania mające na celu zwiększenie jakości usług audytorskich i niezależności samych audytorów. Na przykład Unia Europejska, publikując *Green paper on audit policy* (EU, 2010), wskazuje na możliwość dokonania stosowanych zmian regulacyjnych w następujących obszarach:

- zatrudnianie i wynagradzanie audytorów,
- obowiązkowa rotacja,
- świadczenie dodatkowych usług,
- struktura wynagrodzenia audytora.

Zatrudnianie i wynagradzanie audytorów

Zgodnie z art. 37 VIII Dyrektywy UE (EU, 2006) audytor powinien być zatrudniony na podstawie decyzji podjętej podczas rocznego zgromadzenia akcjonariuszy (lub członków organizacji). Audytorzy odpowiadają bezpośrednio przed akcjonariuszami badanej spółki. Jednocześnie to firma, której sprawozdania finansowe są badane przez audytora, wypłaca jego wynagrodzenie.

Dlatego niektórzy regulatorzy rozważają możliwość, aby to inna strona (być może regulator) była odpowiedzialna za zatrudnienie, wynagrodzenie i określenie długości kontraktu z audytorem (EU, 2011). Taka propozycja wpływa pozytywnie zarówno na rzeczywistość, jak i postrzeganą niezależność audytora, ponieważ w ten sposób zostałaby ograniczona możliwość osiągnięcia przez audytorów opisywanych przez DeAngelo (1981b) *quasi-rent*, a zatem nastąpiłoby ograniczenie możliwości stosowania przez klienta groźby rozwiązania kontraktu. Zakłada się przy tym, że korzyści społeczne takiego rozwiązania będą większe niż prawdopodobne koszty związane ze zwiększeniem rozwiązań biurokratycznych.

Obowiązkowa rotacja audytorów

Innym zapowiadany działaniem regulatorów jest ponowne rozważenie kwestii obowiązkowej rotacji audytorów. Zakłada się, że zagrożenie związane z poufałością zwiększa się wraz z upływem czasu, w jakim audytor świadczy usługi danej firmie. Obowiązkowa rotacja ma także na celu ograniczenie wcześniej opisywanych *quasi-rent* uzyskiwanych przez firmy audytorskie.

Badania potwierdzają pozytywny związek między wymogiem rotacji audytorów a ich niezależnością (Schatzberg, 1994; Gietzmann i Sen, 2002). Analizy dotyczące wpływu długości relacji klient–audytor na rzeczywistą i postrzeganą niezależność wykorzystywały wielorakie narzędzia badawcze (eksperymenty, badania ankietowe czy analizę zawartości dokumentów) oraz różne podmioty badania (audytorzy i użytkownicy opinii audytora, tacy jak: kredytodawcy, agencje ratingowe, analitycy finansowi). Zarówno audytorzy, jak i członkowie rad dyrektorów nie postrzegają długiego zaangażowania audytorów jako czynnika zmniejszającego jego niezależność (Sucher et al., 1998; Hussey i Lan, 2001). W przypadku użytkowników opinii audytora rezultaty badań są mieszane (Mansi et al., 2004; Ghosh i Moon, 2005; Crabtree et al., 2006; Moody et al., 2006; Gates et al., 2007; Dao et al., 2008; Daniels i Booker, 2009; Dart, 2011). Warto w tym miejscu wspomnieć o badaniach dotyczących relacji między obowiązkową rotacją a jakością świadczonych usług audytorskich, których wyniki nie pozwalają na dokonanie ostatecznej konkluzji o kierunku relacji (Quick, 2012, s. 25). Większość badań eksperymentalnych w tym obszarze pokazywała natomiast silną pozytywną zależność (Bates et al., 1982; Kemp et al., 1983; Dopuch et al., 2001; Hartfield et al., 2006). Pełen przegląd badań w tym zakresie można znaleźć w opracowaniu Ewelt-Knauera et al. (2013).

Dodatkowe usługi audytorów

Świadczenie dodatkowych usług przez firmy audytorskie zwiększa zarówno ryzyko wynikające z powiązania ekonomicznego, jak i ryzyko związane z ponowną oceną przyjętych we wcześniejszych okresach założeń. Efektem ubocznym dodatkowych usług świadczonych przez audytora może być pozyskanie informacji, które pozwalają na ograniczenie kosztów audytu, a tym samym zwiększenie

quasi-renty. W rezultacie wzrasta ekonomiczne uzależnienie między audytorem a klientem. Jednocześnie istnieje możliwość, że audytor będzie musiał poddać ocenie rozwiązania zaproponowane przez siebie podczas świadczenia pozostałych usług, co może powodować zwiększenie zagrożenia związanego z oceną swoich wcześniejszych rozwiązań. W trakcie świadczenia dodatkowych usług może też nastąpić zwiększenie ryzyka poufałości, ponieważ wykonywanie usługi doradczej wymaga zbudowania specyficznego zaufania między klientem a doradzącym. Badania wpływu pozostałych usług audytorskich na rzeczywistą niezależność audytora w większości przypadków nie wskazują na istnienie negatywnej zależności (Quick, 2012, s. 27). Podobne badania dotyczące wpływu pozostałych usług audytorskich na postrzeganą niezależność nie są już tak jednoznaczne (Quick, 2012, s. 27).

Struktura wynagrodzenia

Gdy przychody ze świadczenia usług audytorskich stanowią istotną część łącznych przychodów firmy, zwiększa się zarówno ryzyko uzależnienia ekonomicznego, jak i ryzyko zastraszenia. To istotne uzależnienie zysków audytora od przychodów za usługi świadczone na rzecz jednego klienta może powodować obawy o utratę zlecenia, co może prowadzić do podejmowania decyzji przez audytora zgodnie z jego własnym interesem ekonomicznym lub do wywierania nacisku przez klienta na wydanie pozytywnej opinii. Z tego powodu IFAC określa np., że przychody od klienta będącego spółką zaufania publicznego za dwa następujące po sobie okresy przekraczające 15% pociągają za sobą obowiązek ujawnienia tej informacji komitetowi audytu (IFAC, 2010, sec. 290.222).

6.2. Standardy etyczne audytorów jako mechanizm budowania reputacji

Zarówno organizacje zrzeszające audytorów, jak i indywidualne firmy audytorskie od wielu lat starają się wpływać na kulturę profesji audytorów, która promuje postawę niezależności. Niezależność i obiektywność stanowią dwa elementy wiarygodności. Wiarygodność jest

jednym z najważniejszych wymogów stawianych każdemu audytorowi finansowemu. Cechą wyróżniającą profesję audytorów finansowych jest to, że audytorzy muszą swoim postępowaniem wzbudzać w społeczeństwie całkowite zaufanie. Wymaga to od nich nie tylko świadczenia usług wysokiej jakości, lecz także działania uwzględniającego szerzej rozumiany interes społeczny. Stąd też istotne jest wskazanie na zasadnicze kwestie dotyczące etyki audytora i wpływu jego etycznej postawy na informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych badanych jednostek. Audytor powinien zatem być uczciwy, rzetelny i szczerzy w swoim podejściu do pracy zawodowej. Ważne jest również to, aby zachował postawę bezstronną, wolną od uprzedzeń, czyli tę, która pozwalałaby audytorowi uchodzić za wolnego od korzyści. Wiele organizacji zrzeszających audytorów finansowych oraz regulatorzy podjęli się zadania opracowania lub rozbudowania zasad i norm etycznych stosowanych przez audytorów finansowych. Poniżej omówiono w skrócie kodeksy etyczne obowiązujące w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych oraz Międzynarodowe Standardy Etyki wydane przez IFAC ze szczególnym uwzględnieniem odniesień do niezależności audytora finansowego.

Kodeks etyczny audytorów finansowych ze Zjednoczonego Królestwa i Walii

Zgodnie ze standardem etycznym nr 1 („Rzetelność, obiektywizm i niezależność”) audytorów badających sprawozdanie finansowe podmiotu charakteryzują uczciwość, obiektywizm i niezależność. Uczciwość jest warunkiem podstawowym dla tych, którzy działają w interesie publicznym. Uczciwość oraz wiele pokrewnych cech, takich jak szczerowość, odwaga, uczciwość intelektualna, powinny charakteryzować osobę audytora oraz podejmowane przez niego działania. Obiektywizm określa stan umysłu, wyklucza stronniczość i uprzedzenia, promuje zaś kompromis oraz obiektywne i sprawiedliwe rozważenie wszystkich kwestii, które są istotne w kontekście czynności rewizji finansowej. Uczciwość i obiektywizm to elementarne zasady etyczne, które wykluczają zagrożenie konfliktem interesów. Niezależność uwalnia od sytuacji i relacji, w których osoby trzecie mogłyby wyciągnąć wniosek, że doszło do osłabienia obiektywizmu wykonywanych działań. Niezależność wpływa na obiektywizm. Dotyczy stanu umysłu audytora i okoliczności audytu, w tym niezależności

finansowej, zatrudnienia, działania i niezależności relacji między rewidentem a badaną jednostką.

Oprócz omówionego standardu APB wydała jeszcze cztery inne standardy określające zasady etyki zawodowej w szczególnych przypadkach:

1. ES2 – relacje finansowe, biznesowe, pracownicze i osobiste. Standard ten zawiera wymagania i wytyczne w sprawie szczególnych okoliczności wynikających z relacji finansowych, biznesowych, pracowniczych oraz osobistych, które mogą stworzyć zagrożenie dla obiektywizmu i niezależności biegłego.
2. ES3 – wieloletnia współpraca. Standard ten zawiera wymagania i wytyczne dotyczące określonych okoliczności wynikających z długotrwałej współpracy, które mogą stworzyć zagrożenie dla obiektywizmu lub niezależności audytora. Obecnie obowiązujący okres rotacji audytora wynosi 5 lat.
3. ES4 – opłaty, wynagrodzenia, zasady oceny, sprawy sądowe, przyjmowanie prezentów i gościnność. Standard ten zawiera wymagania i wytyczne w sprawie szczególnych okoliczności, wynikające z opłat, ekonomicznej zależności, sporów, wynagradzania i oceny partnerów i pracowników oraz przyjmowania prezentów.
4. ES5 – inne usługi świadczone na rzecz audytowanych jednostek. Standard ten zawiera wymagania i wytyczne w sprawie szczególnych okoliczności, wynikające ze świadczenia usług niebędących badaniem audytowym w podmiotach, w których takie badanie jest wykonywane.

Kodeksy etyczne audytorów finansowych w Stanach Zjednoczonych

Pierwszy kodeks etyczny dla audytorów został opublikowany w formie małej broszury przez poprzednika AICPA – American Institute of Accountants – już w 1917 r. Obecnie audytorzy praktykujący w Stanach Zjednoczonych mają do dyspozycji dwa kodeksy zasad etycznych – kodeks wydany przez organizację zawodową audytorów finansowych AICPA oraz zasady opracowane przez PCAOB. Warto też dodać, że w okresie przejściowym PCAOB zaakceptowało zbiór zasad zawartych w kodeksie etycznym AICPA. Kodeks etyczny opracowany przez PCAOB jest stosowany przez audytorów badających

spółki zaufania publicznego. Zasady etyczne opracowane przez AICPA wykorzystywane są natomiast przez audytorów badających pozostałe podmioty.

Obowiązujący obecnie Kodeks Etyki Zawodowej AICPA (*Code of Professional Conduct*) składa się z dwóch części: zasad i regulaminu. Zasady stanowią ramy bardziej szczegółowych przepisów zawartych w kolejnych sekcjach. Należą do nich:

Odpowiedzialność. Ta zasada wymaga profesjonalnego wykonywania obowiązków z zachowaniem należytej staranności zawodowej. Jako profesjonalści biegli księgowi mają obowiązki w stosunku do wszystkich, którzy korzystają z ich usług. Biorą na siebie odpowiedzialność za efektywną współpracę w celu poprawy sztuki rachunkowości, utrzymania zaufania publicznego, podtrzymania i wzmocnienia tradycji zawodu.

Interes publiczny. To przyjęcie zobowiązania do działania w sposób służący interesowi publicznemu. Cechą tego zawodu jest akceptacja jego odpowiedzialności wobec społeczeństwa, klientów, kredytodawców, samorządów, pracodawców, inwestorów, środowiska biznesowego i finansowego oraz innych, którzy opierają się na obiektywności i uczciwości biegłych rewidentów. Ta zależność nakłada na nich obowiązek odpowiedzialności publicznej. Interes publiczny jest zdefiniowany jako dobro wspólne społeczności, osób i instytucji, którym przedstawiciele tego zawodu służą. Wypełniając obowiązki zawodowe, muszą godzić wymagania każdej z tych grup. Ci, którzy opierają się na efektach pracy biegłych rewidentów, oczekują, że będą oni wypełniać swoje obowiązki uczciwie, obiektywnie i z zachowaniem należytej staranności zawodowej. Wszyscy, którzy przyjmują członkostwo w Amerykańskim Instytucie Biegłych Księgowych, zobowiązują się do poszanowania zaufania publicznego.

Uczciwość. Aby utrzymać i poszerzyć zaufanie społeczeństwa, biegli powinni wykonywać wszystkie obowiązki zawodowe z zachowaniem najwyższej uczciwości. Uczciwość jest elementem charakteru, podstawą uznawania kwalifikacji zawodowych. To jakość, z której wywodzi się zaufanie społeczeństwa, i punkt odniesienia, na którym opierają się wszystkie decyzje.

Wykonywane działania i zaufanie publiczne nie powinny być podporządkowane osobistym korzyściom. Uczciwość niesie z sobą możliwość popełnienia błędu i zaistnienia różnicy zdań, wyklucza zaś podstęp i podporządkowywanie zasad partykularnym interesom. Uczciwość jest mierzona w kategoriach tego, co słuszne i sprawiedli-

we, wymaga przestrzegania zasad obiektywności i niezależności oraz należytej staranności.

Obiektywizm i niezależność. Biegły powinien zachować obiektywizm i być wolny od konfliktów interesów w wypełnianiu obowiązków służbowych. W praktyce publicznej powinien być niezależny przy świadczeniu audytu i innych usług poświadczających. Obiektywizm to stan umysłu, jakoś nadająca wartość wykonywanej usłudze. Jest cechą zawodu, nakłada obowiązek bycia bezstronnym, intelektualnie uczciwym i wolnym od konfliktów interesów. Niezależność wyklucza relacje, które mogą podważyć obiektywizm w świadczeniu usług poświadczających.

Należyta staranność. To przestrzeganie zawodowych i etycznych norm postępowania, odpowiedzialności zawodowej, nieustanne dążenie do poprawy kompetencji i jakości usług. Należyta staranność nakłada obowiązek wykonania usług z troską o dobro tych, dla których usługi są świadczone. Obejmuje ona zaangażowanie w ustawiczne kształcenie, osiągnięcie oraz utrzymanie poziomu zrozumienia i wiedzy, które pozwalają na świadczenie usług. Każdy biegły jest odpowiedzialny za ocenę własnych kompetencji oraz tego, czy jego wykształcenie i doświadczenie są adekwatne do odpowiedzialności, jaką zamierza podjąć. *Diligence* nakłada obowiązek szybkiego i dokładnego świadczenia usług, z przestrzeganiem obowiązujących merytorycznych i etycznych norm postępowania.

Zakres i charakter usług. Biegły powinien przestrzegać zasad Kodeksu Etyki Zawodowej w określaniu zakresu i charakteru świadczonych usług. Interes publiczny wymaga, aby usługi były wykonywane zgodnie z profesjonalnymi zasadami wykonywania zawodu. Każda z nich powinna być rozpatrywana przy określaniu zakresu wykonywanych usług. W niektórych przypadkach mogą one ograniczać inne usługi poświadczające.

PCAOB opracowało dziewięć zasad etycznych dotyczących m.in.: odpowiedzialności za nieświadome lub lekkomyślne dopuszczenie się nieprawidłowości, niezależności audytora finansowego, opłat za usługi audytorskie, usług dodatkowych związanych z naliczaniem podatków czy też współpracą z komitetami audytu. Zgodnie z zasadą 3520 „Niezależność audytora” oczekuje się, aby firma audytorska i związane z nią osoby były niezależne przez cały okres badania i profesjonalnego zaangażowania. „Profesjonalny okres zaangażowania” zaczyna się po podpisaniu listu intencyjnego (lub innej umowy na przegląd lub badanie sprawozdań finansowych) lub rozpoczęciu

usługi, a kończy się wtedy, gdy biegły rewident lub klient kończy współpracę. „Okres badania” odnosi się natomiast do badania lub innej usługi atestacji i obejmuje np. okres sprawozdania finansowego. Choć nie są to nowe warunki, mają one zasadnicze znaczenie w stosowaniu takich zasad, jak zakaz finansowej relacji pomiędzy firmą audytorską a klientem, własność akcji czy obowiązywanie umowy kredytowej w trakcie okresu zaangażowania zawodowego.

Security Exchange Commission (SEC) również przyjęła wymogi odnośnie do niezależności audytorów. Według SEC audytor finansowy powinien administrować swoją praktykę w duchu przykazań i przepisów niezależności w wykonywaniu swojej pracy. W myśl regulacji SEC audytor – aby był niezależny – musi być wolny od uprzedzeń w stosunku do klienta, ponieważ w przeciwnym razie nie byłby bezstronny. Niezależność nie oznacza postawy prokuratora, ale raczej sądową bezstronność, która uznaje obowiązek uczciwości nie tylko wobec zarządzających i właścicieli firmy, ale także wierzycieli oraz tych, którzy polegają na sprawozdaniu audytora finansowego.

Międzynarodowe Standardy Etyczne IFAC

Powołana przez IFAC Międzynarodowa Rada Standardów Etyki dla Księgowych (International Ethics Standard Board for Accountants) jest organem działającym niezależnie, opracowującym i wyznaczającym wysokiej jakości międzynarodowe standardy oraz wytyczne dla zawodowych księgowych. Głównymi opracowanymi przez nią dokumentami są Kodeks Etyki oraz Interpretacje Kodeksu. Z Kodeksu Etyki wynika obowiązek działania w interesie publicznym przy zachowaniu niezależności. Aby rozstrzygnąć wątpliwości natury etycznej, należy posługiwać się założeniami koncepcyjnymi kodeksu, mając na uwadze różnego rodzaju zagrożenia związane z przestrzeganiem podstawowych zasad, którymi są obiektywizm, uczciwość, kompetencje zawodowe, zachowanie tajemnicy i postawa zawodowa. Kodeks IFAC określa główne zasady etyki zawodowej dla zawodowych księgowych, zawiera założenia koncepcyjne oraz opisuje ich zastosowanie w pewnych sytuacjach. We współpracy z poszczególnymi organizacjami członkowskimi oraz innymi organizacjami regionalnymi i światowymi IFAC inicjuje oraz koordynuje wydawanie międzynarodowych oświadczeń i wytycznych z dziedziny rewizji finansowej, etyki i edukacji przeznaczonych dla księgowych zatrud-

nionych w sektorze prywatnym i publicznym, a także kieruje tymi działaniami.

Najnowszy kodeks etyki IFAC z 1 lipca 2011 r. składa się z czterech części:

Część A zawiera ogólne informacje o stosowaniu kodeksu, podstawowe zasady etyki dotyczące wszystkich zawodowych księgowych, przedstawienie podejścia zgodnego z założeniami koncepcyjnymi, podstawowe zagrożenia związane z postępowaniem zgodnym z tymi podstawowymi zasadami i możliwe do zastosowania zabezpieczenia eliminujące te zagrożenia lub zmniejszające je do akceptowalnego poziomu.

Część B adresowana jest do zawodowych księgowych wykonujących wolny zawód; przedstawia bardziej szczegółowo występujące w ich pracy zagrożenia oraz podaje przykłady możliwych do zastosowania zabezpieczeń i przykłady zastosowania założeń koncepcyjnych w celu zapewnienia postępowania zgodnego z podstawowymi zasadami.

Część C opisuje zastosowanie założeń koncepcyjnych służących temu, by zawodowi księgowi zatrudnieni w jednostkach gospodarczych postępowali zgodnie z podstawowymi zasadami. Podobnie jak w części B podane są tu przykłady okoliczności stwarzających zagrożenia i możliwe do zastosowania zabezpieczenia oraz przykłady zastosowania założeń koncepcyjnych w celu zapewnienia postępowania zgodnego z podstawowymi zasadami w konkretnych okolicznościach. Zapisy podane w części C mogą być również przydatne do wykorzystania przez zawodowych księgowych wykonujących wolny zawód w szczególnych okolicznościach właściwych dla ich pracy.

Część D dotyczy zawodowych księgowych zajmujących się upadłością. Ta część reguluje postępowanie przy ogłaszaniu upadłości.

Zgodnie z Kodeksem Etyki audytor finansowy musi kierować się następującymi podstawowymi zasadami:

- **uczciwością** – postępowaniem w sposób otwarty i uczciwy we wszystkich powiązaniach zawodowych i gospodarczych,
- **obiektywizmem** – dbałością, aby uprzedzenia, konflikty interesów lub niepożądane oddziaływania osób trzecich nie wpływały na osądy o charakterze zawodowym lub gospodarczym,
- **zawodowymi kompetencjami i należytą starannością** – posiadaniem fachowej wiedzy oraz umiejętności zawodowych na poziomie gwarantującym, że klient lub pracodawca uzyskuje

kompetentne, profesjonalne usługi oparte na najnowszych rozwiązaniach z zakresu wykonywania zawodu, regulacji prawnych i metodologii,

- **zachowaniem tajemnicy informacji** – przestrzeganiem zasady zachowania tajemnicy informacji uzyskanych w wyniku powiązań zawodowych i gospodarczych. W związku z tym zawodowy księgowy nie ujawnia takich informacji stronom trzecim bez odpowiedniego i wyraźnego upoważnienia – chyba że ich ujawnienie wynika z prawnych lub zawodowych uprawnień lub obowiązków – oraz nie wykorzystuje ich dla swoich osobistych korzyści lub osobistych korzyści stron trzecich,
- **profesjonalnym postępowaniem** – postępowaniem zgodnym z odpowiednimi przepisami prawa i regulacjami oraz unikaniem wszelkich działań dyskredytujących zawód.

Zgodnie z zapisami kodeksu nie jest możliwe zdefiniowanie każdej sytuacji stwarzającej zagrożenia dla postępowania zgodnego z podstawowymi zasadami. W związku z tym kodeks określa założenia koncepcyjne nakładające na zawodowego księgowego obowiązek rozpoznania, oceny i odpowiedniego reagowania na tego rodzaju zagrożenia. Podejście to uwzględnia różnorodne okoliczności stwarzające zagrożenia dla postępowania zgodnego z podstawowymi zasadami i mogące powstrzymać zawodowego księgowego od stwierdzenia, że dana sytuacja jest dozwolona, o ile nie została wyraźnie zabroniona.

W części B kodeks opisuje sposób, w jaki założenia koncepcyjne zawarte w części A mają w pewnych sytuacjach zastosowanie wobec zawodowych księgowych wykonujących wolny zawód. Między innymi w części B bardzo szczegółowo ujmuje się kwestię uzyskania i zachowania niezależności przez zawodowego księgowego. Celem tej części kodeksu jest pomaganie podmiotom i członkom zespołów wykonujących badania w uzyskaniu i zachowaniu niezależności. Niezależność obejmuje:

- **niezależność umysłu** – stan umysłu, który umożliwia sformułowanie wniosku wolnego od różnego rodzaju wpływów podważających zawodowy osąd pozwalający danej osobie na działanie uczciwe, obiektywne i nacechowane zawodowym sceptycyzmem,
- **niezależność wizerunku** – unikanie faktów i okoliczności na tyle znaczących, że racjonalna i dobrze poinformowana strona trzecia

- zaznajomiona z wszystkimi istotnymi faktami i okolicznościami
- mogłaby zasadnie uznać, że uczciwość, obiektywizm lub zawodowy sceptycyzm podmiotu lub członka zespołu wykonującego badanie zostały naruszone.

Tabela 6.1. Zestawienie podstawowych zasad kodeksów etycznych AICPA i IFAC

AICPA	IFAC
<ul style="list-style-type: none"> • Odpowiedzialność • Interes publiczny • Uczciwość • Obiektywizm i niezależność • Należyta staranność 	<ul style="list-style-type: none"> • Uczciwość • Obiektywizm • Kompetencje i należyta staranność zawodowa • Poufność • Profesjonalizm

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 6.1 zestawiono podstawowe zasady kodeksu etyki zawodowej przygotowane przez AICPA i IFAC. Jak widać, nie występują istotne różnice w elementarnych zasadach etycznych audytorów finansowych i profesjonalnych księgowych.

6.3. Wybrane zagadnienia związane z zarządzaniem wiedzą w firmach audytorskich

W literaturze z zakresu zarządzania wiedzą powszechnie akceptowane są dwa podejścia do zarządzania wiedzą (Klincewicz, 2008). Są to: strategia oparta na kodyfikacji i strategia oparta na personalizacji. Te dwa podejścia strategii zarządzania wiedzą charakteryzują się różną logiką kreowania wartości. Strategia kodyfikacji opiera się na „ekonomice ponownego wykorzystania”, a strategia personalizacji – raczej na „ekonomice ekspertów”. Strategię kodyfikacji stosuje się w firmach mających wiedzę, którą można się dzielić, przechowywać i przekazywać za pomocą systemów IT. Strategia kodyfikacji stosowana jest w firmach opartych na wiedzy, gdy firma dostarcza podobny produkt lub usługę swoim klientom. Aktywa wiedzy mogą zatem być wykorzystywane wielokrotnie, po niskim koszcie, zwłaszcza gdy zachodzi potrzeba dokonania niewielkich modyfikacji. Ponowne wykorzystanie wiedzy pozwala zaoszczędzić czas, zmniejsza

koszty komunikacji, umożliwia realizację większej liczby projektów i przyczynia się do relatywnie szybkiego rozwoju.

W przypadku strategii personalizacji klient wymaga zindywidualizowanego, wyjątkowego podejścia. W takiej sytuacji dzielenie się wiedzą może być czasochłonne, obciążone wysokimi kosztami oraz powolne. Strategia personalizacji jest stosowana wtedy, gdy wiedzę zdobywa się przez doświadczenie, które pozostaje ukryte, a zatem może być przekazane innej osobie poprzez osobiste kontakty. Rozwój wiedzy następuje za pomocą praktyki polegającej na współpracy z bardziej doświadczonym pracownikiem i sprawowanym przez niego nadzorze.

Zarządzanie wiedzą na poziomie firmy audytorskiej

Firmy audytorskie są opartymi na wiedzy firmami dostarczającymi profesjonalne usługi audytorskie. Zarządzanie wiedzą w tych organizacjach stanowi zatem istotny element decydujący o sukcesie (Davenport, 1997; Grant, 1996; Nonaka, 1994; Conger i Fulmer, 2003; Hatch i Dyer, 2004).

Zarządzanie wiedzą ekspercką w firmie audytorskiej jest istotne z następujących powodów:

- Firmy audytorskie dostarczające profesjonalną usługę sprzedają wiedzę i ekspertyzę. Zarządzanie ekspertyzą jest częścią funkcji produkcji firm opartych na wiedzy oraz głównym nakładem inwestycyjnym (Drucker, 1998).
- Firmy audytorskie często wybierają obszary specjalizacyjne w przekroju branżowym (Craswell et al., 1995; Solomon et al., 1999). Specjalizacja pozwala wielu firmom audytorskim na dostarczenie swoim klientom najlepszej możliwej ekspertyzy, bez względu na lokalizację siedziby firmy.
- Zarządzanie wiedzą, a w konsekwencji lepsze jej wykorzystywanie jest postrzegane jako potencjalne źródło wzrostu przychodów (Gibbins i Wright, 1999).
- Firmy audytorskie inwestują w zasoby i struktury, które pozwalają na najlepszą z możliwych koordynację pracy w celu efektywnego wykorzystania wiedzy indywidualnych ekspertów (Ashton i Ashton, 1995).

Rodzaje ekspertyzy

W literaturze przedmiotu ekspertyza została zdefiniowana jako wiedza pozwalająca na rozwiązanie problemu, dzięki której dana osoba może wykonywać efektywnie i sprawnie pewne czynności (Davis i Solomon, 1987; Gibbins i Jamal, 1993, 2000). W firmie audytorskiej występują trzy podstawowe rodzaje wiedzy eksperckiej:

1. Indywidualna wiedza ekspercka w zakresie rachunkowości i audytu finansowego. Stanowi ona podstawowe aktywa wiedzy firmy audytorskiej.
2. W firmach składających się z wielu partnerów i pracowników możliwe jest budowanie struktur pozwalających na dyfuzję wiedzy eksperckiej. Wiedza ekspercka zostaje oddzielona od jej posiadacza (eksperta) i może być dzielona między innych członków zespołu. Na poziomie firmy jest zatem możliwe oddzielenie wiedzy eksperckiej od ekspertów. Firmy audytorskie mogą inwestować w systemy eksperckie pozwalające na standaryzację wiedzy oraz ułatwiające indywidualnym pracownikom dostęp do wiedzy eksperckiej i dzielenie się nią. Jest to ustrukturalizowana wiedza ekspercka w procesach kodyfikacji, konsultacji i standaryzacji.
3. Wiedza potrzebna do sprawowania funkcji zarządczych i koordynacyjnych, nazywana wiedzą zarządczą. Indywidualna i ustrukturalizowana wiedza ekspercka musi być koordynowana i zarządzana, aby była efektywnie i skutecznie wykorzystywana. Zarządzanie wiedzą ekspercką obejmuje następujące zadania: zdefiniowanie strategii organizacji, strategii wyboru klientów i indywidualnej wiedzy eksperckiej, koordynowanie działań operacyjnych oraz dostarczenie indywidualnym pracownikom dostępu do ustrukturalizowanej wiedzy eksperckiej.

Zgodnie z modelem M. Portera (1992) firma audytorska może dojść do strategicznej przewagi przez osiągnięcie wiodącej pozycji kosztowej lub poprzez zróżnicowanie. Osiągnięcie wiodącej pozycji kosztowej jest możliwe wtedy, gdy firma audytorska ma możliwość wykorzystania ustrukturalizowanej wiedzy eksperckiej dla dużej liczby klientów. Firma audytorska osiąga przewagę konkurencyjną na rynku dzięki strategii zróżnicowania, gdy jest w stanie zbudować znaczny kapitał relacyjny (Emby i Gibbins, 1987).

Audytorzy finansowi jako profesja mają znaczne zasoby wiedzy zawartej w standardach sprawozdawczości finansowej i regulacjach podatkowych. Ta ogólna wiedza i wiedza branżowa mają istotną wartość dla klientów firm audytorskich. Może być ona łatwo reprodukowana i wykorzystywana do dostarczania produktu przez firmy audytorskie. Jest to wiedza, która może być w prosty sposób kodowana w systemach IT i tą drogą przekształcana w formę ustrukturalizowanej wiedzy eksperckiej.

Specyficzna wiedza firmy audytorskiej to wiedza wysoko wyspecjalizowana, która pozwala firmom audytorskim na dostarczanie unikalnej usługi lub produktu oraz wartości dla klientów. To wiedza specyficzna dla firmy, a nie ogólna czy branżowa. Wiedza specyficzna firmy audytorskiej stanowi podstawę budowania przewagi konkurencyjnej i sprawia, że określona grupa klientów preferuje usługi tej, a nie innej firmy. Przykładem tworzenia wiedzy własnej w przypadku firmy konsultingowej było stworzenie i wypromowanie EVA czy też „strategii błękitnego oceanu”. Dążąc do zróżnicowania i sprzedaży niestandardowych produktów intelektualnych, firmy tworzą własne metodologie i markę. W tym przypadku nie są zainteresowane kodowaniem tego rodzaju wiedzy i preferują przechowywanie jej w formie ukrytej (Steward, 1997).

Na ilustracji 6.1 przedstawiono macierz pokazującą cztery możliwe podejścia do strategii zarządzania firmą audytorską.

		Baza wiedzy	
		Własna	Ogólna profesjonalna
Podejście do klienta	Selektywna	Strategia oparta na wiedzy	Strategia oparta na relacjach
	Szeroka	Strategia dominowania	Strategia świadczenia szerokiego spektrum usług

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Gibbins i J. Jamal (2000). *Expertise Management by Public Accounting Firms*. Montreal: University of Alberta Working Paper, s. 32.

Ilustracja 6.1. Macierz strategicznych wyborów firm audytorskich

Firmy oparte na wiedzy wybierają klientów i podejmują wysiłki zmierzające do rozwoju własnej/specyficznej wiedzy, aby sprostać specyficznym potrzebom swoich klientów. Firmy te charakteryzują: jasne procedury wyboru klientów, sformalizowane procedury kontroli jakości, ograniczona autonomia partnerów, szeroka dystrybucja wiedzy w firmie oraz wykorzystanie raczej szkoleń i mentoringu niż formalnych narzędzi wspomagających decyzje.

Firmy świadczące pełen zakres usług stanowią przeciwieństwo firm opartych na wiedzy. Ta grupa firm dostarcza profesjonalne usługi różnym i niezdywersyfikowanym klientom. Wiedza koncentruje się w osobach kilku ekspertów, a zwiększanie i rozprzestrzenianie się specjalistycznej wiedzy w ramach firmy odbywają się z wykorzystaniem narzędzi wspomagających podejmowanie decyzji.

Pomiędzy opisanymi powyżej grupami firm znajduje się trzecia grupa: firmy audytorskie, które oparte są na kapitale relacyjnym. Ta grupa charakteryzuje się selektywnością w wyborze klientów i przedsiębiorczym stylem prowadzenia działalności operacyjnej.

Z badań wynika (Gibbins i Jamal, 2000), że większość globalnych i międzynarodowych firm audytorskich wpisuje się w model pierwszy: firm opartych na wiedzy. Dla firm działających na rynku krajowym zwykle typowy jest model pośredni: firmy opartej na kapitale relacyjnym. Małe firmy księgowe i audytorskie na ogół charakteryzują się modelem firm świadczących szeroki zakres profesjonalnych usług.

Zarządzanie wiedzą ukrytą na poziomie indywidualnym lub zespołów

Badania w zakresie zarządzania wiedzą ukrytą w firmach audytorskich dotyczyły zarówno poziomu indywidualnych audytorów (Ashton i Ashton, 1995; Libby i Luft, 1993), jak i poziomu zespołów audytorów (Solomon, 1987; Rich et al., 1997).

Jak każda organizacja oparta na wiedzy firmy audytorskie muszą posiadać i rozwijać odpowiednie systemy pozwalające na identyfikację, rozwój i utrzymanie wiedzy. Szczególne znaczenia nabiera też transfer wiedzy, zwłaszcza ukrytej (*tacit*) od doświadczonego eksperta do dopiero zaczynającego karierę młodego praktykanta (Tan i Libby, 1997). Rozwój wiedzy ukrytej następuje poprzez interaktywną socjalizację, obserwację, imitację i praktykę (Brown et al., 1989). Po-

czątkujący audytorzy rozwijają swoją wiedzę ukrytą, gdy mają możliwość aktywnie uczestniczyć w kontaktach z klientami i ponosić nie odpowiedzialność. Początkujący audytorzy mogą w ten sposób obserwować, jak partner lub menedżer projektu zarządza kontaktami z klientem, aby potem naśladować i praktykować umiejętności zarządzania relacjami, gdy z czasem staną się odpowiedzialni za relacje z klientami.

Nonaka (1994) wskazywał także na autonomię, a więc sytuację, w której pracownik będzie zmuszony do zdobycia, odniesienia i interpretacji nowych informacji. Pomimo że audyt finansowy ma raczej charakter mediacyjny i konsultacyjny (Gibbins, 1984; Gibbins i Emby, 1985; Gibbins i Trotman, 2002; Gold et al., 2012; Kadous et al., 2012), audytorzy wciąż są odpowiedzialni za dokonanie konkluzji po wykonaniu wybranych zadań związanych z procesem audytu finansowego.

Rozwój wiedzy ukrytej następuje w wyniku interaktywnych procesów obserwacji oraz naśladowania i praktyki, a zatem wydaje się, że poziom wiedzy ukrytej doświadczonych audytorów będzie wpływał na mniej doświadczonych audytorów, którzy regularnie współpracują z ekspertem. Bezpośredni nadzór oddziałuje na rozwój wiedzy ukrytej początkującego audytora, ponieważ ten będzie naśladował zachowanie przełożonego i zgodnie z nim modelował swoje postępowanie (Brown et al., 1989; Swap et al., 2001).

Podsumowanie wyników badań

Podsumowanie monografii składa się z dwóch części. Część pierwsza dotyczy procesu instytucjonalizacji audytu finansowego i przedstawia obraz audytu, który wynika z rozważań i przeprowadzonych badań. Druga część zawiera zarówno wyniki weryfikacji hipotez, jak i wnioski wynikające z przeprowadzonych badań. Przed prezentacją wyników weryfikacji postawionych hipotez przedstawiam obraz, który wyłania się z analizy problemu.

Ogólnie rzecz ujmując, monografia opisuje proces instytucjonalizacji audytu finansowego od jego początków do osiągnięcia statusu uznanej i usankcjonowanej praktyki społecznej. Funkcje, rola i praktyka audytu finansowego zmieniały się w ciągu wieków pod wpływem takich czynników, jak kultura, ustój polityczny oraz model ładu korporacyjnego. Pionierem zmian w audycie finansowym była początkowo Wielka Brytania, a później Stany Zjednoczone. Inne kraje wdrażały z biegiem czasu podobne rozwiązania, dopasowując je do swojej specyfiki. Wiek XXI to okres dostosowywania roli i funkcji audytu finansowego do gospodarki globalnej. W tym czasie intensywnie rozwijają się międzynarodowe standardy audytu finansowego. Można także zaobserwować zjawisko harmonizacji regulacji związanych z audytem finansowym. Dotyczy to zwłaszcza Unii Europejskiej, która dąży do zapewnienia wysokiej jakości usług audytorских na Jednolitym Rynku Europejskim, pozwalającym na swobodny przepływ kapitałów między krajami stowarzyszonymi.

Głównym motorem zmian w audycie finansowym są zwykle reformy związane z systemem ładu korporacyjnego. Z kolei istotne zmiany w systemach ładu korporacyjnego są wdrażane najczęściej w wyniku skandali korporacyjnych oraz kryzysów gospodarczych lub finansowych. Zmiany w systemie ładu korporacyjnego wprowadzane w ciągu ostatnich 20 lat wpłynęły zasadniczo na zmiany w audycie finansowym. Zmienił się zakres świadczonych usług au-

dytorskich oraz rozwinęły się nowe rynki usług zapewniających (*assurance*) i atestujących. Jesteśmy też świadkami ekspansji pozafinansowych usług audytorskich, w których często wykorzystywana jest metodologia badania, którą wypracowano i stosuje się w audycie finansowym.

W wyniku uchwalenia ustawy SOX i jej odpowiedników w innych krajach wzmocniono znaczenie oraz poszerzono zadania kontroli wewnętrznej i audytorów wewnętrznych. Obowiązek monitorowania skuteczności kontroli wewnętrznej, audytu wewnętrznego oraz zarządzania ryzykiem powierzono komitetom audytu. Jednocześnie na wagę kontroli wewnętrznej wpływa także rozwój praktyki audytu finansowego na podstawie modelu ryzyka badania. Z jednej strony kontrola wewnętrzna staje się istotnym mechanizmem kontroli korporacyjnej, z drugiej zaś jej skuteczność determinuje zakres badania przeprowadzanego przez audytora finansowego. W konsekwencji pojawia się nowy rynek dla usług w zakresie audytu wewnętrznego, w tym także praktyki outsourcingowania tej usługi. Jednocześnie otwiera się dla firm audytorskich nowy rynek usług doradczych i poświadczających w zakresie zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej.

Nowe, zwiększone wymagania dotyczące sprawozdawczości finansowej, a także rozwój sprawozdawczości biznesowej w formie sprawozdań zintegrowanych stawiają przed audytorami finansowymi nowe wyzwania. Audytor zobowiązany jest także do rozszerzonego zakresu komunikacji z komitetem audytu, w tym przedkładania informacji dotyczących istotnych zasad polityki i praktyki rachunkowości, alternatywnych rozwiązań oraz informacji dotyczących dyskusji prowadzonej z zarządem w zakresie sprawozdawczości finansowej.

Nie bez znaczenia dla rozwoju audytu finansowego jest także zmiana modelu wyceny przedstawionych przez zarządzających stanów aktywów i pasywów firmy z wykorzystaniem koncepcji wartości godziwej. Wprowadzona ustawą SOX odpowiedzialność zarządzających za przeprowadzenie przeglądu skuteczności kontroli wewnętrznej nad sprawozdawczością finansową spowodowała rozwój usług doradczych w tym zakresie.

Przytoczone przykłady nowych usług, które może świadczyć audytor, nie są zdaniem Mennickena i Povera (2013, s. 321) prostą funkcją ekonomicznych interesów firm audytorskich, ale wynikają raczej ze zmian w organizowaniu się społeczeństwa. Zmiany instytucjonalne, w tym zmiany regulacji finansowych, regulacji dotyczących

ryzyka oraz rozwój koncepcji nowego zarządzania publicznego przyczyniły się do powstania nowego modelu zarządzania opartego na szeroko rozumianym audycie (nie tylko finansowym). Model zarządzania oparty na audycie wzmacnia także państwo neoliberalne, a zatem działające poprzez rynki i struktury regulacyjne. Powstawanie autonomicznych jednostek o charakterze publicznym lub *quasi-publicznym*, którym państwo powierza realizację określonych zadań, wymaga nowych narzędzi kontroli. Tym samym audyt nie jest już tylko i wyłącznie istotnym elementem ładu korporacyjnego, ale staje się swoistym modelem zarządzania, pozwalającym na sprawowanie kontroli na odległość (Power, 1994; 1997; Stathern, 2000; Power i Mennicken, 2013, s. 321).

Wyniki weryfikacji hipotez

Pierwsza hipoteza stanowiła, że audyt finansowy jest instytucją ulegającą przeobrażeniom wraz z rozwojem społeczeństwa i jego potrzeb. Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że istnieją podstawy do jej pozytywnej weryfikacji. Audyt finansowy istnieje, ponieważ jest konieczny jako instrument organizacji współpracy indywidualnych jednostek i ich grup w ramach całego społeczeństwa. Jest on naturalną konsekwencją zapotrzebowania na weryfikację projektów biznesowych przez niezależnych audytorów. Społeczeństwa i ich instytucje ulegają przeobrażeniom. W sytuacji gdy zarządzający, będąc zwykle także właścicielami, uważani byli za godnych zaufania, a pozostali inwestorzy nie przejawiali istotnego zaangażowania w działalność biznesową, rola audytu finansowego była ograniczona. Do końca XIX w. nawet pojawiające się od czasu do czasu wątpliwości odnośnie do czystości intencji zarządzających nie były w stanie zmienić postrzegania zarządzających jako osób mających odpowiednią wiedzę i działających według norm etycznych. Dopiero kryzys światowy w latach 20. XX w. doprowadził do zmian w audycie finansowym. Od tego czasu audyt finansowy został formalnie uregulowany. Nastąpiły też ciągły jego rozwój i adaptacja do nowych obszarów, opisanych w rozdziałach 3–5 tej książki. Rozwój praktyki audytu finansowego dokonał się wraz z rozwojem narzędzi identyfikacji i kontroli ryzyka. Audyt finansowy jest bowiem praktyką eliminującą różne rodzaje ryzyka i zapewniającą pewien stopień komfortu wynikający z ograniczenia ryzyka.

Weryfikowana w badaniach hipoteza druga dotyczyła stwierdzenia, że zmiany w zakresie audytu finansowego nie nadążają w wystarczającym stopniu za potrzebami społeczeństwa, co uniemożliwia likwidację luki między postrzeganiem przez społeczeństwo, czym audyt finansowy powinien się zajmować, a tym, czym jest w istocie. W tym przypadku przeprowadzone badania także skłaniają do pozytywnej weryfikacji tej hipotezy. Audytorzy w istocie przekazują interesariuszom niewiele informacji o badanej jednostce. W rzeczywistości sprawozdanie audytora finansowego informuje o tym, czy sprawozdania finansowe badanej jednostki gospodarczej spełniają minimalne wymogi stawiane przez standardy sprawozdawczości finansowej, a standardy te mogą być różne. W warunkach polskich np. dopuszczone są dwie standaryzacje: regulacje sprawozdawczości określone w ustawie o rachunkowości i zbiorze krajowych standardów oraz zbiór standardów zawarty w Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej. W tym rozumieniu audytorzy finansowi wydają certyfikaty – jednostronne komunikaty – czy też dają sygnał o tym, czy dany obiekt (w tym przypadku sprawozdania finansowe) spełnia określone wymagania.

Wynik pracy i sprawozdanie audytora finansowego różnią się jednak od innych certyfikatów dostępnych na rynku. Audytor może wydać opinię negatywną, ale to nie zawsze oznacza, że inwestorzy wycofają swój kapitał lub, w przypadku spółki zaufania publicznego, że spółka zostanie wycofana z obrotu. W tym sensie bardziej adekwatne byłoby stwierdzenie, że audytorzy przygotowują sprawozdanie adresowane do interesariuszy badanej spółki, które zawiera ich profesjonalną opinię. Forma sprawozdania audytora finansowego jest jednak ciągle krytykowana, a samo sprawozdanie często bywa nazywane certyfikatem – symbolem jakości. Analiza przeprowadzona w rozdziale 5 wskazuje na problem niedostatecznej informacji i niewystarczającego zrozumienia istoty audytu finansowego przeprowadzonego w badanej jednostce gospodarczej. Zaprezentowane zostały także zmiany w modelu sprawozdawczości audytora finansowego z perspektywy historycznej oraz najnowsze propozycje reform w tym zakresie. Wprowadzane zmiany nie powodują jednak eliminacji luki oczekiwań. Jednocześnie coraz większe oczekiwania dotyczące audytu, dodatkowo rosnące w czasie kryzysów gospodarczych i finansowych, powodują zwiększenie się różnicy między tym, czego użytkownicy oczekują od audytu finansowego, a tym, co audytorzy mogą im dostarczyć.

Jednocześnie ograniczony zakres informacji przekazywany w sprawozdaniach audytora finansowego wymusza na użytkownikach tych sprawozdań zaufanie do wiedzy eksperckiej audytorów. Jest to drugi obszar analizowany w tej publikacji. Opracowywane standardy audytu finansowego mają za zadanie określenie zakresów ekspertyzy wydawanej przez audytora finansowego oraz działań podejmowanych w procesie jej przygotowywania.

Hipoteza trzecia dotyczyła stwierdzenia, że dotychczasowe działania zmierzające do zmniejszenia luki oczekiwań odnośnie do audytu finansowego koncentrowały się głównie na rozwoju regulacji, standardów oraz modyfikacji modelu sprawozdawczości audytora finansowego. Na podstawie badań przeprowadzonych w rozdziałach 3–5 można przyjąć, że ta hipoteza także została potwierdzona.

Luka oczekiwań odnosząca się do audytu finansowego jest związana ze słabym zrozumieniem jego istoty przez użytkowników sprawozdań audytora finansowego oraz z czasem, jaki musi upłynąć od zidentyfikowania wciąż zmieniających się oczekiwań do momentu zmiany standardów i praktyki audytu finansowego. Współczesna praktyka audytora finansowego zdeterminowana jest w dużym stopniu przez obowiązujące standardy audytu finansowego. Najczęściej wykorzystywane w tym przypadku są standardy zawarte w MSRF, które w Polsce będą obowiązywać w przypadku badania wszystkich podmiotów już od 2015 r. Powodem krytyki kierowanej pod adresem audytorów finansowych w okresach kryzysów gospodarczych i finansowych oraz tuż po nich jest zwykle rozbudowywanie standardów audytu oraz wprowadzanie kolejnych zmian w modelu raportowania.

Ostatnia hipoteza dotyczyła stwierdzenia, że firma audytorska – jako organizacja oparta na wiedzy – buduje swoją przewagę konkurencyjną, umacniając reputację. W firmach opartych na wiedzy duże znaczenie ma dostarczanie produktu intelektualnego o wysokiej jakości. To właśnie jakość audytu stanowi najważniejsze wyzwanie stojące przed przedstawicielami tej profesji. Najistotniejszym czynnikiem wpływającym na jakość audytu jest natomiast niezależność audytorów. Reputację mają także chronić zakodowane i promowane przez profesję zasady etycznego zachowania. Aby konkurować na rynku, firmy audytorskie jako organizacje oparte na wiedzy muszą także efektywnie zarządzać wiedzą ekspercką, która stanowi podstawowe aktywa tych firm. Firmy nie tylko dbają o rozwój specyficznej dla firmy wiedzy eksperckiej, ale także wiedzy ogólnej i branżowej.

Strategie zarządzania wiedzą zależą natomiast od wielkości firmy audytorskiej i rodzaju świadczonych przez nią usług. Dlatego także w tym przypadku można uznać, że hipoteza została potwierdzona.

Wyzwania na przyszłość

Ostatnie piętnastolecie to okres znaczących zmian w otoczeniu audytu finansowego. W tym czasie nastąpiły też zasadnicze przemiany w zakresie audytu finansowego, zwłaszcza w obszarach regulacji i standaryzacji. Głównym celem wprowadzanych reform było zwiększenie bezpieczeństwa inwestorów oraz zapobieżenie nowym skandalom korporacyjnym i kryzysom. W odniesieniu do audytorów finansowych podejmowano zmiany z intencją zwiększenia zaufania zarówno do profesji audytorów, jak i samego audytu finansowego. Przyjmując, że reformy odniosły skutek, warto jednak zwrócić uwagę na kilka wyzwań stojących przed audytorami.

Pierwsze wyzwanie to możliwość dokonania oceny modelu biznesowego opartego na istotnym ryzyku. W przypadku przedsiębiorstw, których funkcjonowanie opiera się na skomplikowanych modelach biznesowych, może pojawić się trudność dotycząca wyrażenia opinii o ciągłości działania jednostki ze względu na występujące liczne i istotne ryzyka, jakimi te modele są obciążone. Standardy sprawozdawczości finansowej nakładają na zarządzających obowiązek oceny zdolności jednostki do kontynuacji działalności. Osąd dotyczy m.in. skutków zdarzeń przyszłych, dlatego ocenie towarzyszy niepewność.

Zgodnie z niektórymi standardami audytu finansowego, w tym MSRF, zadaniem audytora finansowego jest uzyskanie dowodów zasadności przyjętego osądu przez zarządzających o kontynuacji działalności oraz oceny ryzyk, które mogą budzić wątpliwości co do zdolności firmy do kontynuowania działania. Pojawiają się głosy, że wymaganie, by audytor finansowy stwierdził, iż założenia ciągłości działania są zasadne, prowadzi do nadmiernych oczekiwań co do możliwości sporządzenia przez niego wiarygodnej opinii w tym zakresie. Te nadmierne oczekiwania przyczyniają się także do zwiększenia luki oczekiwań zarysowanej w rozdziale 2.

Drugie istotne wyzwanie jest związane z modelami wyceny w sprawozdawczości finansowej. Zmiany w sprawozdawczości finansowej spowodowały zmianę w dominującym modelu wyceny składników aktywów i pasywów jednostki. Koszt historyczny korygowany

przez zasadę ostrożnej wyceny został zastąpiony wartością godziwą. Jak wiadomo, wycena według wartości historycznych opiera się na cenach historycznych powstałych w procesie wymiany rynkowej w momencie zawarcia transakcji. Uważa się zatem, że wykorzystywanie wartości historycznych może przyczyniać się do sprawozdawania zaniżonych wartości składników majątkowych, zwłaszcza w przypadkach, gdy upłynął dłuższy czas od momentu zawarcia transakcji. Alternatywą wyceny według kosztu historycznego jest natomiast wycena według wartości godziwych.

W modelowym ujęciu wartość godziwa to cena, którą by uzyskano ze sprzedaży składnika majątkowego (lub zapłacono) w warunkach normalnej transakcji rynkowej dokonanej między uczestnikami rynku w dniu bilansowym. Jeśli zatem na rynku dostępne są aktualne ceny identycznych aktywów i zobowiązań, to właśnie one powinny być wykorzystane do wyceny zasobów organizacji. Jeśli zbioru cen identycznych aktywów nie można zaobserwować na aktywnych rynkach, to można się posłużyć cenami z rynków nieaktywnych lub też cenami podobnych aktywów i zobowiązań z aktywnego rynku. W razie braku możliwości obserwacji cen w powyższych opcjach dopuszczalne jest zastosowanie trzeciego rozwiązania – odpowiedniego modelu wyceny. Z jednej strony zwolennicy FV (*Fair Value*) argumentują, że wartość godziwa aktywów i zobowiązań odzwierciedla bieżące warunki rynkowe, a zatem dostarcza istotnych informacji we właściwym czasie, zwiększając tym samym przejrzystość, ponadto pozwala na podjęcie szybkich decyzji korygujących. Z drugiej strony warto zauważyć, że przyjęte do wyceny modele w przypadku niektórych aktywów mogą być bardzo skomplikowane, co utrudnia ich zrozumienie, zastosowanie i ocenę. Dodatkowo możliwe zniekształcenia wartości wynikające z zastosowanego modelu wyceny mogą się spotęgować w przypadkach braku efektywności na rynkach czy też nieracjonalnego zachowania inwestorów. Przeprowadzone badania zdają się potwierdzać te obawy.

Sama wycena zasobów majątku i kapitałów firmy, bez względu na przyjęty model wyceny, może stanowić wyzwanie dla audytorów finansowych, ponieważ oba modele niosą z sobą ryzyko błędu w wycenie. W przypadku zastosowania modelu wyceny opartego na wartości godziwej pojawia się ryzyko błędu wyceny wynikającego z niewłaściwych parametrów przyjętych do wyceny danego składnika. W przypadku wyceny według kosztu historycznego występuje ryzyko pojawienia się błędu wyceny wynikającego z wahań cen. To pierwsze

ryzyko, będące rezultatem błędnych założeń przyjętych do modelu wyceny, stanowi przy tym większe wyzwanie dla audytorów finansowych niż to drugie. Wyniki badań (Sunder, 2008) pokazują, że pytanie o wyższość jednej metody nad drugą jest błędnie postawione. Efektywność metod wyceny będzie różna dla różnych aktywów, organizacji czy też branż. W przypadku występowania znacznego ryzyka błędu wyceny wynikającego z błędnych parametrów wyceny (w przypadku wyceny według wartości godziwych), w przeciwieństwie do ryzyka pojawienia się błędu wyceny wynikającego z wahań cen (w przypadku wyceny według kosztu historycznego), to właśnie wycena według kosztu historycznego pozostaje lepszym estymatorem wartości składnika majątkowego. W odwrotnym przypadku, gdy ryzyko wystąpienia błędu w wycenie z powodu wahań cen jest większe niż błąd wynikający z błędnie przyjętych parametrów wyceny, ani jedna, ani druga metoda nie pozwalają na odpowiednio dokładną wycenę składnika majątku przedsiębiorstwa (Sunder, 2008).

Jak dotąd, mamy ograniczoną wiedzę na temat funkcjonowania firm audytorskich jako organizacji, ich struktury organizacyjnej, systemów oceny i wynagradzania, systemów kontroli oraz wewnętrznych procesów biznesowych. Niewiele wiadomo na temat wewnętrznych systemów zarządzania wiedzą, w tym także rozwoju i utrzymania zasobów ludzkich. Interesującymi, choć wciąż mało zbadanymi zagadnieniami są kwestie związane z wartościami i motywacjami na poziomie zarówno organizacji, jak i indywidualnych audytorów. W *Zielonej Księdze* (EU, 2010) i propozycjach regulacji w zakresie audytu finansowego (EU, 2011) uznaje się, że profesjonalny osąd jest jednym z czynników determinujących, czy audytor jest w stanie w imieniu inwestorów kwestionować osądy dokonywane przez zarządzających. Pomimo wysiłków regulacyjnych profesjonalny osąd zależeć będzie w dużej mierze od osobowości audytora, szkoleń oraz kultury organizacyjnej firmy audytorskiej.

Bibliografia

- Abbott A. (1988). *The system of professions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abbot J.J., Parker S. i Peters G.F. (2004). *Audit committee characteristics and restatements*. „Auditing: A Journal of Practice and Theory”, vol. 23(1), s. 69–87.
- AICPA (2013). *Code of Professional Conduct*. <http://www.aicpa.org/research/standards/codeofconduct/pages/default.aspx> [data dostępu: 28 kwietnia 2014].
- Anderson-Gough F., Grey C. i Robson K. (2001). *Tests of time: Organizational time reckoning and the making of accountants in two multi-national accounting firms*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 26(2), s. 99–122.
- Andrzejewski M. (2012). *Korygująca funkcja rewizji finansowej w systemie rachunkowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Ahrens T. i Chapman C.S. (2006). *Doing qualitative field research in management accounting: Positioning data to contribute to theory*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 31(4), s. 819–841.
- Amer T.K., Hackenbrack K. i Nelson M. (1994). *Between-auditor differences in the interpretation of probability phrases*. „Auditing: A Journal of Theory and Practice”, vol. 13(1), s. 126–136.
- Aronson E. (1968). *Dissonance theory: Progress and problems*, [w:] *Theories of cognitive consistency: A source book*, red. R.P. Abelson, E. Aronson, W.J. McGuire, T.M. Newcomb, M.J. Rosenberg i P.H. Tannenbaum. Chicago: Rand McNally.
- Aronson E. (1992). *The return of the repressed: Dissonance theory make a comeback*. „Psychological Inquiry”, vol. 3(4), s. 303–311.
- Arrow K.J. (1985). *The economics of agency*, [w:] *Principals and agents: The structure of business*, red. J.W. Pratt i R.J. Zeckhauser. Boston: Harvard Business School Press.
- Arnold V.P., Collier A., Leech S.A. i Sutton S.G. (2000). *The effect of experience and complexity on order and recency bias in decision making by professional accountants*. „Accounting and Finance”, vol. 40(2), s. 109–134.

- Asare S. (1992). *The auditor's going-concern decision: Interaction of test variables and the sequential processing of evidence*. „The Accounting Review”, vol. 67(2), s. 379–393.
- Asare S. i McDaniel L.S. (1996). *The effects of familiarity with the preparer and task complexity on the effectiveness of the audit review process*. „The Accounting Review”, vol. 71(2), s. 139–159.
- Ashton R.H. i Ashton A.H. (1995). *Perspectives on judgment and decision-making research in accounting and auditing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bagby R.M., Parker J.D.A. i Bury A.S. (1990). *A comparative citation analysis of attribution theory and the theory of cognitive dissonance*. „Personality and Social Psychology Bulletin”, vol. 16(2), s. 274–283.
- Baker R.C., Bédard J. i dit Hauret C.P. (2013, July). *The regulation of statutory auditors in advanced capitalism: Asian-Pacific Interdisciplinary Accounting Conference, Kobe*. <http://www.apira2013.org/program> [data dostępu: 10 listopada 2014].
- Bamber E.M. i Stratton R.A. (1997). *An appraisal of research designs used to investigate the information content of audit reports*. „The Accounting Review”, vol. 57(1), s. 141–146.
- Bame-Aldred Ch. i Kida T. (2007). *A comparison of auditor and client initial negotiation positions and tactics*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 32(6), s. 497–511.
- Barlett S.A. i Chandler R.A. (1999, September). *The private shareholder, corporate governance and the role of the annual report*. „Journal of Business Law”, s. 415–428.
- Barrett M., Cooper D.J. i Jamal K. (2005). *Globalization and the coordinating of work in multinational audits*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 30, s. 1–24.
- Bates H.L., Ingram R.W. i Reckers P.M.J. (1982). *Auditor-client affiliation: The impact on materiality*. „Journal of Accountancy”, vol. 153(4), s. 60–63.
- Bazerman M.H. i Moore D. (2011). *Is it time for auditor independence yet?* „Accounting, Organizations and Society”, vol. 36, s. 310–312.
- Beasley M.S. (1996). *An empirical analysis of the relations between the board of director composition and financial statement fraud*. „The Accounting Review”, vol. 71(4), s. 443–465.
- Beasley M.S., Carcello J.V., Hermanson D.R. i Lapedes P.D. (2000). *Fraudulent financial reporting: Consideration of industry traits and corporate governance mechanisms*. „Accounting Horizons”, vol. 14(4), s. 441–454.
- Beasley M.S. i Salterio S. (2001). *The relationship between board characteristics and voluntary improvements in the capability of audit committees to monitor*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 18(4), s. 539–570.
- Beaver W. (1989). *Financial reporting: An accounting revolution*, wyd. II. New Jersey: Prentice Hall International.
- Bédard J. i Gendron Y. (2010). *Strengthening the financial reporting system: Can audit committees deliver?* „International Journal of Auditing”, vol. 14(2), s. 174–210.

- Bédard J.C. i Johnstone K.M. (2004). *Earnings manipulation risk, corporate governance risk, and auditors' planning and pricing decisions*. „The Accounting Review”, vol. 79(2), s. 277–304.
- Bell T.B., Marrs F., Solomon I. i Thomas H. (1997). *Auditing organizations through a strategic-systems lens*. Montvale, NJ: KPMG.
- Beneish Messod D., Billings M.B. i Hodder L.D. (2008). *Internal control weaknesses and information uncertainty*. „The Accounting Review”, vol. 83(3), s. 665–703.
- Bernstein W.J. (2004). *The birth of plenty: How the prosperity of the modern world was created*. McGraw-Hill: New York.
- Blay A. (2005). *Independence threats, litigation risk, and the auditor's decision process*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 22(4), s. 759–789.
- Blue Ribbon Committee on improving the effectiveness of corporate audit committees (1999, February). *Report and Recommendations*. New York: NYSE.
- Booth P. i Cocks N. (1989). *Power and the study of accounting profession*, [w:] *Critical accounts*, red. D.J. Cooper i T.M., Hopper. Basingstoke: MacMillan.
- Botosan C.A. (1997). *Disclosure level and the cost of equity capital*. „The Accounting Review”, vol. 72(3), s. 323–349.
- Botosan C.A. i Plumlee M.A. (2002). *A re-examination of disclosure level and the expected cost of equity capital*. „Journal of Accounting Research”, vol. 40(1), s. 21–40.
- Botzem S. i Quack S. (2006). *Contested rules and shifting boundaries: International standard setting in accounting*, [w:] *Transnational governance: Institutional dynamics of regulation*, red. M.L. Djelic i K. Sahlin-Andersson. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowker G.C. i Star S.L. (2000). *Sorting things out: Classification and its consequences*. Cambridge: MIT Press.
- Brown C.E., Peecher M.E. i Solomon I. (1999). *Auditors' hypothesis testing in diagnostic inference tasks*. „Journal of Accounting Research”, vol. 37(1), s. 1–26.
- Brunsson N. i Jacobsson B. (2000). *A world of standards*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryer R.A. (2000) *The history of accounting and the transition to capitalism in England. Part two: Evidence*. „Accounting, Organisations and Society”, vol. 25(4–5), s. 327–381.
- Carcello J.V., Hermanson D.R. i Neal T.L. (2002). *Disclosures in audit committee charters and reports*. „Accounting Horizons”, vol. 16(4), s. 291–304.
- Carcello J.V., Hermanson D.R. i Ye Z. (2011). *Corporate governance research in accounting and auditing: Insights, practice, implications, future research directions*. „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, vol. 30(3), s. 1–31.
- Carcello J.V. i Neal T.L. (2000). *Audit committee composition and auditor reporting*. „The Accounting Review”, vol. 75(4), s. 453–467.
- Carmichael D.R. i Winters A.J. (1982). *The evolution of audit reporting*. Proceedings of the 1982 Touche Ross/University of Kansas Symposium on

- Auditing Problems, red. D.R. Nichols, H.F. Settler. Lawrence: University of Kansas.
- Carpenter B. i Dirsmith M. (1993). *Sampling and the abstraction of knowledge in the auditing profession: An extended institutional theory perspective*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 18, s. 41–63.
- Carpenter B., Dirsmith M. i Gupta P. (1994). *Materiality judgments and audit firm culture: Social-behavioral and political perspectives*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 19, s. 355–380.
- Center for Audit Quality (2011). *In-depth guide to public company auditing*. Washington, DC: Center for Audit Quality. http://www.thecaq.org/publications/In-Depth_GuidetoPublicCompanyAuditing.pdf [data dostępu: 28 kwietnia 2014].
- Chandler R.A. (1997). *The auditing practices board and auditing standards in the UK*, [w:] *Current issues in auditing*, red. M. Sherer i S. Turley. London: Sage.
- Chandler R.A., Edwards J.R. i Anderson M. (1993). *Changing perceptions of the role of the company auditor, 1840–1940*. „Accounting and Business Research”, vol. 23(92), s. 443–459.
- Chen K.C.W. i Church B.K. (1996). *Going concern opinions and the market’s reaction to bankruptcy filing*. „The Accounting Review”, vol. 71(1), s. 117–128.
- Cheng C.S.A., Ho J.Y. i Tian F. (2006). *An empirical analysis of value-relevance of disclosure of material weaknesses under section 404*. Working Paper. Houston: University of Houston.
- Church B.K., Davis S.M. i McCracken S.A. (2008). *The auditor’s reporting model: a literature overview and research synthesis*. „Accounting Horizons”, vol. 22(1), s. 69–90.
- Cieślak I. i Dobija D. (2013). *Instytucjonalizacja zasad etycznych jako narzędzie budowania wiarygodności i zaufania publicznego do zawodu biegłego rewidenta*. „Prakseologia”, vol. 154, s. 135–170.
- Coase R.H. (1937). *The nature of the firm*. „Economica”, vol. 4, s. 386–405.
- Coffee J.C. (2006). *Gatekeepers*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen Commission (1978). *Report of the Commission on Auditor Reasonability’s: Conclusions and recommendations*, Washington.
- Cohen J.R., Krishnamoorthy G. i Wright A.M. (2002). *Corporate governance and the audit process*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 19(4), s. 573–594.
- Cohen J.R., Krishnamoorthy G. i Wright A.M. (2004). *The corporate governance mosaic and financial reporting quality*. „Journal of Accounting Literature”, vol. 23, s. 87–152.
- Cohen J.R., Krishnamoorthy G. i Wright A.M. (2007). *The impact of roles of the board on auditors’ risk assessments and program planning decisions*. „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, vol. 26(1), s. 91–112.
- Cohen J.R., Krishnamoorthy G. i Wright A.M. (2010). *Corporate governance in the post Sarbanes-Oxley era: Auditors’ experiences*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 27(3), s. 751–786.

- Collier P. i Zaman M. (2005). *Convergence in European corporate governance: The audit committee concept*. „Corporate Governance: An International Review”, vol. 13(6), s. 753–768.
- Cooper D.J. i Robson K. (2006). *Accounting, professions and regulation: Locating the sites of professionalization*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 31(4–5), s. 415–444.
- Crabtree A.D., Brandon D.M. i Maher J.J. (2006). *The impact of auditor tenure on initial bond ratings*. „Advances in Accounting”, vol. 22, s. 97–121.
- Craswell A.T., Francis J.R. i Taylor S.L. (1995). *Auditor brand name reputations and industry specializations*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 20(3), s. 297–322.
- Curtis E. i Turley S. (2007). *The business risk audit: A longitudinal case study of an audit engagement*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 32(4–5), s. 439–461.
- Dal Bo E. (2006). *Regulatory capture: A review*. „Oxford Review of Economic Policy”, vol. 22(2), s. 203–225.
- Daniels B.W. i Booker Q. (2009). *Bank loan officers' perception of audit firm rotation*. „The CPA Journal”, vol. 79(1), s. 36–40.
- Dao M., Mishra S. i Raghunandan K. (2008). *Auditor tenure and shareholder ratification of the auditor*. „Accounting Horizons”, vol. 22(3), s. 297–314.
- Dart E. (2011). *UK investors' perceptions of auditor independence*. „The British Accounting Review”, vol. 43(3), s. 173–185.
- Davenport T. (1997). *Information ecology. Mastering the information and knowledge environment*. New York: Oxford University Press.
- Davidson W.N., Xie B. i Weihong X. (2004). *Market reaction to voluntary accouchements of audit committee appointments: The effect of financial expertise*. „Journal of Accounting & Public Policy”, vol. 23(4), s. 279–293.
- Davis J.S. i Solomon I. (1989). *Experience, expertise and expert-performance research in public accounting*. „Journal of Accounting Literature”, vol. 8(2), s. 150–164.
- DeAngelo L.E. (1981a). *Auditor independence, 'low balling', and disclosure regulation*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 3(2), s. 113–127.
- DeAngelo L.E. (1981b). *Auditor size and audit quality*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 3(3), s. 183–199.
- DeAngelo L.E. (1982). *Mandated successful efforts and auditor choice*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 4(3), s. 171–203.
- Dechow P.M., Sloan R.G. i Sweeney A.P. (1996). *Causes and consequences of earnings manipulation: An analysis of firms subject to enforcement actions by the SEC*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 13(1), s. 1–36.
- DeFond M.L., Hann R.N. i Hu X. (2005). *Does the market value financial expertise on audit committees of boards of directors?* „Journal of Accounting Research”, vol. 43(2), s. 153–193.
- DeZoort F.T., Hermanson D.R., Archambeault D.S. i Reed S.A. (2002). *Audit committee effectiveness: A synthesis of the empirical audit committee literature*. „Journal of Accounting Literature”, vol. 21(1), s. 38–75.

- Dicksee L.R. (1892). *Auditing: A practical manual for auditors*. London: Gee.
- Dirmsmith M. i McAllister J. (1982). *The organic versus the mechanistic audit*. „Journal of Accounting, Auditing and Finance”, vol. 5, s. 214–228.
- Dirmsmith M., Covaleski M. i McAllister J. (1985). *Of paradigms and metaphors in auditing thought*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 2, s. 46–68.
- Dobija D. (2010). *Komitety audytu a nadzór nad biegłym rewidentem. Praktyka polskich spółek giełdowych*. „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, vol. 59(115), s. 5–24.
- Dobija D. (2011). *The Early Evolution of Corporate Auditing: The English East India Company (1600–1640)*. <http://ssrn.com/abstract=1886945> lub <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1886945> [data dostępu: 16 lipca 2011].
- Dobija D. (2013a). *Auditors and corporate governance: A Qualitative study in Polish public companies*. <http://ssrn.com/abstract=2354892> lub <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2354892> [data dostępu: 28 kwietnia 2014].
- Dobija D. (2013b). *Exploring audit committee practices: oversight of financial reporting and external auditors in Poland*. „Journal of Management & Governance”, doi: 10.1007/s10997-013-9281-6.
- Dobija D., Cieślak I. i Iwuć K. (2013). *Extended audit reporting – An insight from the auditing profession in Poland*. <http://ssrn.com/abstract=2215605> lub <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2215605> [data dostępu: 12 lutego 2014].
- Dobija D. i Koładkiewicz I. (2011). *Ład korporacyjny*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Dobija D., Koładkiewicz I., Cieślak I. i Klimczak K. (2011). *Komitety rad nadzorczych*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Dontah A., Ronen J. i Sarath B. (2004). *Financial statement insurance*. Working Paper. New York: New York University Press.
- Dopuch N.R., Holthausen R.W. i Leftwich R. (2006). *Audit committee support for proposed audit adjustments: The effect of accounting scandals and the Sarbanes-Oxley Act*. Working Paper. Tuscaloosa: University of Alabama.
- Dopuch N. i King R.R. (1991). *The impact of MAS on auditors' independence: An experimental markets study*. „Journal of Accounting Research”, vol. 29, s. 60–98.
- Dopuch N., King R.R. i Schwartz R. (2001). *An experimental investigation of retention and rotation requirements*. „Journal of Accounting Research”, vol. 39(1), s. 93–117.
- Drori G., Meyer J. i Hwang H. (2006). *Globalization and organization: World society and organizational change*. Oxford: Oxford University Press.
- Druker P.F. (1998). *The coming of the new organization*. „Harvard Business Review on Knowledge Management”. Cambridge: Harvard Business School Press, s. 1–20.
- Durendez Gomez-Guillamon A. (2003). *The usefulness of the audit report in investment and financing decisions*. „Managerial Auditing Journal”, vol. 18(6–7), s. 549–559.

- Dyrektywa 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych, zmieniająca dyrektywę Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG oraz uchylająca dyrektywę Rady 84/253/EWG.
- Eilifsen A., Knechel R. i Wallage P. (2001). *Application of the business risk audit model: A field study*. „Accounting Horizons”, vol. 15, s. 193–207.
- Emby C. i Gibbins M. (1987). *Good judgment in public accounting: Quality and justification*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 4(1), s. 278–313.
- EU (1978). *The fourth directive*. Brussels: European Commission.
- EU (1983). *The seventh directive*. Brussels: European Commission.
- EU (1984). *The eight directive*. Brussels: European Commission.
- EU (1996). *Green paper. The role, the position and the liability of the statutory auditing within the European Union*. Brussels: European Commission.
- EU (1998). *The statutory audit in the European Union: The way forward*. Brussels: European Commission.
- EU (2000). *Commission recommendation of 15 November 2000 on quality assurance for the statutory audit in the European Union: Minimum requirement*. Brussels: European Commission.
- EU (2002). *A recommendation on statutory auditors' independence in the EU*. Brussels: European Commission.
- EU (2003). *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Reinforcing the statutory audit in the EU*. Brussels: European Commission.
- EU (2006). *Reinforcing the statutory audit in the European Union*. Brussels: European Commission.
- EU (2008). *Commission recommendation on external quality*. Brussels: European Commission.
- EU (2008). *Commission staff working document Commission recommendation concerning the limitation of the civil liability of statutory auditors and audit firms*. Brussels: European Commission.
- EU (2010). *Green paper. Audit policy: Lessons from the crisis*. Brussels: European Commission.
- EU (2011). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on specific requirements regarding audit of public-interest entities*. Brussels: European Commission.
- Ewelt-Knauer C., Gold A. i Pott C. (2013). *Mandatory audit firm rotation: A review of stakeholder perspectives and prior research*. „Accounting in Europe”, vol. 10(1), s. 27–41.
- Fama E.F. (1980). *Agency problems and the theory of the firm*. „Journal of Political Economy”, vol. 88(2), s. 288–307.
- Fama E.F. i Jensen M.C. (1983a). *Separation of ownership and control*. „Journal of Law and Economics”, vol. 26(2), s. 301–325.
- Fama E.F. i Jensen M.C. (1983b). *Agency problems and residual claims*. „Journal of Law and Economics”, vol. 26(2), s. 327–349.

- Farber D.B. (2005). *Restoring trust after fraud: Does corporate governance matter?* „The Accounting Review”, vol. 80(2), s. 539–561.
- Festinger L. (1957). *The theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Fichtner J.R. (2010). *The recent international growth of mandatory audit committee requirements*. „International Journal of Disclosure and Governance”, vol. 7(3), s. 227–243.
- Financial Reporting Council (2010). *Revisions to the UK corporate governance code*. London: FRC.
- Fiolleau K.J., Hoang K.J., Jamal K. i Sunder S. (2013). *How do regulatory reforms to enhance auditor independence work in practice?* „Contemporary Accounting Research”, vol. 30(3), s. 864–890.
- Firth M. (1980). *A note on the impact of audit qualifications on lending and credit decisions*. „Journal of Banking and Finance”, vol. 4(3), s. 257–267.
- Fleak S.K. i Wolson E.R. (1994). *The incremental information content of the going-concern audit opinion*. „Journal of Accounting, Auditing and Finance”, vol. 9(1), s. 149–166.
- Flint D. (1988). *Philosophy and principles of auditing: An introduction*. London: Macmillan Education.
- Foran M.F. i DeCoster D.T. (1974). *An experimental study of the effects of participation, authoritarianism, and feedback on cognitive dissonance in a standard setting situation*. „The Accounting Review”, vol. 49(4), s. 751–763.
- FRC (2011). *APB Ethical Standards: Integrity, Objectivity and Independence*. [https://frc.org.uk/Our-Work/Publications/APB/ES-1-\(Revised\)-Integrity-objectivity-and-independ.aspx](https://frc.org.uk/Our-Work/Publications/APB/ES-1-(Revised)-Integrity-objectivity-and-independ.aspx) [data dostępu: 10 listopada 2013].
- Freidson E. (1986). *Professional powers: A study of the institutionalization of formal knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gabrusewicz W. (red.) (2010). *Audyt sprawozdań finansowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Gacoń T. (2013). *The professionalisation of Internal Auditing*. „Management and Business Administration. Central Europe”, vol. 21(4), s. 55–68.
- Gates S.K., Lowe D.J. i Reckers P.M.J. (2007). *Restoring public confidence in capital markets through auditor rotation*. „Managerial Auditing Journal”, vol. 22(1), s. 5–17.
- Gay G., Schelluch P. i Baines A. (1998). *Perceptions of messages conveyed by review and audit reports*. „Accounting, Auditing and Accountability”, vol. 11(4), s. 472–492.
- Geiger M.A. (1993). *Evolution of the standard auditor's report in the united states, [w:] Setting the standard for the new auditor's report: An analysis of attempts to influence the auditing standards board. Studies in managerial and financial accounting*, red. M.J. Epstein. Amsterdam: JAIP Press.
- Gendron Y. i Bédard J. (2006). *On the constitution of audit committee effectiveness*. „Accounting, Organisations and Society”, vol. 31(3), s. 211–239.
- Ghicas D.C., Papadaki A., Siougle G. i Sougiannis T. (2008). *The relevance of quantifiable audit qualifications in the valuation of IPOs*. „Review of Accounting Studies”, vol. 13(4), s. 512–550.

- Ghosh A. i Moon D. (2005). *Auditor tenure and perceptions of audit quality*. „The Accounting Review”, vol. 80(2), s. 585–612.
- Gibbins M. (1984). *Propositions about the psychology of professional judgment in public accounting*. „Journal of Accounting Research”, vol. 22(1), s. 103–125.
- Gibbins M. i Emby C. (1985). *Evidence on the nature of professional judgment in public accounting*. Proceedings of the Auditing Research Symposium, red. R. Abdel-Khalik i I. Solomon. Champaign.
- Gibbins M. i Jamal K. (1993). *Problem-centred research and knowledge-based theory in the professional accounting setting*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 5(4), s. 451–466.
- Gibbins M. i Jamal J. (2000). *Expertise management by public accounting firms*. Working Paper. Montreal: University of Alberta.
- Gibbins M., McCracken S. i Salterio S. (2005). *Negotiations over accounting issues: The congruency of audit partner and chief financial officer recalls*. „Auditing: A Journal of Practice & Theory” (Supplement), s. 171–193.
- Gibbins M., McCracken S. i Salterio S. (2006). *The auditor’s negotiation strategy selection: nature of the auditor-client management relationship and flexibility of initial accounting position*. <http://ssrn.com/abstract=934383> lub <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.934383> [data dostępu: 20 stycznia 2014].
- Gibbins M., McCracken S. i Salterio S. (2007). *The chief financial officer’s perspective on auditor client negotiations*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 24(2), s. 387–422.
- Gibbins M., McCracken S. i Salterio S. (2010). *The auditor’s strategy selection for negotiation with management: Flexibility of initial accounting position and nature of the relationship*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 35(6), s. 579–595.
- Gibbins M. i Newton J.D. (1994). *An empirical exploration of complex accountability in public accounting*. „Journal of Accounting Research”, vol. 32(2), s. 165–186.
- Gibbins M., Salterio M. i Webb A. (2001). *Evidence about auditor-client management negotiation concerning client’s financial reporting*. „Journal of Accounting Research”, vol. 39(3), s. 535–563.
- Gibbins M. i Trotman K. (2002). *Audit review: Managers’ interpersonal expectations about conduct of the review*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 19(4), s. 411–444.
- Gibbins M. i Wright A. (1999). *Expertise and knowledge management in public professional service firms: A North American perspective*. „Australian Accounting Review”, vol. 9(3), s. 27–34.
- Gietzmann M.B. i Sen P.K. (2002). *Improving auditor independence through selective mandatory rotation*. „International Journal of Auditing”, vol. 6(2), s. 183–210.
- Glover H. i Reidenbach M. (2012). *Auditor Reporting Model Modifications: Practical Insights from the Academic Community*. „Current Issues in Auditing”, vol. 6(1), s. C7–C14.

- Gold A., Gronewold U. i Pott C. (2012). *The ISA 700 auditor's report and the audit expectation gap – Do additional explanations matter?* „International Journal of Auditing”, vol. 16(2), s. 101–129.
- Grajzl P. i Murrell P. (2007). *Allocating lawmaking powers: Self-regulation vs. government regulation*. „Journal of Comparative Economics”, vol. 35(3), s. 520–545.
- Gray G.L., Turner J.L., Coram P.J. i Mock T.J. (2011). *Perceptions and misperceptions regarding the unqualified auditor's report by financial statement preparers, users and auditors*. „Accounting Horizons”, vol. 25(4), s. 659–684.
- Gray I. i Manson S. (2011). *The audit process. Principles, practice and cases*. Andover: Cengage Learning.
- Grant R.M. (1996). *Toward a Knowledge Based Theory of the Firm*. „Strategic Management Journal”, s. 17(1), s. 109–122.
- Guiral-Contreras A., Gonzalo-Angulo J.A. i Rodgers W. (2007). *Information content and recency effect on the audit report in loan rating decisions*. „Accounting and Finance”, vol. 47(2), s. 285–304.
- Hamel G. i Prahalad C.K. (1994). *Competing for the future*. Boston: Harvard Business School Press.
- Hankenbrak K. i Knetchel R. (1997). *Resource allocation decisions in audit engagements*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 14(3), s. 481–499.
- Hartfield R.C., Jackson S.B. i Vandervelde S.D. (2006). *The effect of auditor rotation and client pressure on proposed audit adjustments*. Working Paper. Columbia: Carolina University of South Carolina.
- Hatch N.W. i Dyer J.H. (2004). *Human capital and learning as a source of sustainable competitive advantage*. „Strategic Management Journal”, vol. 25(4), s. 1155–1178.
- Hatherley D., Innes J. i Brown T. (1991). *The expanded audit report – an empirical investigation*. „Accounting and Business Research”, vol. 21(84), s. 311–319.
- He L., Labelle R., Piot C. i Thornton D.B. (2009). *Board monitoring, audit committee effectiveness, and financial reporting quality: Review and synthesis of empirical evidence*. „Journal of Forensic and Investigative Accounting”, vol. 1(2), s. 1–41.
- Herbohn K., Rangunathan V. i Garsden R. (2007). *The horse has bolted: Revisiting the market reaction to going concern modifications of audit reports*. „Accounting and Finance”, vol. 47(2), s. 473–493.
- Higson A.W. (1997). *Developments in audit approaches: From audit efficiency to audit effectiveness*, [w:] *Current issues in auditing*, red. M. Sherer i S. Turley. London: Paul Chapman Publishing.
- Hilary G. i Lennox C. (2005). *The credibility of self-regulation: Evidence from the accounting profession's peer review program*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 40(1), s. 211–229.
- Hirshleifer D. (2008). *Psychological bias as a driver of financial regulation*. „European Financial Management”, vol. 14(5), s. 856–874.

- Hood C. (1995). "The New Public Management" in the 1980s: Variations on a theme. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 20(2–3), s. 93–109.
- Hoopwood A. (1990). *Ambiguity, knowledge and territorial claims: Some observations on the doctrine of substance over form. A review essay.* „British Accounting Review”, vol. 22(1), s. 79–88.
- Hopewood A.G. i Miller P. (red.) (1994). *Accounting as social and institutional practice.* Cambridge: Cambridge University Press
- Hronsky J. i Houghton K. (2001). *The meaning of a defined accounting concert: Regulatory changes and the effect on auditor decision making.* „Accounting, Organisations and Society”, vol. 26(2), s. 123–139.
- Humphrey C., Kausar A., Loft A. i Woods M. (2011). *Regulating audit beyond the crisis: A critical discussion of the EU green paper.* „European Accounting Review”, vol. 20(3), s. 431–457.
- Hussey R. i Lan G. (2001). *An examination of auditor independence issues from the perspectives of U.K. finance directors.* „Journal of Business Ethics”, vol. 32(2), s. 169–178.
- Humphrey C., Loft A. i Woods M. (2009). *The global audit profession and the international financial architecture: Understanding regulatory relationships at a time of financial crisis.* „Accounting, Organizations and Society”, vol. 34(6–7), s. 810–825.
- Humphrey C. i Moizer P. (1990). *From techniques to ideologies: An alternative perspective on the audit function.* „Critical Perspectives on Accounting”, vol. 1(3), s. 217–238.
- Humphrey C., Moizer P., Turley S. (1992). *The Audit Expectations Gap – Plus Ça Change, Plus C'est La Même Chose?* „Critical Perspectives on Accounting”, s. 136–161.
- IAASB (2011a). *Enhancing the value of auditor reporting: exploring options for change.* Consultation Paper. New York: IAASB.
- IAASB (2011b). *The evolving nature of financial reporting: Disclosure and its audit implications.* Discussion Paper. New York: IAASB.
- ICAEW (2007). *Audit quality fundamentals – audit reporting.* London: ICAEW.
- IFAC (2010). *Handbook of the code of ethics for professional accountants.* New York: IFAC.
- IFAC (2012). *International auditing standards.* London: IFAC.
- IFAC (2005). *Międzynarodowe standardy rewizji finansowej.* Warszawa: SKwP i KIBR
- Innes J., Brown T. i Hatherley D. (1997). *The expanded audit report – a research study within the development of SAS 600.* „Accounting, Auditing and Accountability Journal”, vol. 10(5), s. 702–717.
- IFAC (2011). *The evolving nature of financial reporting: Disclosure and its audit implications.* New York: IAASB.
- IOSCO (2009). *Auditor Communications.* Consultation Report. Madrid: IOSCO.
- Jaruga A.A. (1972). *Problems of uniform accounting principles in Poland.* „The International Journal of Accounting”, vol. 8(1), s. 25–42.

- Jaruga A.A. (1976). *Some developments of auditing in Poland*. „European Accounting Review”, vol. 2(1), s. 115–126.
- Jensen M.C. i Meckling W.H. (1976). *Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure*. „Journal of Financial Economics”, vol. 3(4), s. 305–360.
- Jeppesen K.K. (1998). *Reinventing auditing, redefining consulting and independence*. „European Accounting Review”, vol. 7(3), s. 517–539.
- Jermias J. (2001). *Cognitive dissonance and resistance to change: The influence of commitment confirmation and feedback on judgment usefulness of accounting systems*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 26(2), s. 141–160.
- Joe J.R. (2003). *Why press coverage of a client influences the audit opinion*. „Journal of Accounting Research”, vol. 41(1), s. 109–133.
- Kadous K., Leiby J. i Peecher M.E. (2012). *How do auditors weight informal advice? The joint influence of advisor social bond and advice justifiability*. SSRN Working Paper.
- Kahneman D. i Tversky A. (1982). *The subjective probability: A judgment of representativeness*, [w:] *Judgment under uncertainty: Heuristic and biases*, red. D. Kahneman, P. Slovic i A. Tversky. New York: Cambridge University Press.
- Kemp R.S., Reckers P.M.J. i Arrington C.E. (1983). *Bank credibility: The need to rotate auditors*. „Journal of Retail Banking”, vol. 5, s. 38–44.
- Kida T. (1984). *An investigation into auditor's continuity and related qualification judgment*. „Journal of Accounting Research”, vol. 18(2), s. 506–523.
- Klein A. (2002). *Audit committee, board of director characteristics and earnings management*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 33(3), s. 375–400.
- Klincewicz K. (2008). *Systemy i struktury gromadzenia wiedzy i rozpowszechniania wiedzy*, [w:] *Zarządzanie wiedzą*, red. D. Jemielniak i A.K. Koźmiński. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Knapp M.C. (1985). *Audit conflict: An empirical study of the perceived ability of auditors to resist management pressure*. „The Accounting Review”, vol. 60(2), s. 202–211.
- Knapp M.C. (1987). *An empirical study of audit committee support for auditor involved in technical disputes with client management*. „The Accounting Review”, vol. 62(3), s. 578–588.
- Knechel W.R. (2001). *Auditing, assurance and risk*. Cincinnati: South-Western College Publishing.
- Knechel W.R. (2007). *The business risk audit: Origins, obstacles and opportunities*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 32(4–5), s. 383–408.
- Knechel W.R., Salterio S. i Ballou B. (2007). *Auditing, assurance and risk*. Cincinnati, Ohio: South-Western Publishing.
- Kołodkiewicz I. (2013). *Rady nadzorcze. Dobre praktyki ładu korporacyjnego. Doświadczenia polskie i zagraniczne*. Warszawa: Poltext.
- Komisja Wspólnot Europejskich (2005). *Zalecenia Komisji z dnia 15 lutego 2005 r. dotyczące roli dyrektorów niewykonawczych lub będących członka-*

- mi rady nadzorczej spółek giełdowych i komisji rady (nadzorczej)*, 2005/162/WE.
- Kosmala K. (2007). *(Un)realized independence in the CEE region: Insights from interpretive cultural theory*. „Critical Perspectives on Accounting”, vol. 18(3), s. 315–342.
- Kosmala MacLulich K. (2003). *The true and fair construct in the context of the Polish transition economy: Some local insights*. „European Accounting Review”, vol. 12(3), s. 465–487.
- Kosmala MacLulich K. i Sucher P. (2004). *A comparative analysis of auditor independence in economics in transition*. Edinburgh: Institute of Chartered Accountants of Scotland.
- Kosmala MacLulich K. i Sucher P. (2005). *A local realization of auditor independence construct in Poland. Counteracting “iron curtain” syndrome in academic writing*. „Critical Perspectives on Accounting”, vol. 6(4), s. 593–612.
- KPMG (2003, Fall). *Audit committee oversight of taxes and other issues*. London: Audit Committee Institute.
- KPMG (2004, Fall). *Exploring expectations of audit committee effectiveness*. London: Audit Committee Institute.
- KPMG (2005, Spring). *Enhancing oversight of internal control over financial reporting, understanding challenges, exploring value*. London: Audit Committee Institute.
- KPMG (2005, Fall). *Accounting judgments, estimates, and restatements. Implications for audit committee oversight*. London: Audit Committee Institute.
- Krzywda D. (red.) (2012). *Rewizja sprawozdań finansowych*. Warszawa: Stowarzyszenie Księgowych w Polsce.
- Krzywda D., Bailey D. i Schroeder M. (1998). *The development of the role of the statutory audit in the transitional Polish economy*. „The European Accounting Review”, vol. 7(3), s. 407–440.
- Krzywda D. i Schroeder M. (2005). *Expanded auditor commentary: an analysis of the content of the long form audit reports of Polish listed entities for the year ending 31 December 2005*. <https://www.essex.ac.uk/ebs/.../TI-JACC%20Paper.doc> [data dostępu: 11 listopada 2013].
- Kutera M. (2008). *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*. Warszawa: Difin.
- Kutera M., Holda A. i Surdykowska S.T. (2006). *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*. Warszawa: Difin.
- LaPorta R., Lopez-de-Silanes F. i Shleifer A. (1999). *Corporate ownership around the world*. „The Journal of Finance”, vol. 54(2), s. 471–517.
- Lee T.A. (1988). *The evolution of audit. Thought and practice*. New York: Garland.
- Lemon M., Tatum K. i Turley S. (2000). *Developments in the audit methodologies of large accounting firms*. London: ABG Publications.
- Lennox C. i Pittman J. (2010). *Auditing the auditors: Evidence on the recent reforms to the external monitoring of audit firms*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 49(1), s. 84–103.

- Libby R. i Juft J. (1993). *Determinants of Judgment Performance in Accounting Settings: Ability, Knowledge, Motivation and Environment*. „Accounting, Organisations and Society”, vol. 18(4), s. 425–450.
- Liggio C.D. (1974). *The expectation gap: The accountant's legal Waterloo*. „Journal of Contemporary Business”, vol. 3(3), s. 27–44.
- Limperg Institute (1932/1985). *The social responsibility of the auditor: A basic theory of the auditor's function by Professor Theodore Limperg (1879–1961) of the University of Amsterdam*. Amsterdam: Limperg Institute.
- Lin J.W. i Hwang M.I. (2010). *Audit quality, corporate governance, and earnings management: A meta-analysis*. „International Journal of Auditing”, vol. 14(1), s. 57–77.
- Loudder M.L., Khurana I.K., Sawyers R.B., Cordery C., Johnson C., Lowe D.J. i Wunderle R. (1992). *The information content of audit qualifications*. „Auditing: Journal of Practice & Theory”, vol. 11(1), s. 69–82.
- Maines L.A.E., Bartov P., Fairfield D.E., Hirst T.E., Iaannoconi T.E., Maillet R., Schrand C.M., Skinner D.J. i Vincent L. (2003). *Evaluating concepts-based vs. rules-based approaches to standard setting*. „Accounting Horizons”, vol. 17(1), s. 73–89.
- Mallin C.A. (2004). *Corporate governance*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Manigart S., Wright M., Robbie K., Desbrieres P. i De Waele K. (1997). *Venture capitalists' appraisal of investments projects: An empirical European study*. „Entrepreneurship: Theory and Practice”, vol. 21(4), s. 29–42.
- Mansi S.A., Maxwell W.F. i Miller D.P. (2004). *Does auditor quality and tenure matter to investors? Evidence from the bond market*. „Journal of Accounting Research”, vol. 42(4), s. 755–793.
- MARC (2011). *A framework for extended audit reporting, research project commissioned by ACCA*. Maastricht: MARC.
- Mastalerz M. (2011). *Reguły czy zasady? O standardach rachunkowości w świetle filozofii prawa Ronalda Dworkina*, [w:] *Problemy sporządzania i badania sprawozdań finansowych w aktualnych uwarunkowaniach gospodarczych*, red. W. Gabrusewicz. Poznań: KIBR.
- Mastalerz M. (2012). *O standardach rachunkowości. Zasady czy reguły*. „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, vol. 66(122).
- Matthews D. (2006). *A history of auditing*. London: Routledge.
- Mautz R.K. i Sharaf H.A. (1961). *The philosophy of auditing*. Monograph No. 6. Florida: American Accounting Association.
- Mayhew B.W. i Pik J. (2004). *Does investor selection of auditors enhance auditor independence?* „The Accounting Review”, vol. 79(3), s. 797–823.
- McCracken S., Salterio S.E. i Gibbins M. (2008). *Auditor–client management relationships and roles in negotiating financial reporting*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 33(4–5), s. 362–383.
- McEnroe J.E. i Martens S.C. (2001). *Auditors' and investors' perception of the 'expectation gap'*. „Accounting Horizons”, vol. 15(4), s. 345–358.
- McKinnon J. (1988). *Reliability and validity in field research: Some strategies and tactics*. *Accounting*. „Auditing and Accountability Journal”, vol. 1(1), s. 34–54.

- McMullen D.A. (1996). *Audit committee performance: An investigation of the consequences associated with audit committees*. „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, vol. 15(1), s. 87–103.
- Mennicken A. (2008). *Connecting worlds: The translation of ISAs into post-Soviet audit practice*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 33(4–5), s. 384–414.
- Mennicken A. i Power M. (2013). *Auditing and corporate governance*, [w:] *The Oxford handbook of corporate governance*, red. M. Wright, D. Siegel, D. Keasey i I. Filatotchev. Oxford: Oxford University Press.
- Messier W.F. (1992). *The sequencing of audit evidence: Its impact on the extent of audit testing and report formulation*. „Accounting and Business Research”, vol. 22(86), s. 143–150.
- Miller P. i Rose N. (1990). *Governing Economic Life*, „Economy and Society”, vol. 19(1), s. 1–31.
- Moody M., Pany K.J. i Reckers P.M.J. (2006). *Strong corporate governance and audit firm rotation: Effects on judges' independence perceptions and litigation judgments*. „Accounting Horizons”, vol. 20(3), s. 253–270.
- Morris T. i Empson L. (1998). *Organization and expertise: An exploration of knowledge bases and the management of accounting and consulting firms*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 23, s. 609–624.
- Nelson M.J. (2003). *Behavioral evidence on the effects of principles- and rule-based standards*. „Accounting Horizons”, vol. 17(1), s. 91–104.
- Nonaka I. (1994). *A dynamic theory of organizational knowledge creation*. „Organization Science”, vol. 5(1), s. 14–37.
- Nowak W. (2010). *Teoria sprawozdawczości finansowej. Perspektywa standardów rachunkowości*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Ogneva M., Subramanyam K.R. (2007). *Does the stock market underreact to going concern opinions? Evidence from the U.S. and Australia*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 43(2), s. 439–452.
- O'Reilly D.M., Leitch R.A., Tuttle B. (2006). *An experimental test of the interaction of the insurance and information-signaling hypotheses in auditing*. „Contemporary Accounting Research”, vol. 23(1), s. 267–289.
- Palepu K.G., Healy P.M., Bernard V.J. i Peek E. (2007). *Business Analysis and Valuation*. (IFRS ed.). London: Cengage Learning.
- Patton M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks: Sage.
- PCAOB (2010). *ACAP committee's recommendation relating to the auditor's reporting model*. http://pcaobus.org/News/Events/Documents/04072010_SAG-Meeting/Auditor's_Reporting_Model.pdf [data dostępu: 9 listopada 2013].
- PCAOB (2011a). *Concept release on possible revisions to PCAOB standards related to reports on audited financial statements and related amendments to PCAOB standards*, June. Washington, DC: PCAOB. http://pcaobus.org/Rules/Rulemaking/Docket034/Concept_Release.pdf [data dostępu: 9 listopada 2013].
- PCAOB (2011b). *PCAOB roundtable on auditor's reporting model*. http://pcaobus.org/Rules/Rulemaking/Docket034/Briefing_Paper.pdf [data dostępu: 9 listopada 2013].

- PCAOB (2012). *Auditing standard no. 16: Communication with audit committees*. New York: PCAOB.
- Peecher M.E. (1996). *The influence of auditors' justification processes on their decisions: A cognitive model and experimental evidence*. „Journal of Accounting Research”, vol. 34(1), s. 125–140.
- Pentland B.T. (1993). *Getting comfortable with the numbers: Auditing and micro-production of macro order*. „Accounting, Organisations and Society”, vol. 18(7), s. 605–620.
- Pfaff J. (2007). *Wpływ rewizji finansowej na wiarygodność sprawozdania finansowego*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Plantin G., Sapra H. i Shin H.S. (2008). *Marking-to-market: Panacea or Pandora's box?* „Journal of Accounting Research”, vol. 46(2), s. 435–460.
- Polanyi M. (1966). *The tacit dimension*. Routledge: London.
- Porter B. (1993). *An empirical study of the audit expectation – Performance gap*. „Accounting and Business Research”, vol. 24(93), s. 49–68.
- Porter B.A., Hogartaigh C. i Baskerville R. (2009). *Report on research conducted in the United Kingdom and New Zealand in 2008. Investigating the audit expectation-performance gap and user's understanding of, and desired improvements to, the audit's report, research commissioned by the IAASB*. http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/Porter_et_al_Final_Report_Combined.pdf [data dostępu: 8 listopada 2013].
- Porter B.A. (2009). *The audit trinity: The key to securing corporate accountability*. „Managerial Auditing Journal”, vol. 24(2), s. 156–182.
- Power M. (1992). *From common sense to expertise: The pre-history of audit sampling*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 17(1), s. 37–62.
- Power M. (1994). *The audit explosion*. London: Demos.
- Power M. (1995). *Auditing, expertise and the sociology of technique*. „Critical Perspectives on Accounting”, vol. 6, s. 317–339.
- Power M. (1997). *The audit society. Rituals of verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Power M. (2000). *The audit society – second thoughts*. „International Journal of Auditing”, vol. 4(1), s. 111–119.
- Power M. (2003). *Auditing and the production of legitimacy*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 28, s. 379–394.
- Power M. (2007). *Organized uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.
- Pucheta Martinez M.C., Martinez A.V. i Garcia Beanu M.A. (2004). *Reactions of the Spanish capital market to qualified audit reports*. „European Accounting Review”, vol. 13(4), s. 689–711.
- Puxty A.G., Willmott H.C., Cooper D.J. i Lowe T. (1987). *Modes of regulation in advanced capitalism: Locating accountancy in four countries*. „Accounting, Organizations and Society”, vol. 12(3), s. 273–291.
- Quick R. (2012). *EC green paper proposals and audit quality*. „Accounting in Europe”, vol. 9(1), s. 17–38, doi: 10.1080/17449480/2012.664398.
- Quick R., Turley S. i Willekens M. (2008). *Auditing, trust and governance*. London: Routledge.

- Rau S.E., Moser D.V. (1999). *Does performing other audit tasks affect going concern judgments?* „The Accounting Review”, vol. 74(4), s. 493–508.
- Resolution No. 144/66/96 National Council of Statutory Auditors of 16 January 1996.
- Resolution No. 1608/38/2010 National Council of Statutory Auditors on 16 February 2010.
- Ricchiute D.N. (1992). *Working-paper order effect and auditors' going concern decisions.* „The Accounting Review”, vol. 67(4), s. 46–58.
- Richardson A.P. (1931). *Editorial.* „The Accounting Review”, vol. 82(10), s. 214–263.
- Robson K. i Cooper D. (1989). *Understanding the development of the accountancy profession in the United Kingdom*, [w:] *Critical Accounts*, red. D.J. Cooper i T.M. Hopper. Basingstoke: MacMillan.
- Robson K., Humphrey C., Khalifa R. i Jones J. (2007). *Transforming audit technologies.* „Accounting, Organizations and Society”, vol. 32(4–5), s. 404–438.
- Schatzberg J.W. (1994). *A new examination of auditor 'low ball' pricing: Theoretical model and experimental evidence.* „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, vol. 13, s. 33–55.
- Schipper K. (2002) *Principles-based accounting standards.* „Accounting Horizons”, vol. 17(1), s. 61–72.
- Schneider A. i Church B.K. (2008). *The effect of auditors' internal control opinions on loan decisions.* „Journal of Accounting and Public Policy”, vol. 27(1), s. 1–18.
- Schroeder M. (1999). *A description of the contents of the long-form statutory audit reports of a sample of Polish listed companies for 1996.* „European Accounting Review”, vol. 8(1), s. 115–137.
- Shroeder M. (2007). *Expanding statutory auditor commentary: The role of long form audit reports in corporate governance – evidence from the Poland.* Full Research Report, ESRC End of Award Report, RES-000-22-1782. Swindon: ESRC.
- Sikka P., Puxty A., Willmott H. i Cooper C. (1998). *The impossibility of eliminating the expectations gap: some theory and evidence,* „Critical Perspectives on Accounting”, vol. 9(2), s. 299–330.
- Sikka P., Willmott J.C. i Lowe E.A. (1989). *Guardians of knowledge and public interest: Evidence and issues of accountability in the U.K.* „Accountancy Profession, Accounting, Auditing and Accountability Journal”, vol. 2(1), s. 47–71.
- Silverman D. (1985). *Qualitative Methodology and Sociology: Describing the Social World.* Aldershot: Glower.
- Solomon I. (1987). *Multi-Auditor judgment/decision making research.* „Journal of Accounting Literature”, vol. 6(1), s. 1–25.
- Solomon J., Shields M.D. i Whittington O.R. (1999). *What do industry-specialist auditors know.* „Journal of Accounting Research”, vol. 37(1), s. 191–208.
- Soltani B. (2000). *Some empirical evidence to support the relationship between audit reports and stock prices – the French case.* „International Journal of Auditing”, vol. 4(3), s. 269–291.

- Soltani B. (2007). *Auditing. An international approach*. England: Pearson Education Limited.
- Spira L. (2006). *Black boxes, red herrings and white powder, UK audit committees in the 21st century*. „Journal of Banking Regulation”, vol. 7(1), s. 180–188.
- Spira L. i Page M. (2003). *Risk management: The reinvention of internal control and the changing role of internal audit*. „Accounting, Auditing and Accountability Journal”, vol. 16(4), s. 640–661.
- Sprawozdanie Komisji Nadzoru Audytowego za rok 2011, Warszawa 25 kwietnia 2012.
- Starbuck W.H. (1997). *Learning by knowledge-intensive firms*, [w:] *Knowledge in Organizations*, red. L. Prusak. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Steward T.A. (1997). *Intellectual capital: The new wealth of organizations*. New York: Doubleday-Currency
- Stigler G.J. (1971). *The theory of economic regulation*. „The Bell Journal of Economics and Management Science”, vol. 2(1), s. 3–21.
- Strathen M. (red.) (2000). *Auditing cultures*. London: Routledge.
- Sucher P., Moizer P. i Zarova M. (1998). *Factors affecting the assessment of the quality of a company's auditors: The case of the Czech Republic*. „International Journal of Auditing”, vol. 2(1), s. 7–20.
- Sunder S. (1997). *Theory and accounting and control*. Cincinnati: South-Western College Publishing.
- Sunder S. (2008), *Econometrics of Fair Values*, „Accounting Horizons”, vol. 22(1). <http://ssrn.com/abstract=1571424>.
- Swap W., Leonard D., Shields M. i Abrams L. (2001). *Using mentoring and storytelling to transfer knowledge in the workplace*. „Journal of Management Information Systems”, vol. 18(1), s. 95–114.
- Taffler R.J., Lu J. i Kausar A. (2004). *In denial? Stock market underreaction to going-concern audit report disclosure*. „Journal of Accounting and Economics”, vol. 38(1–3), s. 263–296.
- Tamm Hallström K. (2004). *Organizing international standardization*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Tan H.T. i Kao A. (1999). *Accountability effects on auditors' performance: The influence of knowledge, problem solving ability, and task complexity*. „Journal of Accounting Research”, vol. 27(1), s. 209–223.
- The Cadbury Code (1992). *The financial aspects of corporate governance*. London.
- The Securities Exchange Act of 1934*, Pub. L. 73–291, 48 Stat. 881, enacted June 6, 1934, codified at 15 U.S.C.
- Tiller M.G. (1983). *The dissonance model of participating budgeting: An empirical exploration*. „Journal of Accounting Research”, vol. 21(2), s. 581–595.
- Tinker T. (1985). *Paper prophets*. New York: Praeger.
- Trompeter G. (1994). *The effect of partner compensation schemes and generally accepted accounting principles on audit-partner judgment*. „Auditing: A Journal of Theory & Practice”, vol. 13(2), s. 56–71.

- Turley S. i Zaman M. (2004). *The corporate governance effects of audit committees*. „Journal of Management and Governance”, vol. 8(3), s. 305–332.
- Turley S. i Zaman M. (2007). *Audit committee effectiveness: Informal processes and behavioral effects*. „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, vol. 20(5), s. 765–788.
- Turner J.L., Mock T.J., Coram P.J. i Gray G.L. (2010). *Improving transparency and relevance of auditor communications with financial statement users*. „Current Issues in Auditing”, vol. 4(1), s. A1–A8.
- Turzyński M. (2013). *O średniowiecznej moralności kupieckiej i etyce zawodowej rachunkowości: Perspektywa teorii społecznej Michela Foucaulta*. „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, vol. 73, s. 131–146.
- US Congress (2002). *An act to protect, investors by improving the accuracy and reliability of corporate disclosures made pursuant to the securities law, and for other purposes*, H.R. 3763. Washington.
- Ustawa o biegłych rewidentach i ich samorządzie, Dz. U. z 1994 r. Nr 121, poz. 592.
- Ustawa o rachunkowości z dnia 29 września 1994 r., Dz. U. z 1994 r. Nr 121, poz. 591.
- Ustawa o rachunkowości, Dz. U. z 2002 r. Nr 76, poz. 694.
- Ustawa z dnia 19 października 1991 r. o badaniu i ogłaszaniu sprawozdań finansowych i biegłych rewidentach i ich samorządzie, Dz. U. z 1991 r. Nr 111, poz. 480.
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, Dz. U. z 2000 r. Nr 94, poz. 1037.
- Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz nadzorze publicznym, Dz. U. Nr 77, poz. 649.
- Vanstraelen A., Schelleman C., Meuwissen R. i Hoffman I. (2012). *The audit reporting debate: Seemingly intractable problem and feasible solutions*. „European Accounting Review”, vol. 21(2), s. 193–216.
- Vergoossen R.G.A. (1993). *The use and perceived importance of annual reports by investment analysts in the Netherlands*, „European Accounting Review”, vol. 2(2), s. 219–243.
- Wallace W.A. (1980). *The economic role of the audit in free and regulated markets. The Touche Ross and Co. aid to education program*. New York: MacMillan Publishing Co.
- Watts R.L. i Zimmerman J.L. (1979). *The demand for and supply of accounting theories: The market for excuses*. „The Accounting Review”, vol. 54(2), s. 273–305.
- Watts R.L. i Zimmerman J.L. (1983). *Agency problems, auditing and the theory of the firm: Some evidence*, „Journal of Law and Economics”, vol. 26(3), s. 613–633.
- Wright M. i Robbie K. (1996). *Venture capitalist, unquoted equity investment appraisal and the role of accounting information*. „Accounting and Business Research”, vol. 26(2), s. 153–168.

- Xie B., Davidson W. i DaDalt P.J. (2003). *Earnings management and corporate governance: The role of the board and the audit committee*. „Journal of Corporate Finance”, vol. 9(3), s. 295–316.
- Zeff S.A. (2007). *The Primacy of “Present Fairly” in the Auditor’s Report*. „Accounting Perspectives”, vol. 6, s. 1–20, doi: 10.1506/E773-5521-86U6-L3M0.
- Zimmerman J.L. (2011). *Accounting for decision making and control*, wyd. VII. New York: McGraw-Hill International Edition.

Indeks

A

American Institute of Certified Public Accountants, AICPA 107–108, 114, 130

kodeks etyczny 139–141

asymetria informacji między zarządzającym i właścicielem 55

audyt finansowy

a audyt wewnętrzny 11

a teoria agencji 54–56

a teorie behawioralne 56–58

cele 61

cele opracowania metodologii i standardów 65–67

definicja Amerykańskiego Centrum

ds. Jakości Audytu Finansowego 61

definicja MSRF 61

i ład korporacyjny 22–25, 73–79

i zjawiska kryzysowe 8

jako czynnik integrujący rynki finansowe 17–18

jako fenomen społeczny 42

jako proces produkcji komfortu 57–58

pięciopoziomowa struktura 41

pojęcie 9–10

postulaty 41

powody zapotrzebowania 18

rozwój praktyki 60–67

w środowisku organizacji 19–20

zapotrzebowanie na 42–46, 50–54

audyt oparty na ryzyku biznesowym (BRA) 64

audyt wewnętrzny 11

audytor finansowy

 dodatkowe usługi 136–137

 i komitet audytu 31–34

 kodeks etyczny w Stanach Zjednoczonych 139–142

 kodeks etyczny w Wielkiej Brytanii 138–139

 legitymizacja praktyki 66

 legitymizacja profesji 65–66

 międzynarodowe standardy etyczne IFAC 142–145

 model sprawozdawczości, ewolucja 81–87

 model sprawozdawczości, obszary badań 88–92

 niezależność 132–135

 niezależność według SOX 114–115

 obowiązkowa rotacja 136

 opinia zgodnie z MSRF (bez zastrzeżeń, z zastrzeżeniami, negatywna, odstąpienie) 84–85

 rola 18, 37–39

 rytuały pracy 57–58

 standardy etyczne i reputacja firmy 137–145

 struktura wynagrodzenia 137

 tworzenie systemu kontroli i organizacji pracy w dużych firmach 66–67

 użyteczność sprawozdań w warunkach polskich, badania własne 92–98

 w systemie ładu korporacyjnego 25

 wykrywanie oszustw i nieprawidłowości 37–39

- wymogi według MSRF 70–71
zatrudnianie i wynagradzanie 135
- B**
- badania własne 153–160
 pytania badawcze i hipotezy 12
 wyniki weryfikacji hipotez 155–158
- E**
- ekspertyza (w firmie audytorskiej)
 147–149
- etyka audytora finansowego
 kodeks AICPA 139–141
 kodeks etyczny w Stanach Zjednoczonych 139–142
 kodeks etyczny w Wielkiej Brytanii 138–139
 międzynarodowe standardy etyczne IFAC 142–145
 zasady PCAOB 141–142
- F**
- filozofia audytu finansowego 41–42
- firma audytorska 132–151
 reputacja i standardy etyczne 137–145
 strategie zarządzania 148–150
 zarządzanie wiedzą 145–151
- H**
- hipoteza informacji 51–52
hipoteza monitorowania 50–51
hipoteza ubezpieczenia 52–53
hipoteza uzasadnienia 53–54
hipotezy, badanie własne 12
- I**
- IFAC *zob.* międzynarodowa harmonizacja standardów audytu finansowego (projekt IFAC)
- informacje finansowe, cechy jakościowe 36
- International Auditing and Assurance Standards Board, IAASB 69
- inżynieria finansowa (negatywna), podstawowe techniki 37
- K**
- klasyczne teorie audytu finansowego 40–42
- Komisja Nadzoru Audytowego, KNA 126–127, 130
- komitet audytu 25–34
 instytucjonalne aspekty funkcjonowania 27–31
 obszary nadzoru 31–32
 regulacje europejskie 29–31
 regulacje w Polsce 32–34
 regulacje w USA (ustawa SOX) 28–29, 112–114
 regulacje w Wielkiej Brytanii 28
 zalecenia Komisji Europejskiej 28–29
- konflikt interesów przygotowującego i użytkownika sprawozdań 42–45
- koszty informacji i monitorowania 55
- Krajowa Izba Biegłych Rewidentów, KIBR 124–126, 128
- Krajowa Komisja Nadzoru, KKN 128–129
- L**
- luka oczekiwań odnośnie do audytu 47–50
 luka dokonań 47–48
 luka informacyjna 49–50, 98–99
 luka rozsądku 47
 struktura 48
- Ł**
- ład korporacyjny 22–25
 aktorzy i mechanizmy, zależności 24–25
 i sprawozdawczość finansowa 34–36
 mechanizmy kontrolne 22–23
 wykorzystanie informacji w procesie audytu finansowego, badania własne 73–79

M

międzynarodowa harmonizacja standardów audytu finansowego (projekt IFAC) 67–72

Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej, MSRF 61, 69–72

N

negatywna selekcja 55

nowy model biznesowy firm audytorskich 67

kierunki reform w zakresie 98–103

propozycje dodatkowych ujawnień 99–103

użyteczność w warunkach polskich, badania własne 92–98

P

Public Company Accounting Oversight Board, PCAOB 114–115, 130, 139

zasady etyczne 141–142

pytania badawcze, badanie własne 12

R

rachunkowość

kompleksowość systemu 46

monitorująca rola 20–21

Ramy Konceptualne Rachunkowości Finansowej IASB 35

regulacja usług audytorskich 104

samoregulacja a regulacja rządowa 104–107

ustawa SOX 107–115, 130

w Polsce 124–129

w Polsce i USA, porównanie 129–130

w Unii Europejskiej 116–124

rytuały pracy audytora 57–58

ryzyko badania 63–64

S

Sarbanesa–Oxleya (SOX) ustawa 27–28, 107–115, 130

sprawozdanie audytora finansowego 81–103

badania w zakresie 88–92

elementy zgodne z MSRF 82–83

ocena dowodów z badania 88–90

zakres ujawnianych informacji 86–87

zawartość 90–92

sprawozdanie finansowe 17–18

użytkownicy 43–46

sprawozdawczość finansowa 34–36

i komitet audytu 31–34

T

teoria agencji 54–56

teoria dysonansu poznawczego 58–59

teoria racjonalnych oczekiwań 40

teorie behawioralne 56–58

W

wiedza ukryta 150–151

wyniki weryfikacji hipotez, badanie własne 155–158

Z

zapotrzebowanie na audyt

i brak dostępu do zapisów księgowych 46

i kompleksowość systemu rachunkowości 46

i konflikt interesów przygotowujących i użytkowników sprawozdań 42–45

i konsekwencje błędnych decyzji 45–46

zarząd, kanały komunikacji z otoczeniem 34

zarządzanie wiedzą 145–151

na poziomie firmy audytorskiej 146–150

na poziomie indywidualnym i zespołów 150–151

zaufanie, pokusa nadużycia 55–56

